

Բ Ո Վ Ա Ն Դ Ա Կ Ո Ւ Թ Ի Ի Ն

- 1.- Գ. ՄԱՀԱՐԻ Ինչու՞
- 2.- ջ Շահան Շահնուրին
- 3.- Բ. ԿՌԱՆՆԱՆ Եռանկիւն
- 22.- Վ. ԹԵՔԵԱՆ Հին սիրոյ մը
- 24.- Հ. ԻՓԷԿԱՆ Իմ սիրելի ու բարի ընկեր
- 31.- Փ. ՎԱԼԵՐԻ Ծովային գերեզմանոցը
- 39.- Մ. ԷՊԼԻԴԱԹԵԱՆ Դրականութիւն, սէր եւ մերաշխարհ
- 51.- Լ. ՄԿՐՏՉԵԱՆ Գերմանական գրականութիւնը
1920 - 1980 թուականներին
- 61.- Յ. ՕՇԱԿԱՆ Նամակ՝ Բենիամին Թաշեանին
- 63.- * * * Նամակէն ետք
- 65.- * * * Լոյս տեսան
- 69.- * * * Մշակութային լուրեր

Բազմ

ԱՅՍԱԳԻՐ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ Ե ԱՐՈՒԵՍՏԻ

Ի.Է. ՏԱՐԻ ԹԻՒ Տ ՕԳՈՍՏՈՍ 1944 ԳԵՅՐՈՒՄ

Քոր՝ քային Միտիկան ձկն փշե
 հրապարակային թիւան հոգիքն հոգ,
 աւելի քան վաթսու համեակի մը վրայ
 հայրենի հրատարակչութեան մերձած
 ծանօթ գործերուն շարքին, այլ հար-
 ցերուն զննութեան նուիրուած բար-
 ձաքի յոգուածներ անդրազարժան
 Գուրգէն Մարտիրի, Յովհաննէս Ներ-
 ժապի, Պարոյր Սեւակի, Սերո Քան-
 զազկանի, Բազրաս Ուլուրարեանի
 եւ կորոզ մը այլ գեղերուն ա՛յն գրու-
 թիւ նկերուն, որոնք վրայ գրուած ըս-
 տայինեան եւ պրեճնեան արգելչ-
 ներք զեւ միջև ոչսոր չեն վեր-
 ցուած: Այդ ժամին թիւան բանալու
 նամարձակութիւնը, սակայն, ինքին
 նաւաստիք մը՝ է անոնց ժառնկ ու
 փայլուն ազգային: Ընթերցողը
 վստահութեամբ կը սպասէ այդ օր-
 ւան, որքուն, մեն շնորհութեան...

«Վտանկաւ որք կարծուած նի: Թե-
 րաւ շարքին, գրողներու արթինե-
 րուն կամ բարեկամ հոգիներու ալ-
 պոմներուն ձկն միջու կրած են ան-
 տիպ մտայնած ժամնեց շահեղութե-
 ներ, որոնցմէ եմոյչներ կը նաեղութե-
 նան քակի սխեմակին ու յարթոզ էջին
 արուած մանարեակուն կրկու շար-
 կաթեանակցութեան կարծեմբ, ու-
 թո՛ք արտադրուած ու մեկի արամ-
 դրուած են գրատպիկ բարեկամի մը
 կողմէ:

«Սիրելի Թուրան-խամանն»
 կցուած ծանօթագրութիւն մը կ'ըստ-
 էրու: Թան-խամանը Ա. Ալիբեանն է.
 որուն «Մարտիկան շարքի»-ն Ամ-
 րոզեան գործերուն սեփական
 օրինակին վերին էջին վրայ ալ
 յանկարծաստեղծուած է այս բեր-
 բուածը: Իսկ յարթոզը՝ Մասկուայի
 էլիտիկներէն մեկուն միջանցիկն
 մէր, ըծիչի մը դրամ առնու:

Ինչո՞ւ

Միտիկան թիւան

Ինչո՞ւ... Ինչո՞ւ... Ախ, այս, «Ինչուն»,
 Ար հետեւել է ինձ մանկուց,
 Յանախ որպէս դատարկ ենչիւն,
 Յանախ որպէս ցու ու հանգոյց:
 Ինչո՞ւ, ինչո՞ւ աշխարհ եկայ,
 վան խղախում աչքս բացի,
 Հանապարհներ անցայ երկար,
 Տեսայ վարդեր, բանա ու կացին:
 Ար գրեցի երգ ու բառեր,
 Հերմանն ու սեւն իրար խառնած,
 Անցայ արնոտ առապարներ
 Ար շոտայ գայր գարնան:
 Յո՞ւրտ է հիմա, ուշ ու աշուն,
 Նա հետեւել է ինձ մանկուց,—
 Արքա՞ն ցաւեր, արքա՞ն մաշում,
 Ար շոտուած քանի՞ հանգոյց...

1961 թ. Օգոստոսի 27. Մոսկուա

ՇԱՀԱՆ
ՇԱՀՆՈՒՐԻՆ

Միջանցքներում այս գորշ,
միջանցքներում հեւփոտ,
Հիւանդ երազների այս աշխարհում
Ես քե՛զ եմ արդ յիշում
Իմ այս հիւանդ երգով,
Քե՛զ, սիրալի հիւանդ, Օ՛, Շահան Շահնուր:

Անհուն մի անուրջով ես քեզանից բաժան,
Ճակատագրով, գրով քեզ այնքա՛ն մօտիկ,
Այս աշխարհում մոլոր, սպասումով դաժան
Նետում եմ իմ վզին վերջին, վերջի՛ն գօտին...

Միջանցքներում այս գորշ,
միջանցքներում հեւփոտ,
Ես մի վերջին սիրով նայում եմ հիմա
Թուքան մեր խամոնի
պարզած աչին, յետոյ
Ընդունում եմ քեզ, քո՛յր, անմահութի՛ւն, մա՛հ...

16 Ապրիլի. 63թ. Մազուա

ԳՈՒՐԳԷՆ ՄԱՀԱՐԻ

ԲԻԻԶԱՆԴ ԿՈՒՆԱՆԱՆ

ԵՌԱՆԿԻԻՆ

ԱՐԱՐ Գ.

ՏԵՍԱՐԱՆ Ա.

Բեմը կը ներկայացնէ Լէոնարտեմ գոգաւոր ժայռեր, քարայրի մուտքի մը մտան: Զախիմ՝ ժայռերու մէջէն կը տեսնուի ծովը, մայրամուտէն առաջ: Ձկնորսական սրճարան, անտաշ կանգնիչ սեղան եւ աթոռներ: Հերմակ-կարմիր քառակուսիներով ծածկոցներ: Արիմ՝ կախուած ձկնորսական ուռկաններ, սունկեր եւ խեփորներ: Քարայրի մուտքին, վերը կը վառի բոսոր կանքեզ մը: Զախիմ՝ ձիթնի մը: Բեմը պարսպ է: Զախիմ կը մտնէ Մարիա. Բիշ Խոֆ՝ տոֆը. Պերդէն:

ՄԱՐԻԱ (խորհրդաւոր, ցած ձայնով).— *Տորթոր Պերդէն, վայրկեան մը...*

ՏՈՒՓՔ. ԵԱՌԷ (ակնոցի վրայէն մայրիով, փութով կը մտնենայ).— *Համեցէք:*

ՄԱՐԻԱ.— *Կ'ու գէի՛ ձեզի՛ խօսիլ... յանուն ձեր բարեկամութեան...: Գիտէք, Քաթերինը որքան կը սիրեմ... քրոջ նման... այնքան երջանիկ գոյց մըն էք: Զեմ ու գեր, որ այց երջանկութեան բան մը պատահի:*

ՏՈՒՓՔ. ԵԱՌԷ.— *Օ՛...:*

ՄԱՐԻԱ.— *Քաթերինը շատ անձեղ է եւ այնքան անփորձ... մինչ աշխարհը գալլերով լեցուն է:*

ՏՈՒՓՔ. ԵԱՌԷ.— *Սո ազու էսներով:*

ՄԱՐԻԱ (առանց ուշադրութիւն դարձնելու).— *Այց ամերիկացին մանաւանդ... անկէ կարկի եղածին շօք հետո կենայու է...*

ՏՈՒՓՔ. ԵԱՌԷ.— *Տիկին կապրիել, եթէ պարզ ըսէք ձեր ըսելիքը եւ կարճ, առանց գայլի-գատնու կի պատմութեան...: Ի՞նչը կը սպասուայ ձեր երջանկութեան:*

ՄԱՐԻԱ.— *Գիտէք, այց քան այ գիւրին չէ... ձեր տարիքը...: (Մէկէն կը փակէ բերանը): Ներեցէք, սխալ բան գործածեցի...: Բայց վերագտնուելով ձեր նիւթին, երկու-երկու այ շորտ, ի վերջոյ... մարդ զգոյշ ըլլալու է... խղճի գէմ է... կրակը եւ իւր... գիտէք հետեւ անքը...*

ՏՈՒՓՔ. ԵԱՌԷ.— *Հիմա կու գան, Քաթերինը, ձեր յամու սինը: Կարճ կապիցէք: Պարզապէս ըսէ՛ք ձեր ըսելիքը:*

ՄԱՐԻԱ (կը խայտակոտէ).— *Աստուած ներքէն... կարծեմ այց ամերիկացին, Մայք է, Հայկ է անու նը, Քաթերինի հետեւ լինելիքս է: Ըսել կ'ու գեմ...*

ՏՈՒՓ. ՇԱՌԼ (սրտնեղ, բայց այլայլած).— Որոշ, անյարժար բան մը տեսա՞ք:
ՄԱՐԻԱ.— Տոբթոր Շատչ, ինչպէ՞ս մարդ կրնայ որոշ... Աստուած չընէ... Բա-
նալի ծակէ՞ն պիտի նայի... միշտ կարելի է — երկու — երկու ալ չորս
— Հեռուցե՛նք, կոյր պէտք է ըլլայ...

ՏՈՒՓ. ՇԱՌԼ (իսիստ).— Այ կը բաւ է: Ես Քաթերինի վրայ կասարեայ վտա-
հու՞թիւն ունիմ: Այ բաւ է: Դուք բաժնատող կին մըն էք:
(Կը մտնեն Քաթերինն եւ պարոն Կապրիել: Քաթերինն հագած է
երկար, ներմակ շրջագգեստ մը, հետագայ խօսակցութիւններու
ընթացքին լուռ է, մտնով բացակայ եւ պարբերաբար նամբուն կը
նայի: Պարպա նանին արդէն սեղանը սարքած է):

ՏՈՒՓ. ՇԱՌԼ (ու մ'պ մը կ'առնէ րեցիկնայէն, գաւաթը վար կը դնէ, դժկամու-
րեամբ կը կլլէ բնայիլին, դէմքը թթուցնելով).— Փորձեցի, կարն-
իւ ըրի, չեզաւ: Քաթի, չեմ գիտեր ինչպէ՞ս կրնաս խմել այս ըմպելիքն:
Տու էք ինձի մեր պարտոն, որեւէ ժամանակ:

ԿԱՊՐԻԵԼԷ.— Պարպա նանի, բարախալօ, երկու շի Քաթա Մանցովինօ կամ
Բորգօ Կարաս, կարմիր: Վտտահ էմ, տոբթորի ջիմքին հանելի պիտի
ըլլայ: Տիկիններ, արդեօք ճերմակը կը նախընտրէ՞ք:

ՄԱՐԻԱ.— Քաթերին, ո՞ր մէկը կը նախընտրես: Մայքըլ միշտ կարմիր կը խմէ:
(Քաթերինն արհամարհական ճայտածք մը կը նետէ, չի պատաս-
խաներ: Պարպա նանի կը բերէ գինին, կը բանայ, քիչ մը կը լեցնէ
տոբթորի բաժակին, կը սպասէ վնիռին):

ՏՈՒՓ. ՇԱՌԼ (կը հոտոտայ, ու մ'պ մը կ'առնէ բերնին մէջ, կը համտեսէ).—
Պո՛ն, բր՛րէ պոն, ասիկա գինի՛ է...
(Պարպա նանին կը լեցնէ բաժակները):

ԿԱՊՐԻԵԼԷ (բաժակները բարձրացնելով).— **Պճենք** Հելլադային: (Կը խմեն):
Ինչի՞նք նախընտրէք, տոբթոր, այս երամշաու՞թիւնը ինչպէ՞ս կը սիրէք:

ՏՈՒՓ. ՇԱՌԼ.— Սքանչելի՛...: Ընչդ այս հողի եւ այս նախնական մարդոց
երգն է, անկեղծ, անխաճար... Ես արուեստի մարդ չեմ... Խմենք
նախ... Հա՛, միջազգային-ազգային մասին միշտ խօսիլը, ամէն
արուեստ — ինչպէս գինի, երգ — հողին եւ անոր վրայ ապրող ժողո-
վուրդին ծնունդն է:

ՄԱՐԻԱ.— **Պճենք, կեանքի՛ն:** (Կը խմեն): **Մեծագոյն արուեստը ապրելն է...:**
Քննադատներն ու փիլիսոփաները կրնան վիճել...: (Քիչ նստ):
Կրնա՞յ ունէ մէկը բացատրել ինձի, թէ կարելի՞ է միաժամանակ
ապրել կեանքը եւ վերլուծել գայն...: (Լուսփիւն): Քաթերին՛ն:

ՔԱԹԵՐԻՆ (բաժակը ձեռքին՝ անտարբեր).— Ես կը լսեմ:

ՏՈՒՓ. ՇԱՌԼ.— Տիկին Կապրիել, այդպիսի փիլիսոփայական բարդ հարցերը,
մեր գրական ստղանին պահանջ...: Պարպա նանի, խնդրե՛մ, եկէ՛ք,
միացէ՛ք մեր խննդքին: (Պարպա նանին ձեռքը զոգնոցին սրբելով
կը մտնեմայ): **Համեցէ՛ք, հանցե՛ք նստիլ:** (Բաժակը կը լեցնէ եւ կը
հրամցնէ Պարպային): **Գործու կղզիին եւ իր սքանչելի բնակիչնե-
րու ն:** (Կը խմեն): **Պարպա նանի, կ'ըսեն, որ այս կղզիին վրայ աստ-
ւածներ կը բնակէին, ճի՛շդ է առասպելը:**

Պ. ԵԱՆԻ (կը լրջանայ, կը խօսի խոր հուատով եւ երկիւզածու-
րեամբ).— Նէ՛, նէ՛, հայրս կը պատմէր, անկէ առաջ՝ մեծ հայրս:
Նախահայրերս կ'ապրէին անոնց հետ... Երբեմն խնամութիւն կ'ը-
նէին... մեր ընտանիքի մէջ ոմանք աստուածներէ սերած են... ամէն
տեղ, անտառներու, ծովուն, լեռներու վրայ կ'ապրէին...

ԿԱՊՐԻԵԼԷ.— Իսկ հի՞մա՞:

Պ. ԵԱՆԻ (միշտ չափազանց լուրջ).— Նէ՛, նէ՛... Հոս են... աստուածները չեն

մեռնիր... մեր կրկիւրը, մեր պատմութիւնը միանում են, անբաժանելի...

ՏՈՒՄ. ՇԱՌԸ.— Բնաւ կը տեսնե՞ս զանոնք:

Պ. ԵԱՆԻ (Բիշ մը վիրաւորուած, կը Յայի տոբոբին) — Տեսնե՞լ...: Փա՛ստ կ'ուզէ տոբոբորը...: Երբ գիտես, որ Հեաղ են, փաստի պէտք չունին...: Ձեր բոլորին կենացը: (Կը խմեն): Ներքեջէք, պէտք է երթամ գործիս...: Էփիսարիսոյ փոլի: (Ձեռքը սրտին կը զարնէ քանի մը անգամ, քսել ու զննել կարծես, որ սրտի կամ հաւատքի հարց է, կը մեկնի):

ՄԱՐԻԱ. — Ես կը նախանձիմ այս մարդոց...: Նկատի առէք իր գոյութեան սահմանները — այս ծովածոցը, ձիթենի անասունները, լեճոնի եւ նարինջի ծաղիկներու ն բոյրը... այս քարայրը — ասանք մը կարծես —, ուր կ'ապրին...: Եւ նաւակը՝ խաբիսիսի կապուած, եթէ հետուսը կարօտներ կանչեն զինք... աւելի ի՞նչ կարելի է տեսնայ...: (Քիչ ետք)՝ Երջանկութիւնը շատի եւ բարդի մէջ է, թէ պարզութեան եւ մուծ-կալութեան:

ԿԱՊՐԻՆԷ (տոբի, դէպի ծովը եւ երկինքը) — Երբեք, սիրելիս, կարելի պիտի լըլլայ մտքի խոյանքը կանցնել: Մարդ պիտի շարունակէ անկողնորը խուզարկել եւ ծանօթութիւնը ընդլայնել: Ո՛րքան աստուծու ի, այնքան պիտի թաղուի նպատակին մէջ...: Կարծեմ Սոկրատն է, որ ըսած է, թէ երջանկութիւնը քիչ կարիք ու նենայուն մէջ է: Ասոր նման բան մը...: Հիմա ուշ է ատոր համար, պիտի ըսէ մեր մեծ քաղաքներու բը-նակիչը...

ՄԱՐԻԱ (բախտովին անկապ կերպով) — Քանի ուշ չէ, պէտք է փրկել հոգին-փորձութիւնը ամէնուս համար է, բայց աստիճանութիւնը պէտք է ընդգրկմանայ եւ յաղթանակէ:

ԿԱՊՐԻՆԷ. — Ահա քեզի կիրակնօրեայ անտեղի, տափակ քարոց...: (Կը քալէ դէպի կինը): Ամէն առաջանք ունիս, բայց տեսնել քեզ մայրապետի զգեստներու մէջ... ծիծաղելի է: (Յաճ, կենդ)՝ Ընդ տեսնե՞ք, ի՞նչ էր կապը մեր խօսակցութեան հետ: Ի՞նչ բան ուզեցիր:

ՏՈՒՄ. ՇԱՌԸ (ոգիւնորութեան գագաթին) — Եի՛ր մը եւս այն անձանկան գրեթէն եւ, ինչպէ՞ս կ'ըսէք յունարէն... Հա՛, աստա մեզի ի՛հա...: Բժիշկին ըսածը ըրէք, ըրածը մի՛ ընէք: (Առաջին անգամ աչքերը յառնելով Քաթերինին)՝ Քաթի, ինչո՞ւ այգիքան լուռ ես... ցա՛ւ մը ունիս... զրկել շմանակցեցար մեր խնայքին:

ՔԱԹԵՐԻՆ. — Քիչ մը յոգնած կը զգամ: Մի մասնողուիր:

ԿԱՊՐԻՆԷ (կնոջը) — Ուրիշ անգամ, քարոզներդ եկեղեցիին պահէ:

ՄԱՐԻԱ (ցած) — Ես խելապատակիս բան չեմ հաներ... Աստուած մարդոց աչք եւ ակամջ տուած է: Նայերէ՛ք, լսեցէ՛ք, կըրակացուցէ՛ք...: Այդ բառը շատուց գործածած չէի:

ԿԱՊՐԻՆԷ (ցած, սաստնելով) — Կ'ազդարարեմ քեզ, նորէն զոյնդ գուրջ շտաա: Լեզուիդ տակ բան մը կայ, որ խայթոց կը թուի:

ՄԱՐԻԱ (առանց կարծեւորութիւն տալու, արդէն զինին գլուխներուն բարձրացած է) — Քաթերին, այնքան լուռ ես եւ երազու ե... մտքով բացակայ... չես իսկ չտեր խօսուածը...

ՔԱԹԵՐԻՆ. — Լսեցի, բարեկամու հիս, սրտիդ զոհարները...

ՄԱՐԻԱ. — Պարզ հարցու մ մը, սիրելի Քաթերին, ի՞նչ կը մտածես ամերիկացի երիտասարդին մասին... յանախ միտին էք...: (Քար լաւութիւն: Երաժշտութիւնն ալ մէկէն կը կենայ: Տոբ. Շառլ Բիշ կը մնայ բա-ծակը ձեռքէն ձգել... ակնուցներու վրայէն ցատու մով եւ գգուամ-բով կը յատի տիկին կապրիելին: Պարոն կապրիել կատարած կը Յայի կնոջը):

ՏՈՊՔ ԵԱԲԼ.— Ես ատած եմ ամէն ինչ, որ փորին վրայ կը սողայ...: Եարու-
նակելով մեր քիչ առաջուայ փիլիսոփայական խորհրդածութիւն-
ները, մարդու մէջ որդ մը կայ, որ տեսարար կը կրնէ գինք: Ասոր
համար միշտ խոսով է, անհանդարտ, կը պրպտէ, կը պեղէ...: Կը կար-
ծեմ, սակայն, որ պայքարը վերջին հանգրուանին հասած է...: Մարդը
կամ որդը...: Ըստ իս, որդը պիտի յաղթանակէ, որովհետեւ անողնա-
հար է, հողով կը սնանի եւ իր պարզ կազմը պահած է գինք հազարա-
ւոր տարիներ: (Բաժակը ցմրուր կը բամէ):

ԿԱՊՐԻՆԷ.— Հետաքրքրական տեսութիւն մըն է, սիրելի տղերք: Հասցա
ս'էր մնայ Աստուծոյ շունչը:

ՏՈՊՔ ԵԱԲԼ.— Օ՛, այդ... վերջացնեմ խօսքս սոգուններու մասին... քնու-
թիւնը ոմանց թոյն ալ հայթայթած է, ինչո՞ւ, ի՞նչ նպատակի համար,
չեմ հասկնար...

(Անհանոյ լռութիւն):

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Եսու, գուն երբեք այսքան խմած չես... կ'ուզե՞ս, որ երթանք
պանդոկ, հանգստանա՞ս:

ՏՈՊՔ ԵԱԲԼ (սուքի).— Ես միշտ չափուոր մարդ եղած եմ: Պատշաճութեան
սահմանները երբեք չեմ անցած: Միշտ նենքլմեն, կրթուած: Անթի-
րի: Արթնցնող ժամացոյցներու նման՝ լարուած, ճիշդ ժամուն հնչող,
կամ պատի խոշոր ժամացոյցներու նման, որոնք երբ ժամը հնչեն,
կարճից կաշաղակով աքաղաղ մը կը ցուցադրեն...: Ին՞չո՞ւ աքաղաղ-
ները...: (Փլուխը կը կախուի յուսահատած, կարծես մուսստա-
ցած):

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Երթանք պանդոկ: Հանգիտի պէտք ունիս:

ՏՈՊՔ ԵԱԲԼ (հլու-հնազանդ).— Այո, սիրելիս, երթանք: Ես յոյճած մարդ
եմ: Գինին չէր, հաստատ: Թոյներ կան, որ աւելի ազդու են...: Եր-
թանք:

(Կը կոճկուի, մագերը կը յարգարէ, կը դառնայ միւսներուն եւ
շատ կիրթ խոնարհութիւն մը կ'ընէ, ապա, Քաքերինին քուր մը-
տած՝ կը մեկնի):

(ՎԱՐԱԳՈՅՐԸ Կ'ԻՋՆԷ ԵՒ ԱՆԴԻՋԱԳԷՄ ԿԸ ԲԱՑՈՒԻ
ՅԱՋՈՐԳ ՏԵՍԱՐԱՆԻՆ ՎՂԱՅ)

ԱՐԱՐ Գ.

ՏԵՍԱՐԱՆ Բ.

Նոյն տեսարանը աւելի ուշ: Գունուոր կանթեղները մուռերուն
մման կը վառին կապոյտներու սէջ: Սրճարանը ամայի է: Կը լռուի յունա-
կան մեղմ, լարուոր երածշուտութիւն: Աշէն կը մտնէ Քաքերինն արագ, մոյն
ննրմակ շրթազետտով:

ՔԱՔԵՐԻՆ (նայելով շուրջը).— Ո՛ւշացայ: Ո՞՞ր ես, Մայրոյ: Մեկնեցա՞ւ ար-
գեօք... Տէ՛ր Աստուած, մի յուսախար ընէր գիտ: (Կը կանչէ)՝ Մայ-
րէ՛ւ... Մայրէ՛ւ, ո՞՞ր ես:

- ՄԱՅՔԸ** (ձայնը) — Հոս հմ... նախահայրերու քնակափայլը:
- ՔԱԹՈՒՐԻՆ** (աչիքը վեր կը բարձրացնէ. Մայքըլ պահուրումն է ծառին վրայ) — Ինչպէ՞ն կրնայիր նման անգութ խազ ճը խազայ ինծի... ամբողջ մարմինովս կը զողամ... վա՛ր իջիր, Ասածու սիրոյն...
- ՄԱՅՔԸ** (վար կը ցատկէ) — Ինչո՞ւ ուշացար... ինչո՞ւ այս տարածամ ժա- մազրու թիւնը, բա՞ն ճը պատահեցաւ:
- ՔԱԹՈՒՐԻՆ** — Պատճառ՞ր կ'ուզես... առանց քեզի... բնաւ անզրպողարձա՞ծ ես, որ մարդու ազատութեան առաջի թշնամին խորանարդն է... չորրորդ տարածութիւնը ազատութիւնն է... միայն երբ քեզի հետ հմ, կը հասնիմ անոր... Էս դուն, հանդիստ, ծառ մազլցեր կապիկ կը խա- զաս...
- ՄԱՅՔԸ** — Մինչև հիմա՞ ոչ մէկ նորութիւն... Էս ալ նոյնը կը զգամ... ու զեցի հետամայնել քեզի, միտքս փոխեցի... բայց, ան ըսէ, հետախօսի վրայ այնքան յուզուած էիր... Ի՞նչ կայ, բա՞ն ճը պատահեցաւ: (Թաժակը կը լիցնէ. կու տայ աղջկան: Կը խմեն):
- ՔԱԹՈՒՐԻՆ** — Գէշ նախազգացում ճը ունիմ... Նախ՝ ինչպէ՞նքս կը վախնամ: Հաւասարակշիռութիւնս, կամքի ու ժա կորսնցուցած եմ: Կը վախնամ զանակիժելի: (Մէկէն ցնցուիլով)՝ Ի՞նչ էր... ազժո՞հր... մէ՛կը կու զայ, պահուրա՞ծ:
- ՄԱՅՔԸ** — Ոչ ոք կու զայ: Զիդերդ են: Ծառերը կ'անհին, անասունները լըծ- ւած են իրենց բնազդներուն...: Ըսէ, ինչպէ՞ն կըցար պրծիլ գիշեր- ւան այս ժամին...
- ՔԱԹՈՒՐԻՆ** (յոռութիւն) — Բառերը կրնան զածան ըլլալ... պ-ը-բ-ծ-ի-լ... գազանի, զողուելի փախչիլ... վատարէն... զուրս սողակիլ...: (Անտէն- րով դէմքը կը ծածկէ): Անվայել... էութեան բոլորովին հակառակ...: (Թոնը փոխելով)՝ Շատը երբ զլուխը բարձի վրայ դնէ, անմիջապէս խոր քուն կը ժանէ և կը սկսի խոկալ: Եթէ չէճըն իսկ փշի, այնչես չ'առթննար՝ մինչև սուսուս...: Երէկ շատ անարամազքէր էր... սովո- բականէն աւելի խմեց:
- ՄԱՅՔԸ** — Բնական է... օգը, ծովը...
- ՔԱԹՈՒՐԻՆ** — Այդ չէր, գտահ հմ: Միտքը բան ճը կը աննջիր: Խոսքեր ըսաւ, երկիմաստ, շիրցայ հասկնայ... ծանր խոռվը ճը կը ժառնէին: Յետոյ, ըսաւ... Եփեմին չէ, որ ազգեց վրաս, աւելի ազգու թոյննը կան...: (Կը լսէ): Ի՞նչ ըսէ ու զեց: (Այլայլած)՝ Մայքըլ, արդեօք կասկած ճը ունի... մէկը բա՞ն ճը ըսաւ մեր մասին:
- ՄԱՅՔԸ** (կ'ելիլէ արտուէն, կը քալէ դէպի ծովը) — Կրնայ ըլլալ... բոլորը են- թազրութիւն է, սակայն:
- ՔԱԹՈՒՐԻՆ** — Ա՛ւելի՞ն կայ:
- ՄԱՅՔԸ** — Ի՞նչ:
- ՔԱԹՈՒՐԻՆ** — Ինչ որ խոսքեր թոթովեց աքաղաղի մասին... բոլորովին ան- կաս:
- ՄԱՅՔԸ** — Ազազա՞ղ... ինչե՞ր կ'ըսես:
- ՔԱԹՈՒՐԻՆ** — Զե՛մ ու զե՛ր կրկնել, անյարժար է... մեր լիզուէն մէջ այդ բառը... սիրաւ կտոր-կտոր եղաւ... կասկածը սկսած է կրծել զինք: (Լռու- րիւն):
- ՄԱՅՔԸ** — Ողբերգական ըլլալու պէտք չկայ... անվայել բան չենք ըրած... գե՛տ...
- ՔԱԹՈՒՐԻՆ** (մէկէն խնայեց կը ցատկէ տեղէն, կը վազէ դէպի ծովափնայ ժայռը, կը մագլցի վրան, ինքնակարոյս պոռալով) — Ըօրբ — ո՛չ զե՛տ... սպառնայիքն իսկ սարսափելի է...: (Քիչ ետք) Ոչ ալ կրնամ,

կ'ուզեմ մտնայ քեզ. բաժնուհի, կորսեցնել քեզ... ասիկա մահն
կ'ըլլայ... վա՛յ ինձ...: (Յանկարծ կը տատանի եւ կ'իյնայ ծովուն
մէջ):

ՄԱՅՔԸ.— *Օ՛ր, ո՛չ...* (Կը սուրբայ դէպի ծով): *Քաթերի՛ն, Քաթերի՛ն, կը հաս-*
նի՞մ...: (Կը կորսուի ծայռին ետին: Կը լսուի յունական սիրոյ մե-
լամազօթիկ, հեւային երգը միայն: Քիչ ետք Մայքը կ'երեւայ՝
Քաթերինի թայ մարմինը գրկած): *Պարպա Շանի՛, հասի՛ր:* (Պար-
պան աչքերը շփելով կը տեսնուի քարայրին մուտքին): *Պլանքէթ-*
ներ ու նի՛ս:

Պ. ԵԱՆԻ.— *Ի՛նչ պատահեցաւ:*
ՄԱՅՔԸ.— *Մովը ինկաւ. աճապարէ՛, խնդրեմ:* (Պարպան կ'երթայ ներս:
Մայքը ազդիկը գրկած կը տանի դէպի քրճարանի մուտքը): *Կըր-*
ես՛յ տեղին Շանին փոխել Քաթերինի զգեստները եւ պլանքէթներով
ծածկել մարմինը: Բաժան ժրն ալ Սեթաքսա լաւ կ'ըլլայ...: Շատ կը
խնդրեմ, հին տարատ մըն ալ ինծի համար:

Պ. ԵԱՆԻ.— *Ներս եկէք:* (Կը մտնեն: Երաժշտութիւնը կը շարունակուի):
ՄԱՅՔԸ (կը վերադառնայ, մտահոգ կը նստի, կը լծցնէ բաժակը).— *Այս-*
պէս չի կրնար շարունակուիլ... պէտք է վերջ տալ... աւագարուսձ է,
հեղհեղ աւելի կը թաղուինք: (Քաթերին կը մտնէ գիւղական
զգեստ մը հագած եւ պլանքէթի մէջ փաթարուած):

ՄԱՅՔԸ (կ'ելլէ, կը նստեցնէ մօտը).— *Ինչպէ՛ս կը զգաս... կը մտի՞ս... քոն-*
եակ մը եւս տա՛մ:

ՔԱԹԵՐԻՆ.— *Ո՛չ, չնորակայ եմ... Բոլորովին կազդուրուած եմ:*

ՄԱՅՔԸ.— *Անձիս բան էր ըրածդ:*

ՔԱԹԵՐԻՆ.— *Հաւատարմաբար թիւս կորսեցուցի:*

ՄԱՅՔԸ.— *Պարպայ խօսք: Իսկանը այդ չէ հիմա:*

ՔԱԹԵՐԻՆ.— *Ի՛նչ է էականը:*

ՄԱՅՔԸ.— *Չենք կրնար այսպէս շարունակել:*

ՔԱԹԵՐԻՆ.— *Ի՛նչ կ'առաջարկես. իմաստունը դուն ես:*

ՄԱՅՔԸ (բազայայտ է, որ տղան կը յանկալի կերպով արտայայտուի
եւ ազդիկը, բնազդօրէն, կը հակազդէ).— *Լսէ՛, Քաթերին Պերդէն*
(նստի), առաւօտեան այս պահերուն, մարդիկ աւելի յատուկ կը մտա-
ծեն...: Ես միշտ անպատասխանատու, ազատ գոյութիւն մը ունեցած
եմ...: (Կը նստի սեղանի ծայրը): Ոչ մէկ կ'եղ կապուած եմ, եւ ոչ
մէկը խաբած...:

ՔԱԹԵՐԻՆ.— *Պատուաւք անձ մը:*

ՄԱՅՔԸ.— *Չես հասկնար:*

ՔԱԹԵՐԻՆ.— *Շատ լաւ կը հասկնամ: Կ'ուզես թօթուել զիս վրայէդ վերար-*
կուի մը նման: (Պլանքէթը կը նետէ վրայէն): Մի՛ շարշարուիք վախ-
կոտի հողերանու թեւեր: Ես բաւ ական հպարտութիւն ունի՛մ...

ՄԱՅՔԸ.— *Մեզի համար ապագայ չի կրնար ըլլալ միասին:*

ՔԱԹԵՐԻՆ.— *Բանականութիւնս մի անարգելի բաւական է: (Կը պատրաս-*
տըւի մեկնելու): Ի՛նչ ապագայի մասին է խօսքը...

ՄԱՅՔԸ.— *Մի երթար դեռ... այսպէս յուզուած... թերեւս...*

ՔԱԹԵՐԻՆ (ընդմիջելով եւ ետ դառնալով).— *Դուն ան բռէ, պարոն Մայքըլ*
Սարեան, քանի՞ կ'ին ունեցած ես... տա՛ւք, քսա՛ն, թերեւ հարի՛ր...:
շարքը մինչեւ ո՛ր կ'երկարի... քանի մը հաստ աւելի կամ պակաս,
վստահ եմ, կարելի որութիւն չունի...: (Մայքըլ լսու է): Ի՛նչ պատա-
հեցաւ. առհասարակ խօսքի պահաւ չես տատապիր:

ՄԱՅՔԸ.— *Կը բաւէ՛:*

ՔԱՔԵՐԻՆ (մրճահարելով) — Փոխե՛նք հարցու՛ճը... քանի՞ կնոջ նայն խոս-
քերը ըսած էս...

ՄԱՅՔԸ (թարկացած) — Փոխե՛նք նիւթը...: Չե՛մ ուզեր թե՛ղ ժիւսներուն հետ
բազգաւանջ... դուն ուրիշ ես:

ՔԱՔԵՐԻՆ — Երե՛ի պէտք է պատուըւած զգամ... եւ հպարտ...: Ինչո՞ւ: Ես
ինչո՞վ տարրեր եմ միւս կիներէն:

ՄԱՅՔԸ — Ըսի՛ փոխե՛նք նիւթը:

ՔԱՔԵՐԻՆ — Հրամայէ՛, տէր իմ...: Քերեւս տէրս կը փոփոքի, որ պարեմ
իրեն համար: (Իսուսք մը էոննակը խմելով, այժմբը փայլեցնելէն)
Արեւելեան վաւառտ պա՞ր մը... տարփանք արթնցնող...

ՄԱՅՔԸ — Դուն գի՛նով ես... չկայ ինձի համար աւելի անհանց բան, քան
կնոջ գի՛նովութիւնը...: Ի՛վերջոյ, այս բարոյական ապշուող մըն է...

ՔԱՔԵՐԻՆ (մէկէն, շեշտակի) — Դուն բարոյական՞ն մարդ ես, Մայքըլ Սար-
եան:

ՄԱՅՔԸ — Ա՛յ:

ՔԱՔԵՐԻՆ — Ա՛յ:

ՄԱՅՔԸ — Այ այն ի՛մաստով, որ սեւազդեաններն ու կեղծաւորները կ'ըմ-
բռնեն:

ՔԱՔԵՐԻՆ — Եւ ի՞նչ է այդ ըմբռնու՛մը:

ՄԱՅՔԸ — Մեղք գործել եւ խղճի խայթ ունենալ: Փորձանքի մէջ իյնալ,
մարտի մտայն, եւ մեղքի զգացումէ աստուպիլ...: Անմեղներու երգն է
այդ...

ՔԱՔԵՐԻՆ — Իսկ մեղաւորներո՞ւն երգը:

ՄԱՅՔԸ — Մեղքը ազատութեան գործել՝ վարագոյրի ետին, եւ գուրս՝ թե՛մ զայ
ու բարոյականութիւն քարոզել... անկողինէ անկողին ցատկել եւ
քտակէ քտակ սողոսկիլ...

ՔԱՔԵՐԻՆ — Այնքան խոսնակեցիր, որ զիս ալ շփոթեցուցիր...: Մէջ մը եւս
փորձենք: Մայքըլ Սարեան՞, բարոյականի կը հաւատաս... պատուի,
արժանապատուութեան, մարդկային վայելութեան... (զօրեղ)
արուած խոսուածի, զբաւոր, բերանացի թէ՛ մտաւոր:

ՄԱՅՔԸ — Անչո՞ւտ: Մարդկային ամէն էակ ունի բարոյականութեան իր
զգացումը, որքան ալ յարաբերական:

ՔԱՔԵՐԻՆ — Պուստ՞, պոստ՞, յաղթանակեցիք: Ըսիր՝ թէ՛ մեր ապշուող
բարոյական է...: Ի՞նչ է լուծու՛մը:

ՄԱՅՔԸ — Այլեւս պէտք է գաղբիք իրար տեսնելէ... դուն ազատ չես:

ՔԱՔԵՐԻՆ — Բիշ մը ուշ է բարոյականի այս գիտակցութիւնը, չե՞ն կարծիր:

ՄԱՅՔԸ — Բարոյական, բարոյական, կարծիր լաթի մը նման կը պարտցնեն
ալքին առջեւ... խղճմանը, զոհազործո՞ւմ — մարդկային ուզելի
զստանցանքներ... բնութիւնը նման զատորոշու՛մներ չ'ըներ... կու-
րորէն եւ անյեղի կերպով կը հետապնդէ իր ընթացքը...: Բու կամ
ի՛մ բաղձանքներս ոչ մէկ ազդեցութիւն ունին...

ՔԱՔԵՐԻՆ (ոտքի, կը շարտէ գաւաթ ու շիշ անդիմ) — Դո՛ւն՝ որ ամէն բան
կը տեսնես, ի՞նչ որոշած է կեանքը մեզի համար...: Կո՞յ մեզի համար
փրկութիւն, ըսէ՛, ամենակալ...

ՄԱՅՔԸ (յուս է: Կ'իլլէ դէպի ձախ, ծովը եւ երկիցքը, կոնակը ազդեան եւ
ժողովուրդիմ) — Ես որոշու՛մ մը պէտք է ստամ:

ՔԱՔԵՐԻՆ — Կ'ուզե՞ս օգնեմ թեղի:

ՄԱՅՔԸ — Այ:

ՔԱՔԵՐԻՆ — Ըսիր, որ որոշու՛մ մը պէտք է աստեւս: Գի՛րացնեմ զործոյ, ինչ
պատէ պատ կը պարծուիս...: Վաղը չէ միւս օր, նաուրն ու ես կը մեկ-

նինք Փարիզ... Խնդիրք կը լուծուի եւ ազատի նման կը վերազունեա՛-
ազատութիւնդ :

ՄԱՅԲԸԼ (անակնկալի եկած) — Արդե՞հ... Միջոց մեր միջեւ որքանո՞վ
պիտի կրնայ բաժնել սրտերը... Եթէ այդքան զիւրիւն ըլլար...

ԲԱԹԵՐԻՆ — Այդէ հետեւ, սրտէ հետեւ... լսած չե՛ս :

ՄԱՅԲԸԼ — Ծ, ոչ, ո՛չ... ո՛չ...

(Առութիւն: ժամը տեղէ մը կը գարնէ չորս):

ԲԱԹԵՐԻՆ — Այդ չէ՞ր ուզածդ :

ՄԱՅԲԸԼ — Ո՛չ... դու ե տես կը հասկնաս զիս :

ԲԱԹԵՐԻՆ (զղազրգուած) — Եարունակ կը կրկնես թու թակի պէս... Ի՞նչն
է, որ չեմ հասկնար, անձի՛ս, անձի՛ս էակ... Ժարգարիտներդ չուրիս
մէջ ետեւեցիր... Ժամ է մեկնելու... Աստուած քեզի հետ: (Կը լայլ
դէպի ելիր):

ՄԱՅԲԸԼ — Կեցի՛ր, մի մեկնիր, ոչ չես...

ԲԱԹԵՐԻՆ (զրամ մօտ, կէս մը ետ դարձած) — Խօսքերը ըսուեցան... ըսելիք
մեա՛ց :

ՄԱՅԲԸԼ (յուսաբեկ եւ զգուժով) — Ես չուեղծեցի այս կացութիւնը... Ըսել
կ'ուզեմ՝ իմ եպատակս ուրիշ էր... Ինչպէս բացատրեմ... ամէն ինչ
ըրի, որ հոս չհասնիր:

ԲԱԹԵՐԻՆ — Բայց հասար...: Եւ տխրութեանդ եւ անսրտութեանդ շնոր-
հիւ :

ՄԱՅԲԸԼ (վեռակամ եւ ինքզինքին դէմ զայրացած) — Սասանան սանի,
չե՛ս հասկնար, ջու եւ իմ... մեր տառապանքին վերջ տայու համար էր
... որովհետեւ ճշմեցայ, փնտուցի, չգտայ պատուարիք միջոց մը՝ մեր
ոչըր տարեցնելու համար... Ժարգկային բարոյական պայմանադրու-
թիւնները կաշկանդեցին զիս... զիս՝ որ միշտ կը ճառէր ազատագ-
րութեան մասին:

ԲԱԹԵՐԻՆ — Հեզանքը կհանքին... երբ կի՛նը սիրէ, ոչ մէկ պատուար չի
ճանչնար... (Իստոնութեամբ)՝ Դուք՝ այրերդ, վատութեան երակ
մը ունիք... Հիմա, ո՛չ...

ՄԱՅԲԸԼ — Սասանան սանի... Բաթերին Պերդէն, կը սիրեմ քեզ խենթի
պէս... միայն մէկ կին սիրած եմ կհանքիս մէջ... քե՛զ... եւ պիտի սիրեմ
մինչեւ...

(Քաթերին շշմած, յուզումէն անզամալուծուած, կը յարի Մայքը-
լին):

ՄԱՅԲԸԼ — Խօսէ՛, բան մը ըսէ...

ԲԱԹԵՐԻՆ — Ամէն ինչ ըսուած է: (Կը վազէ եւ ֆեֆշօրէն կը պլլուի սզուն
վիզին): Դու ե այնքան քեզու չկրնաս ըլլալ, Եթէ ուզես...
(Հեռուէն կը հնչեն գիւղական եկեղեցիի մը գամզերը) Ave
Maria...

(ԱՐԱԳՈՅԸ Կ'ԻՋՆԷ ԴԱՆՌԱԳ)

ԱՐԱՐ Գ.

ՏԵՍԱՐԱՆ Ա.

Տեսարանը կը անրկայացնէ անորոշ, անժամանակ վայր մը: Մուր
կապոյտ վարագոյր մը խորքին կը օստմամափակէ բնմի նեղ միջոցը: Եր-

կու բազկաթու, մէկը շնո՛ր կեղրանը, միւրը աչի՛ն: Բնմը թուրովիմ մուր է: Երկու լուսարակ- ճերմակ՝ Մայքըլի վրայ եւ մեղմորէն կապտորակ՝ տո՛քրը Շառլի:

Մայքըլ նստած է շնո՛ր աչի՛ն: Տաճար Շառլ կը շրջի աննպասակ եւ յուզուած: Պահ մը կը կենայ, ակնոցները հանած՝ լաւ մը կը մաքրէ, քանիցս աչի՛ն առջեւ թռնելով: Ապա, աչի՛նը կծկած՝ կը նայի պարապիմ՝ լուծուի մը յայտով: Եւ մէկէն, կը սկսի խօսիլ, ժայնը օտարակամէն աւելի թորթ: Կը հագայ, կոկորդը կը մաքրէ եւ կը սկսի:

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԼ.— Ի՞մ խնդրանքովս է, որ տեղի կ'ունենայ այս անսակցութիւնը...: Քանի անգամ միտք փոխեցի... անյարմար է, կը հասկնա՞ք, երկուքիս աչ համար... շատ անյարմար... բայց անխուսափելի էր, ինձի համար, ինչպէս նաեւ ձեզի... շատ դժուար պիտի ըլլայ նման կացութիւն ժը... Եւ սակայն երբորդի ժը երջանկութիւնը խնդրոյ առարկայ է... ես կարեւոր չեմ... քանի անգամ միտքս փոխեցի... կարծեմ ձեզ ժը ըսի տակաւ:

ՄԱՅՔԸԼ.— Մենք՝ ամերիկացիներս, գործնական ըլլալու համար ունինք... Let's come to the point... գիւրացեմ ձեր գործը, կարծեմ Քամբրի՛ ըրին ժառնի կը խօսինք, այնպէս չէ՞:

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԼ (մեկուսի).— Tiens, c'est curieux ça, ինչպէ՞ս կուսուցեց եւ ժանրմիկ Քամբրին ըսաւ, փոքունակ տիկին Քամբրին: (Մայքըլիմ)՝ Ձեր եղբակացութիւնը ճիշդ է գործախառնար: (Քիչ մը կը մտմտայ, մտիքը հաւաքելու համար, ակնոցները կը շտկէ եւ կը սկսի) Երբ ես Քամբրինին հանդիպեցայ, հազիւ պատահութիւն թեւակոխած էր ...: Ընտանիքին թիկն էի... հայրը որտե՛ր հիւանդութիւն կը տառապէր...: Իրենց նիւթական կացութիւնը տեղի ջան համեստ էր: Ներքեցէք, անյարմար է նման քաներու ժառնի խօսիչը, բայց կոտ սեւի պատմութեան հետ...: Ի վերջոյ, Քամբրինի հայրը ճշտօրէն անկողինի գտաապարտուեցաւ: Քամբրին ուզեց աւուժը գաղտնի նկատարարութիւնը կրթալ...: Ըսի, ես սիրով պիտի հոգայի իր աւան ըստը ծախսերը՝ մինչեւ համարարան աւարտելը: Արտակարգօրէն փայլուն ուսանող ժըն էր, եւ շատ զգայուն, փխրուն էակ ժը: Ծիգի-քանիսն ոչ մէկ անհանգստութիւն, կը հասկնա՞ք, իրքեւ թիկն կը խօսիմ...: Ընդհանրապէս, շատ առողջ օրհանիցս ժը ունի...: Լիճա, անհասկնային (կարծես անդրազուտնայով), բայց արդէն երկարեցի ... մանրամասնութիւններու մէջ կորսուեցայ...: Ներքեցէք, պարոն Սարեան, ներքեցէք: (Կը նստի յոգնած եւ յուսահատ մարդու մը նրեւոյթով, աչի՛նը յառած պարապիմ):

ՄԱՅՔԸԼ.— Շարունակեցէք, տաքթոր, շատ հետաքրքրութեամբ կը լսեմ, հաւատացէք:

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԼ (նայելով դուրս).— Որքան յանտի քոնեսիը ձեռքիս, դիտած եմ բնանկարը... ես-տառվ ճամբորդող գրաստանակեր, եւ ուզած եմ երթալ անուց հետ... ամէն ինչ թողոյ ու մեկնիլ...

ՄԱՅՔԸԼ.— Այդ բաղանջերը բոլորս աչ կ'ունենանք... փախչիլ բարդութիւններէ, կոտորէ... ապառ ըլլալ... բայց... կը հասկնամ հիմա, որ պատրանք ժըն է... նահանջը սխալ ուղղակարութիւն է, միշտ մեկ-նու՛մի գիծը կը վերադառնայ:

ՏՈՒՔՔ. ՇԱՌԼ.— Ի՞նչ է ձեր լուծումը:

ՄԱՅՔԸԼ.— Ըսկատ-ճակատի գիծադրում է:

ՏՈՒՓ. ԵԱԹԱ.— Հետազոտողան, շատ հետազոտողան... Համաձայն եմ մեզի, լիովին՝ Եւ այս հանգիստուքը այդ կը փաստէ:

ՄԱԹՎԸ (ուտի, կը շքի քանի մը քայլ, կը վերադառնայ, կը նստի Յոյն տեղը)— *Ուրեմն, կ'ըստիք, հիմա, անհասկնալիք...*

ՏՈՒՓ. ԵԱԹԱ.— Այո՛: Ուրեմն կը խոսենք Քաթերինի մասին...: Հոգեբանութիւնը իմ մասնագիտութիւնս չէ, պարզ ընտանեկան բժշկի մըն եմ... կարճ կապելու համար, Քաթերինը մասնաւետութիւն մը ունի. կը զգայ, կը հաւատայ, որ երիտասարդ պիտի մեռնի...: Ամէն ինչ ըրի, մասնագետի ալ տարի, անհնար եզրու պատճառ մը գտնել, ոչ ալ, զժողովարար, մասնաւետութիւնը անհասկնալիք...: Էականը՝ պետք է խուսափի Հոգեկան խոր ցնցու մեծի: Կրնան հակաազդողան ըլլալ: (Ուտի: Տոբոր Շառլ ուժարափ ինկած քաղկապոսին մէջ, գլուխը ետ յեծած: Պարտը ազնոցները պարապ խոռոչներու մեծ կ'երեւին: Մայքըլ՝ ուտի, զգային, անհանգիստ, կը շափէ միջոցը: Միմյի վերջին խօսքերը համոզարտ, անոյց կը լսէր):

ՄԱԹՎԸ.— *Տարբեր Պերդէն, եթէ արտագիր էք, կ'ուզէի լսել մեր պատմութեան շարունակութիւնը:*

ՏՈՒՓ. ԵԱԹԱ (իմպրովիս հաւաքելով)— *Մերով, սիրելի բարեկամ, սիրով...: Լեցուն սիրտը պէտք է պարզութիւն...: Ը՛, ո՛ր էինք... հա... վստահ եմ, պիտի ուզիք անգիտելու, թէ ինչպէ՛ս ամուսնացանք: Մեր տարիքներու տարբերութիւնը ընդունուած սահմաններէն աւելի է... Ուրեմն... ընդ՛, ընդ՛...: Հայրը որ մը յանկարծակի մահացաւ: Ընտանիքին վիճակը, ի հարկէ, աւելի վատթարացաւ: Քաթերինը, մեզի ներկայութեան պատճառներով, խոր միլամազմտութեան մէջ ինկաւ...: Համբերութեամբ, հօր մը պէս, զարմանեցի, ակը կանգնեցայ...: Վերականգնեցաւ ընտանիքը...: (Կը կենցայ սպասած, գլուխը կը հակէ արտաին): Երանի քրեակ ունենայինք:*

ՄԱԹՎԸ.— *Անմիջապէս... այնքան տարուած էի, միաբար չեկաւ... ներքեցէ: (Կը քայլ դէպի դուռը):*

ՏՈՒՓ. ԵԱԹԱ.— *Ո՛չ, կեցէք, միմյի մեր վերադարձը թերեւս քաջութիւնը պահուի... ես պարզ պարզութեամբ մըն եմ, իրերու ընթացքին մէջ գնդ մը չունիմ: (Մայքըլ կը դառնայ, կը նստի): Ուրեմն... երախտազիտական խոր զգացում՝ էր կողմէ... երկար ապրող ամուսինի մը երազախարութիւնները եւ ցնորքները... ամուսնացանք երջանիկ օր մը...: Թարմարութեան եւ պատշաճութեան ամուսնութիւն մըն էր...: միամիտ լիւծ. երբեք պիտի չկրնամ այդ տարիքի եւ շնորհներու տէր աշխարհ մը սերն իսկ երազել... (Ուտի, կը քայլ դէպի Մայքըլը եւ կը կանգնի շուրջը): Բայց ես զիմք խենթի նման կը սիրեմ, իմ արտաբնական խաղաղ եզանակով...: Թերեւս դժուար է մեզի համար ըմբռնելը... եւ կարելիս պիտի ընեմ զինք պահելու համար... երանի քանակ մը ըլլար. աւելի գիտիմ է...: (Կրկին կը քաղուի քաղկապոսին մէջ, ազնոցները կը ետնէ, պահ մը կը նայի պարապին):*

ՄԱԹՎԸ (արդէն, վերջին խօսքերէն անմիջապէս ետ, գացած եւ քանակի շիշով եւ բաժակներով վերադարձած է)— *Հրամայեցէք... մեր կենցացը: (Կը խմեն):*

ՏՈՒՓ. ԵԱԹԱ.— *Քաթերինին միշտ ըսած եմ, որ... (Կոկորդը կը սեղմուի, ձայնը կը խզուի յուզումէն), որ ինք միշտ ազատ է, լիովին ազատ, առանց պայմաններու: (Կը լսէ: Խորունկ յուսահատութեան մէջ է: Բաժակը կը լցնէ եւ մէկ ումպով կը խմէ քանակը: Ճակատը կը սրբէ: Մէկէն կը դառնայ Մայքըլին եւ ուղիղ աչքերուն նայելով՝*

Յե՛մ գիտե՛ր ի՞նչ կ'անցնի՝կը զտոնայ ձր երկու ջին մի՛կե. ոչ ոչ կ'ուզե՛մ զիտնայ: Երեկ զի՛նք ըսի Քաթիկոսին, որ ինք ազատ է եւ եթէ... եթէ խնդիրները հոն հասած են... մարդկային սրտին ոչ ոք կրնայ հրամայել... եթէ հոն հասած է խնդիրը, պատրաստ եմ իր օրինական ազատութիւնը տալու իրեն: (Կը փլի արտօսի մէջ, բալորովին սպասած):

ՄԱՅՔԸԼ (Կը լեցնէ բաժակները).— Քոնհակը պիտի կազմուի մեզ, հրամայե՛ք: (Կ'երկարէ բաժակը. տոբորը կ'առնէ եւ լսելիայն իրարու կենաց կը պարպեն):

ՏՈՒՔ. **ՇԱՌԼ**.— Ենտրահայ եմ:

ՄԱՅՔԸԼ.— Տաքթըր Պերզէն, եզրակացութիւններու յանգած էք...: Կը յարգե՛մ մեզ, մեծնդի տե՛մ մըն էք: Պիտի շուղիք օրհնէ մեզով ցաւ պատճառել մեզի, հաւատացե՛ք:

ՏՈՒՔ. **ՇԱՌԼ**.— Ձեր խօսքերը ամօքիչ են...: Ի՞նչ պիտի ըսէք... Հա՛, ինձի ցաւ պատճառելը անկարելի է. միայն թէ՛ Քաթիկոսին ցաւ չպատճառուի...: Հակառակ հանդարտութեան եւ ինքզինքին աչքը ըլլալուն, արտակարգօրէն յուզական է եւ բնազդային... ըսի արդէն... տենախառնակութիւն, առանց վարանու մի, կրնայ անդու նզէն վար զաւանդիմի: Ենտրահայ եմ այս հանդիպումին եւ մեր համբերութեան համար: (Բաժակները կը լեցնէ, կը վերցնեն բաժակները)՝ Բարեկամութեան: (Կը խմեն: Տոբորը, զերը կատարածի բերելու քիսմարտը կը մեկնի):

(ՎԱՐԱԳՈՅՐ)

ԱՐԱՐ Դ.

ՏԵՍԱՐԱՆ Բ.

Տեսարանը կը ներկայացնէ անորոշ, անհուն միջոցը: Լայն հորիզոն մը: Տեղ-տեղ ոլորտներու երանգաւորումներ եւ ձևեր (forms in space): Միջոցը հզօր կերպով լուսաւոր է: Բնի խորքին, մէջտեղը, մարմարեայ եսկայ դուռ մը, որ արդիական յղացումն է Քարմաթի տաճարին գրան: Լայն սահող խորքի դէպի մուտքը: Իրան մէկ կողմը՝ օլացիկ նոնի մը: Դէպի առայամասը, բնի ձախիմ, փյամ տաճարի մը հսկայ քարերը: Հետագայ տեսարանը խաղալու է արտաբնական քերիւ, հտպիտի մը նման:

ՄԱՅՔԸԼ (ցոյց տալով դուռը).— Երկու աշխարհներու սահմանը... ցայլ մը... եւ անդին ես...: (Կը բարձրանայ սանդուխտները եւ կ'անցնի սեմը): Ահա՛... անդին եմ... այս սահմանը, եւ անդին կոչուածը, դարեր հալածած են մեզ... մեր բարդոյթներուն պատճառն են...: (Կը վերադառնայ բեմ): Դո՛ւք... (ժողովուրդին)՝ ինչ որ տեսաք պատրանք էք... անդին հո՛ս (ցոյց տալով ուղեղը) գոյութիւն ունի միայն... (քերիւ, քացատրական) հոն անդի կ'ուսնեայ ինչ որ իրականութիւն կը կոչենք... այդ մասին մասնա՞ն էք բնաւ... անշուշտ... այդ իրո՞տոս գե՛մքով եւ լայն հակառակորդ մարդիկը... կարծե՛մ փիլիսոփայ կը կոչէք... ջանացած են սահմանել իրականութիւնը... վե՛ճը զեւ կը շարունակուի...: (Կեցած է բեմի կեդրոնը, արժայի մը պէս ետնդի-
digitised by A.R.A.R.©

սաւոր): Տէրն եմ Երկու Աշխարհներուն, արժանի կրկնու գոյգ թաղը
 ...: Մանր բնու ժը կզան ըլլալու է, ըսել կ'ու գեմ' գոյգ թաղը գանկին
 վրայ կրկը... կարեւորը այդ չէ, սակայն... այդ Հին եգիպտացիները
 եւս սեւեռած էին մահուան վրայ...: (Կը ցատկէ ու կը բազմի մար-
 մարի մը վրայ): Շատ կարեւոր, անխուսափելի Հարց ժը կզան ըլլա-
 լու է այս մահ կոչուածը... իր նկարներէն դատեցէք... առեղծուածը
 կը Հայածէ մեզ տեւարար...: (Լաուրիս): Այս անցնող յուսթեան
 պահուն, բոլորդ այ այդ մասին մասնեցիք...: Եկէք փոխենք նիւթը
 ...: Այնչթայնն է, կարծեմ, ըսած է, որ արեգեքքի մէջ եթէ ուղիղ դժով
 ճամբորդես, նոյն կէտին կը վերադառնաս, ուրկէ ճամբայ կլած էիր-
 ամէն ինչ, ուրեմն, հոյսովով է...: Կը Հետեւի, որ կեանքն ալ... բայց
 աստիկա Հասկցաք արդէն...: (Կը բարձրանայ փլած տաճարին քա-
 ռերուն վրայ): Արդեօք կը ճանձրացնե՞մ մեզ... անշուշտ... Հարցը
 Հոն է, սակայն... միայն բռնմ, որ ինծի կը թուի, թէ մենք մահէն չէ, որ
 կը վախճանք, այլ անոր վախէն...: (Մտը ուղղելով իսպաղանա-
 նիս)՝ Դուն անսա՞մ ես մահը... ո՞վ կըցած է անտեղ մահը, մաս կը
 բարձրացնէ... ըսել կ'ու գեմ' այդ անհունորէն կարճ ըսելին մէջ երբ
 կ'անցնին անդին... երբ գիտակցու թիւնը Հո'ս (ցոյց տալով ուղեղը)
 կը դադրի... վերջացած է... կ'ըսենք՝ ոտքերը տնկեց...: (Չարաննի
 կերպով կը ծիծաղի): Կ'ըսեն մէկուն զմբախտութիւնը միւսին եր-
 ջանկութիւնն է...: Երբ ոտքերդ տնկես, կարգը կու գայ սեւ ազգեա-
 ներու եւ մտեղաբաներու... Հեղեանքը կեանքին... բայց լրջօրէն...
 ներեցէք, որ այսքան երկար տեսնացի նիւթին շուրջ... ճակատագր-
 բանան ազգեցու թիւն թողած է մարդուն վրայ... եկեղեցիները, կո-
 թոպները, արուեստի երկերը, բոլորը մահուան գաղափարին եւ անոր
 վախին շուրջ կը գտնան...: (Յանկարծ՝ ռոտի, կը կոնկուրի, քաղա-
 քավար, գրիթ պաշտօնական)՝ Եկեցէք, տիկիններ եւ պարոններ,
 անունս է Մայքըլ Մարեան, ամերիկեան քաղաքացի, որդի Յովհան-
 նէսի եւ Եփրու Հիւ, մեծ գերդաստանի մը վերջին վերապրողը, եւ՝
 զլուխ-գործոց մը... որովհետեւ յաւերժութեան մէջ մէկ անգամ պի-
 տի պատահեմ... Ընողներս — այդ տարօրինակ անուսներով մարդի-
 կը — Հայ էին...: (Ձեռքով մշան մը կ'ընէ իրեն թէ բաժակ մը
 կ'իջնէ, կը վերցնէ, կ'ըմպէ): Ձեր բոլորին... ես արդէն գինով եմ...:
 (Գաղտնիք մը յայտնելու մտն, կիսաձայն)՝ Այս անսահման տի-
 եղերքին մէջ, կրնա՞ք երեւակայել, միակ կեանքն ենք... գեր- էակնե-
 րը... անշուշտ Հարթած եմ եւ քիչ մըն այ Հպարտ...: (Յանկարծ կը
 պոքկայ Պէթրովի շինգերորդ Սեմֆոնիս): Մայքըլը հմայուած
 կ'ուսկնդրէ): Այո՛, այո՛... ճակատագիրը... ո՞վ կը վարէ մեր ճակա-
 տագիրը՝ եթէ կայ նման բան մը... մէկը մինչեւ իսկ Աստուած ըս-
 պաննած էր, տեր կանգնելու Համար իր ճակատագրին...

ՍՐՆԳԱՀԱՐ (կ'երեւի Յոնիսի ետիւ) — Ըսե՛մ քեզի ինչու: Որովհետեւ...

ՄԱՅԻՔԷ (ըզայնացած) — Դիմակաւ որ Հապիս, նորէն անկուսցար: Քանի՞
 անգամ պիտի ըսեմ... Հայտէ՛, կորսուէ՛, դառածան ոսկորներդ
 ջարդուփշուր չըբած... Ե՛րբ պիտի Հասկնաս... քու ժամանակդ ան-
 ցած է, գոյութիւն ալ չու նիս... ունեցար պատահու թիւնդ դարեւ ար-
 ռաջ, ապրեցար՝ յուսած ժարդու նման, առանց դիմակի... երթաս
 բարով:

ՍՐՆԳԱՀԱՐ (ծառի ետիւն ապաստանած) — Թոյլ չտու իր, որ շարու նակեմ...
 Եկցէն չէր կրնար ճանն մը անգամ սպաննել... փոթորիկը իր խենթ
 եւ Հիւանդ ուղեղին մէջն էր... պայքար իր անձին զէմ, ինչպէս գուն...

Աստուած սպաննել էաք, խեղճը իր նահատապրին տեր անգամ շղարձաւ... բոլորովին քայքայուեցաւ... Տէրս, Տիրնհոսս...

ՄԱՅՔԸ— Երբ ն սկսար:

ՄՐՆԳԱՀԱՐ (զգոյշ եւ երկչուտ դուրս կու գայ ծառին ետեւէն).... Պէտք չկայ ուժի ցուցադրելու ամէն վայրկեան: Թող տուր, որ շարունակեմ...: Ի՞նչ կ'ըսէի, հա՛, տէրս, Տիրնհոսս կը հուսաայ, որ առանց մեզքի չկայ սրբազործում, եւ՛ ստեղծադործութիւն: Չզայնակղիտ-արտ-փանք, ցոփութիւն, կիրք, ամէն բան...: Մարդուն միին, Թաքնուած ուժերն եւ ստեղծարարը պէտք է ծագկեն...:

ՄԱՅՔԸ— Վերջացուցի՞ր քարոզդ: Պատուելին լիժանայ՝ զեզ դժոխքի բոցերուն կը դատապարտէ: կամ որոշ մտտերդ անգամահատութեան կ'ենթարկէ, եթէ ունիս...:

ՄՐՆԳԱՀԱՐ— Պիտի երթա՛մ, անմիջապէս: Միայն ազգարարութիւն ճը, ոգտիչ համար...: (Սրիճգի վրայ կը նուազէ սիրային եղանակ մը): Յիմար մի՛ ըլլար. մուցիք այդ բոցրոսած բարոյականի նախապաշարութեանը... Քաթերիւնը եւ դուն... սրտիչ հետեւէ... արամարանու-թիւնը տեսարար զիժակ կը փոխէ... հասկնայ որչուժներ կու տաս... վազ անցիր...:

ՄԱՅՔԸ— Ասիկա թատրոն է... Եստէն սկսար խորհրդանշութիւններ ընել...:

ՄՐՆԳԱՀԱՐ— Բու լեզուովդ կը խօսիմ, մտաւորական մարդկութիւն...: կը նախընտրեմ Մարտիկ Մարտոյի լեզուն...: (Ճատիւտելով կը մտնենայ եւ աչքերը կը սեւեռէ Մայքըի աչքերուն): Այսպէս նայած ես Քաթերիւնի աչքերուն... Թարգմանի, բառարանի՞ պէտք ունիս... մէկ անգամ միայն... մեծ սերերը աստուածային շնորհ են... անմահութիւնը կաթիլ ճը ղուրի մէջ... դուն եւ Քաթերիւնը վերածնած մէկ մարմինի մէջ...: Մնաս բարով...:

ՄԱՅՔԸ (կայծակի արագութեամբ կը հասնի ետեւէն, վար կը բաշէ դիմակը, որ կ'իյնայ գետին).... Մէջ ճը տեսնեմ այդ անճոտիի զէժը:

ՄՐՆԳԱՀԱՐ (կը պահուրտի նոճիի ետին, գէմքը երբեք չ'երկիր): Օրբ դուրս կու գայ, ձեռներով ցաւագիճօրէն ծածկած է երեսը).... Այդ պէտք չէր ընէիք, պէտք չէր ընէիք...: Առասպելը մեռա՛ւ... վախ, վախ, վախ: (Նեկիկալով կը մեկնի):

ՄԱՅՔԸ— Ի՞նչ ըսել ուզեց — Առասպելը մեռաւ...: (Մտածելու)՝ Հըմ, (Շրշիւն մը կը լսուի. Քաթերին եկած, կեցած է հոն, ուր Սրնգահարը կեցած էր: Լուսարձակ՝ Քաթերինի վրայ: Մեզմ երաժշտութիւն):

Քաթերին եւ Մայքըլ դանդաղօրէն կը մտնեն, կը գրկուին եւ կ'օրօրուին երգակութեամբ, լուսնային շողերու տակ: Տակաւ կը բաժնուին: Տղան, ձեռքէն բռնած՝ կ'առայնորդ Քաթերինը եւ կը նստեցնէ բարերուն վրայ: կարծես գահ մը ըլլար: Հետագայ տեսարանը տեղի կ'ունենայ կատարեալ լուսութեան մէջ pantomimeի միջոցով:

Մայքըլ ձախ ձեռքը կը սեղմէ կրծքին, սրտին ցար մեղմելու համար: Սրտին տրոփիւնը կը լսուի ծանր. ցաւէն արկուած: Այս Անիսու տեսարանի ընթացքին, գերասանները պատարէն impro- vise կրնան ընել:

Քաթերին անհուն գորովով կը մայի տղուն եւ աչ ձեռքը կ'երկարէ Մայքըլին: Սրտին տրոփիւնը արագ-արագ եւ հզօր կը հնչէ, կարծես կուրծքէն դուրս պիտի ցատկէ:

Ետեւ եւ իրարդ սեղմուած. Քաթերինը գլուխը ինկած Մայ-

բըլի ուտին, իրարու ձեռք բռնած, երազանքի մէջ անէացած: Քանի մը տերեւ կ'իյնայ վերէն: Լուսփունք կը շարունակուի: Լուսարձակը աստիճանաբար կը մարի: Կաւարի մէջէն կը ցայտէ սրտի մը համդարտ եւ կշռութաւոր տրոփիւնը: Երբ լոյսը (ընդհանուր) կը վերաբացուի, Մայքըլ Պուտտայի մման մատած է ժայռին վրայ, ծայապատիկ, հսկումի մէջ):

ՔԱՔԵՐԻՆ (Մայքըլին առջեւ ետ-տառջ ֆայելով) — Հիմա՛ որ այդ անհանգարտ եւ շատախառ լեզուդ լռեցուցինք, կրնանք յարձակիլ արտաքին տեղիին վրայ... Լա՛, ինչպէ՛ս էր... իր պատկերին համաձայն... Ի՞նչ հեղեակներ... (Այնքան կը մտնեայ, կարծես Մայքըլի աչքերուն մէջ պիտի մտնէ): Ես չեմ որքա՞ն նման ես իր պատկերին... Է՛... (Պաղրակամ)՝ Ինչպէ՛ս ըսի, հիմա՛ որ լռեցուցինք լեզու ն, քանզի նք Աստուծոյ պատկերը, տեսնենք ի՞նչ կայ անդին...: (Շուրջը կը նայի): Մեզք, որ ձեռք մուրն մը չունիք: (Խօսքը փոխելով, զգացումով)՝ Եւ ըսել որ մահկանայնէն ի վեր կը սեղմէի աչքերս եւ կը ջունայի խաւարէն կերտել պատկերդ... ա՛յո... բերնիդ երկու անկիւններու հեղեակուն այդ պրկու՛մը — Չիղերս ոտքի կը հանէ... զի՞քից սպասանալի՞քը — միջազգային տազնայ կրնայ յարուցանել... բոլոր հայերը այդպէ՛ս են... հասկաի կարմիր եւ այլանդակ զի՞քի՞ր ունին...

ՄԱՅՔԸԼ (բերնի անկիւնէն, թորովելով) — Ե-ր-ե-ւ-ա-կ-ա-յ-ու-ու-...

ՔԱՔԵՐԻՆ (մտաբ սպասակամ) — Օ՛, ա՛... խօսիչը արգիլուած է...: Յիշէ՛, Էդնու՛մի մէջ ես... աչքերդ վար առ, Պուտտայի արձանները չե՛ս տեսած... մի շատեր աչքերու ս մէջ կը վախճում, վայրագ բան մը կայ... բայց ունիս-յունիս այդ թափանցող, խոր ու մթին աչքերը ունիս... անոնց մտողականութենէն չեմ կրնար ձերբազատուիլ... չե՛մ ուզեր ձերբազատուիլ, որովհետեւ... որովհետեւ... Աստուծոյ պատկերը չուն է... սէջ կը հոսի անոնցմէ... (Կը վազէ դէպի սանդուխտները, կը բարձրանայ, բազուկները լայն բացած)՝ Լսեցէ՛ք, երկիւնք եւ երկիր, շորս ծաղկուն եւ տարածեցէ՛ք... կը սիրե՛մ...: (Աւելի բարձր)՝ կը սիրե՛մ, կը սիրե՛մ...: Յնձայէ՛ք, նուազ հնչեցուցէ՛ք, որովհետեւ... Աէրը վերադարձած է երկիր... (Լուսփունք: Կը մտնեայ Մայքըլին եւ ձեռքերը միացուցած հնդկական ձեռով, կը խոնարհի): Տէր ի՛մ, Մայքըլ... կը լսե՛ս, զեզի՛ եմ... ծայապատիկ հասկա, կեանքի եկուր, ե՛ս կերտեցի զեզ, ե՛ս ալ կրնամ փչրել կառէ արձանդ...: (Պոռալով)՝ կը լսե՛ս...

ՄԱՅՔԸԼ — Լա՛ւ, լա՛ւ... մի՛ պոռար...: (Կը ցատկէ վար): Հիմա՛ մեռելները կ'արթնցնես...

ՔԱՔԵՐԻՆ — Թող արթնանան... բաւական է որքան ննջեցին: Թող ետ կեանքի վերադառնան... որովհետեւ...

ՄԱՅՔԸԼ (շարունակելով) — Աէրը վերադարձած է երկիր: (Պախի երածը-տուփունք կը սկսի մեղմօրէն, ապա կը լսցնէ միջոցը: Քաթերին զլուխը ետ, աչքերը փակած, անէացած է: Լոյսը հետզհետէ կ'ազատանայ եւ երածշտուփունքը անզգայաբար կը մարի: Քաթերինի երանհուփունքը հետզհետէ հեկեկանքի վերածուած է):

ՔԱՔԵՐԻՆ — Մայքըլ՛...

ՄԱՅՔԸԼ — Ի՞նչ ունիս... ի՞նչ պատահեցաւ:

ՔԱՔԵՐԻՆ — Ըսի՛ չըսեմ... չեմ կրնար չըսել... Շատը դիտէ՛...: (Լուսփունք): Խօսեցաւ հետս... այնքան նուստատացուցիլ էր:

ՄԱՅՔԸԼ — Գրեմե՛մ:

ՔԱՔԵՐԻՆ — Ի՞նչը:

ՄԱՅԲԸԼ— Որ ազատութիւնդ տուաւ քեզի:

ՔԱԹՈՒՐԻՆ— Ինչպէ՞ս:

ՄԱՅԲԸԼ— Տեսնուցրի՞նք քեզ քո շնորհը... կրկնաբար քո շնորհը:

ՔԱԹՈՒՐԻՆ— Նուաճանքդ, նուաճանքդ... անցնալը կրկին ապրիլ...
Շատը, ծնողքս, ցաւը, ազգատութիւնը, որ միշտ շահացած եմ ճոռ-
նայ. վա՛յ ինձի:

ՄԱՅԲԸԼ (ծուկի կու գայ եւ ձեռքերով կը գրկէ Քաթորի մի զէմբը).— Ա-
տիկա անցնալն է, անկարելի է...: Միակ կարեւորը մեծք էնք...:
Էութեանն մէջ ճայն մը կը կրկնէ՛ Քաթորի՛ն, Քաթորի՛ն. եւ եւ կը
պատասխանեն՝ կը սիրեն՝ քեզ, կը սիրեն՝ քեզ, Քաթորին...: (Կը
փաթթուին):

ՔԱԹՈՒՐԻՆ (ձեռքով առնելով).— Ընդդ այսպէս էր... ընտրութիւնը ծառին
սակ:

ՄԱՅԲԸԼ— Ի՞նչ ընտրութիւն:

ՔԱԹՈՒՐԻՆ— Մահու-կենաց ծառին սակ...: (Մէկէն այլայլով եւ յուսա-
հատ)՝ Ես... եւ չեմ կրնար լքել Շատը, իր նուիրումը... ապրախառն-
ութիւն — չկայ առկի ստոր վերաբերում...: (Նայնալն ուժգին)՝ Ձե՛մ
կրնար ձգել եւ քե՛զ... ի՛մս եւ, մինչեւ մահ... անկէ ալ անդին... եթէ
կայ նման տեղ մը...: (Ջգային, ստ-առաջ կը քալէ): Առանց քեզ չեմ
կրնար... եւ չիմա կ'ըսեն ինձի — ընտրե՛ Շատը կամ քեզ... զե՛մ գի-
տաց... ընտրէ: (Հասած է խորքի դրան): Ա՛մէն ինչ զիս կը մղէ հո՛ս...
զէպի սեւ ծակը... արդէն բանուած եմ իմ ձգողականութեան մէջ,
այժմ կը վախճան անդունդէն: (Կու գայ առաջ, Մայքրի մօտ): Ա-
ռանց գլուխի մարմինը, որ կը քալէ... կը յիշե՛ս... անկէ ի, անկէ ի
վեր գիշերները: զիս եւս կը հայածեն...: (Կը նստի Մայքրի մօտ: Հնո-
ուէն, սկիզբը շատ մեղմօրէն, հետզհետէ գործնալով, կը լսուի
հայ եկեղեցական երաժշտութիւն՝ «Սուրբ սուրբ» կամ «Խորհուրդ
խորհին»): Ի՞նչ երաժշտութիւն է այդ, երբեք նման երաժշտութիւն
չեմ լսած...: Ուրկէ՞ կու գտն այդ երկնային ձայները:

ՄԱՅԲԸԼ— Ո՛ր մէկ տեղէ: Էութեանն մէջ են, մանկութեան ի վեր:

ՔԱԹՈՒՐԻՆ— Ո՞ր լսած ես:

ՄԱՅԲԸԼ— Մայրս կ'երգէր...: (Յուզուած կը դառնայ դէպի խորքը եւ
գլուխը կախ կը մնայ):

ՔԱԹՈՒՐԻՆ— Ուրեմն ա՛յդ է...: Ի՞նչ կայ մանկութեանդ մէջ, որ կը հալածէ
քեզ, ըսէ՛, ըսէ՛ ինձի:

ՄԱՅԲԸԼ (Քիչ ստի, առանց դառնալու).— Մեռելները հանգիստ պէտք է թո-
ղուր... անցնալը պէտք է մոռնալ...:

ՔԱԹՈՒՐԻՆ— Մոռնալ: Ի՞նչ նպատակայարմար ինքնախաբերութիւն: Բայց
պատրաստ է, սո՛ւս է: Ձկայ մոռնալ: Անցնալը դու եւս, ծագումը,
արիւնդ... տասնեակ հազարաւոր տարիներու խառնուելու քաղաքու-
թիւնը... Սկզբնական ակը միայն կրնայ լուսլ եւ սրբազործել, բայց
սեփրը, որ մարդկայնութիւնը կը յառան, որ կը կրծէ, կը սպառէ կեն-
սանոսանդ... (տո՛ւֆի)՝ կը բանաստեղծէ քեզ եսից պատերուն մէջ...:
(Հեղինակութեամբ)՝ Մայքրի Մարեան: (Մայքրի ակամայ կը դառ-
նայ եւ կը նայի աղիկան): Ձե՛մ գիտելի ի՛նչ է գազանիքդ կամ բար-
դոյնդ... միայն ըսե՛մ քեզի — փախուստ չկայ... դարձիք եւ զիմազը-
րաւ է ստիղ...: Միայն այդ կերպով կրնաս վերագանել ազատու-
թիւնդ...: (Առութիւն: Քաթորի մի բեկուած կը նստի): Ինչպէս ես...
պիտի գիտեմքաւ եմ ճակատագիրս: (Կը փարի նոսրի բուսի, բա

զուկները տարածած անոր շուրջ, գլուխը հակած մէկ կողմ, խաշ-
ւածի մը պատկերը յիշեցնելով: Կը մնայ այդպէս զամուսած:

ՄԱՅՔԸ.— Յօշոտուած մարդկութիւնը...: Ի՞նչ հոյակապ ակտանանայու մ...
նստէ հոս: (Քարծիրին կը նստի քարերուն վրայ): Ամերիկացի եմ:
Մեղդներս հայ էին: Ձեռ գիտեր, լաւ՞ն էս հայերու մասին... փոքր
ժողովուրդ մը...

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Ետեւը պատմեց... մեր առաջին երկկոյէն ետք...

ՄԱՅՔԸ.— Ուրեմն պատմած ըլլալու է, որ 1915 թուականին հայ ժողո-
վուրդը բարբարոսներու կողմէ ենթարկուեցաւ ցեղասպանութեան
...: (Առուրիւն): Հո՞ն է, որ մեծ հայրս, մեծ մայրս, բոլորը, շարդուե-
ցան...: (Կը լսէ: Քացայայտ է, որ խոր յուզումի մէջ է եւ կը խօսի
ակամայ) Եւ...: (Կը քաշ դէպի խորքը, կը կարծի Մեծ Իրան շրջա-
նակին եւ կը խօսի՝ հանդիսակամներուն դարձած)՝ Հայրս, իր
ժաշուան անկողինին մէջ պատմեց ինքի, թէ իր աչքերուն առջեւ ու-
ճերը...: (Կը լսէ)...: Երգու՞մ ընէլ տուաւ...: Խոստում տուաւ...: (Առա
վան մը): Քայց ես միշտ անկարողութենէս կամ վատութենէս ան-
զամայուծուած, փախայ երկրէ երկիր, խոստովելով իրականութե-
նէն: (Կը լսէ: Կը մտածայ ծառին): Ըսէ, Քաթերին, քանի՞ երկար
տարիներ պէտք եղան այս կանաչ աշտարակը (Առնիւն ակնարկելով)
կանգնելու: Եթէ կայինք զարեւմ բունին, կենսահիթը պիտի ժայթ-
ջի ու գոզէ... արդեօք ծառը պիտի գոյն չաւը, ժաշուան դողը... ու-
նի՞ր այդ գիտակցութիւնը:

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Ձեռ կարծեր, մեր գիտութիւնը...

ՄԱՅՔԸ.— Քայց մեր գիտութիւնը զիտէ, թէ ի՞նչ կը զգայ մարդ էակը, երբ
զանազան կոկորդը կարեն... փոքր ճեղքին...: (Մէկէն բորբոքելով)
ժողովուրդ մը... կարաւանները անսպասին մէջ... եւ... նպատակա-
յարմար կերպով... մէկէն աչքերը կը կուրծան եւ ակնշնորը կը
փակուին...: Ու կրանիս, Բոլոնիս, (արագ) Գամպուսիս, Եթովպիս,
Սուտան, Եթիո, Եթիո... Ըստե՞ր, կոկորդիլոսի արջունը... նպաստ,
ողորմութիւն... Եւ ես, գուն, բոլորս, մարտի խղճմտանքով կ'ու-
տենք, կը զուարճանանք, հանգիստ անկողին կը ժողովենք, կը պոռնու-
կանանք... մինչ մեր մարդկայնութիւնը կը յօշոտուի ամէն օր...: Ինչ-
պէ՞ս...: (Կը կ'ի դրան սեմին, գլուխը առած բուերուն մէջ, ծուծ-
կերը վեր քաշած, կծկուած, փոքրացած, ուսերը կը ցնցուին հե-
կեկամբէն):

ՔԱՔԵՐԻՆ. (Խանդազատեմով կու գայ, կը նստի ծուկերուն մօտ).—
Ետ՞ն է, անկա շատ է... ցաւը պէտք է բաժնել, ոչ կուտակել ներքը...
որովհետեւ օր մը ուժանակի նման կը պայթի եւ կ'ընչացնէ մեզ...:
Մայքըլ, ի՞նչ Մայքըլ, կ'ըսես — ամենակարեւոր նպատակը կեանքն է,
բայց գուն կեանքին գէ՞մ կ'ընթանաս...

ՄԱՅՔԸ.— Ես չեմ կրնար, չե՞մ կրնար մոռնալ:

ՔԱՔԵՐԻՆ. (զգագրգռուած).— Ձեռ կրնար, որովհետեւ բանասերկեայ ես...: Կը
խօսիս, կը տատայիս պարապին մէջ, առնականութիւնդ կը սպասի
դաշտարի մը մէջ, որ ստուերներու հետ է...: Ձե՞տ ըմբռնեք, անձիդ
հետ է, որ կը կոտիս, եւ կը փախիս կղզիէ կղզի, սպաստանէ սպաս-
տան, վատօրէն, ինչպէս կը խոստովանիս:

ՄԱՅՔԸ.— Ի՞նչ կրնամ ընել:

ՔԱՔԵՐԻՆ.— Հիմապի՞ պատասխան...: Կրնայիք պոռայ, բողբոջ, հրապա-
րակներէն, տուներէն, տանիքներէն ազատակել, շարժի, բան մը

կոտորել, պայքարել, ահա՛ թէ ինչ... (Ձայնը փոխելով)՝ Ըսեմ, թէ ինչ կրնայիր ընել-գրել... Ժան-Ժազ Ռուսային, էմիլ Զոլային նման: Դու ն էիր ըսողը, թէ մարդ կրու որական է, միշտ առաջնորդողի մը կը սպասէ, պէտք է որ ինքն իրմէ ազատագրուի, եւ այլն, եւ այլն...: Աղ-ւոր խոսքեր...: Ինչո՞ւ դու ն ինքզ չես սկսիր փնտալ ժողովուրդդ, արժանեհրդ...:

ՄԱՅՔԸ— Ի՞նչն է, որ քեզ այսքան հզօր կը դարձնէ:

ԲԱՔԵՐԻՆ— Մէրը... (Հեզմակամ)՝ Դու ք այրերդ այնքան լեցուած էք մեր հսով կը կարծէք, որ կիները երկրորդ կարգի քաղաքացի են...: Ո՞վ է, որ գիշերներ կը լուսցնէ, արտասու քովը բարձր կը թրջէ. որո՞ւ հա-մար...: (Պահ մը լուռ, ապա խօսքը կը փոխէ)՝ Ետոյը պատմեց ջու ժողովուրդիդ մասին...: Ըսաւ, որ զարմանալիօրէն կինսուեակ եւ ստեղծագործ ժողովուրդ մըն է: Ըսէ՛, ի՞նչ կրդու մտիք հօրդ, իր մահուան անկողնին մէջ: Իրազ ործեցի՛ր խոստումդ, ըսէ՛: Մայքը՛, Մայքը՛, ես ջու մասիդ տարբեր կարծիք ունիմ.— բժրոստ, հպարտ, հերոսակամ...: Ա՛խ, ինչո՞ւ...:

(Հայ եկեղեցական երաժշտութիւնը կը լսուի նորէն):

ՄԱՅՔԸ— Վատե՛ս եղբր...

ԲԱՔԵՐԻՆ (ընդմիջելով)— Պատրանքները մեզ կը մոլորեցնեն: Հիւսեցի ամենազեղեցիկ առասպելը... մեր շուրջ... մե՛զք, մե՛զք... յուսախար կայ...: Ի վերջոյ, կա՛յ ճակատագիր ըսուած քան մը...:(Քիչ ետք)՝ Մնաս բարով... մեր սէրը չծաղկեցաւ... դու ն շուարած, նորովուած հոգի մըն ես... դեւեր կը բնակին մէջդ... ափսո՛ս...: (Կը քայլ դէպի խորքը):

ՄԱՅՔԸ (այլայլած)— Կեցի՛ր, ո՞ւր կ'երթուս. չես կրնար լքել դիս հիմա...

ԲԱՔԵՐԻՆ— Ինչո՞ւ:

ՄԱՅՔԸ— Որովհետեւ կը սիրեմ քեզ, ինչպէ՞ս կրնաս այդքան գեղեցիկ ըլլալ

եւ alarm clock մը ու նենայ՛ որտի փոխարէն:

ԲԱՔԵՐԻՆ— Դու՞ն է, որ որտե՛ն կը նստես... սէր չկայ ջու հողիկդ մէջ... խը-խու՛նջ՛ պատեանի մէջ բանասուած... երբ զոհագործման պահը հասնի, դու՛ ինչ ներս կը քաշես...

ՄԱՅՔԸ— Ինչպէ՞ս կոյր կրնաս ըլլալ, Քաթիկոս... ճիշդ է, մենութեւը դիս վայրենիի մը վերածած է, քայց...

ԲԱՔԵՐԻՆ (ընդմիջելով)— Վայրենի եւ ինչպէ՞ս... դիս չես նկատեր իսկ... ես կամ ու չկամ...: (Իիմացք կը կանգնի, իր երիտասարդ շէնզու-քեան մէջ, կախարդական երաւերի մը նման): Նայէ՛, կը տեսնե՞ս դէժքս, մարմինս, կը զգա՞ս կրակը, որ կը մաշէ զիս: (Ձայրացած եւ վիրաւարուած)՝ Երջանիկ էի ես. աչքերուս առջեւ պարագայեցիր կախարդական բիւրեղը եւ հմայեցիր անձեզութիւնս: Դու՞ք՛ արեւ-ւելքցիներդ, օձերն անգամ կը մազեխացնէք: (Ձարմացած)՝ Դու՞ն դո՛ւն... դու ն սիրոյ նմանութիւն ես միայն... Էոփի մը պարզապէս...

ՄԱՅՔԸ (յուզումով, աննական վայելչութեամբ)— Քաթիկոս Պերդէն, խո-սի՛նք հաստարձութեան, անձնորացութեան, ազնիւ զգացութեան ժառանգ...: Ենդիբն այն է սակայն, որ առաջին իսկ փորձութեան չզիմացաւ սէրդ...

ԲԱՔԵՐԻՆ— Ի՞նչ սէր...: Եւ դու ն, դո՞ւն է, որ կը նստես հաստարձութեան մասին...: Նայէ՛ աչքերուս մէջ եւ ըսէ՛— դու ն ա՞ն ես, որ նանչցայ մեր առաջին հանդիպումին եւ այնքան հմայուեցայ... ըսի — ահա հա-կատագիրս... այն հպարտ, բժրոստ, անպարտելի, մարդկայնօրէն խոցելի՛ քայց ապականութենէ բոլորովին զերծ...: Ըսէ՛, այն գիւցա-զուներ դո՞ւն ես...

- ՄԱԹՔԸԼ**— Այո՛:
- ՔԱԹԵՐԻՆ**— Ըսէ ուրեմն, ո՞վ կարեց ժայերդ... ջամեց առնականութիւնդ...
- ՄԱԹՔԸԼ** (հի) **ԿՈՒՖ**— Արժանաներդ ո՞ւր են, Քաթերին...
- ՔԱԹԵՐԻՆ**— Արժանանե՛րս...: Հո՛ն՝ ուր ազատութիւն ծնաւ, Հո՛ն՝ ուր ես ծնայ...
- ՄԱԹՔԸԼ** (հի) **ԿՈՒՖ**— Ես փորձեր եմ արժատներս էութեանս մէջ ապրեցնել... Հովերուն հետ, երկրէ երկիր...: Փախուստիս մէջ չեմ անդրադարձեր, որ արժատները միայն հողին մէջ կ'ապրին...: Ո՞վ եմ, ուրկէ՞ կու գամ:
- ՔԱԹԵՐԻՆ**— Օ՛ր, Մայրըլ, գեռ փրկութեան յոյս կայ մեզի համար... Ճողո՛վուրդդ... արժատներդ...
- ՄԱԹՔԸԼ**— Քեզի կը պարտիմ...: Մարդկայնութեան, լիացու մի՛ կրնան հասնիլ անոնք, որ սիրած են...
- ՔԱԹԵՐԻՆ** (ակամայ կը քրէշայ) — Մի այլապէս զիս...
- ՄԱԹՔԸԼ**— Կարծեցի, որ խոր ճշմարտութիւն մը...
- ՔԱԹԵՐԻՆ**— Ներէ թեթեւատութիւնս...: Ինքզինքս չկրցայ զսպել...: Ձե՛մ դիտեր ինչու, միտքս ինչու չէզոք վառեակը, որ ի վերջոյ աքաղաղ կը գտնայ ես... կանանոցի թաղաւորը: (Կրկին կը քրէշայ)...
- ՄԱԹՔԸԼ**— Ուրեմն ատո՞ր համար է, որ մեր լեզուին մէջ հաւր եւ կիներ համանիչ են...: Քաթերին Պերդէն, կ'ըսեմ քեզի — կայ մէկ փրկութիւն... մտիբ կանանոց...
- ՔԱԹԵՐԻՆ** (մէկէն վախցած) — Ի՞նչ ծայն է այդ:
- ՄԱԹՔԸԼ**— Ես այ ուրի մայներ լսեցի: (Ակամայնը լարած կը լսեն... յուր քիւն): Ոչ ոք...: Գիշերն է եւ ծովը... եւ անելու պայթիւնները...: Կը տեսնե՞ս աստղերը միթեմի միջուկուն ընդմէջէն... գիբ դուրսիդ մուկկերուս... հա՛, այդպէս... փակեմ աչքերդ...
- ՔԱԹԵՐԻՆ**— Իրաւ յոգնած եմ եւ անքուն... գո՛ւն ինչ պիտի ընես...
- ՄԱԹՔԸԼ**— Մեկը պէտք է հսկէ վրադ... երկնքի համարները պիտի դիտեմ... Թերեւս հայտնեմ աստղերու թիւը... Թերեւս փնտրեմ ատրնոյութիւնը մեր սիրոյն եւ իրերու ընթացքին... ես ինչ գիտեմ...: (Աչքերը կը համարուրէ): Պէ՛տք է որ իմաստուն բան մը ըսեմ միշտ... կայ սրբազան խենթութիւնը... անհեթեթի բանաստեղծութիւնը...: Քնաջա՛ր...
- ՔԱԹԵՐԻՆ**— Կը լսեմ...: Ձայնդ պարիթն է, բուն առնական ձայնը...
- ՄԱԹՔԸԼ**— Եարունակելով անհեթեթ բանաստեղծութիւնս... այնքան խոտեւիք ունիմ լուսութեան հետ...: (Աչքերը վեր կ'ուզդէ, բան մը խնդրելով կը սկսի Schumannի Réverieի: Քաթերինին շշուրտով) Կը լսե՞ս...: (Ազդիկը բնացած է. երաժշտութիւնը կը շարունակուի, Մայքրիլ գլուխը կ'իյնայ սուտի քարին վրայ ու կը մտնէ քիբիբի մէջ): Հը՞... ո՞վ է...: (Աչքերը կը բանայ. կը ջանայ քափանցել խաւարին): Ով կայ հոն...: (Կը լսուի ոտքերու խշրտոց եւ անս դիտաքը կայնած են երեք դասաւորները: Հագած եւ ծպտուած են իրար փոստերու մեջ: Առաջին դասաւորը երկար մորուխ ունի: Իրենց խաղարկութիւնը միշտ անհեթեթի եւ հտպիտայինի մէջ պէտք է մնայ):
- Ա. ԴԱՏԱԻՈՐ**— Վերջապէ՛ս: Գառնը ձեզ:
- ՄԱԹՔԸԼ**— Եր՛շ... ցած խոսեցէք... ջնացած է...: (Բանկոնը կը ծանկ, կը ծայլ եւ Քաթերինի գլուխը կը համզոցմէ վրան, կ'իյլէ եւ կը յառաջանայ դէպի քիւի կեդրոնը): Ո՞վ էք դուք: Ի՞նչ գործ ունիք հոս այս ժամուն...: Բարեկենդանը շատոնց անցաւ... Թերեւս մտապայ սիրք մը կայ... այո՞:

Ա. ԴԱՏԱԿԻՈՐ (սիւստ եւ հանդիսաւոր)։— Ինչէ՛ր կը գտնանցես։ (Միւսնը՝
 րուծ) ճարդ ու կը չի հասկնար կացութեան չրթութիւնը... (Հազարով)՝
 Ը՛նթ, բ՛նթ... գո՛ւն ան բո՛ւ, միւսկող օտարին կնոջ հետ, ամայի ան-
 տառին մէջ... Ի՛նչ կ'ընես, (զիւտ մը ըրածի մման) թերեւս միթա-
 պտուդ կը կթկիք, (աչքերը նշանակալից շարժելով դէպի միւսները)
 հէ՛... կէս գիշերը անց... Ինչպէ՛ս կթեցիր... Էրե՛ի աղջիկը ծառին
 վրայ հանեցիր... ան թօթուէց, դուն այ վարէն հաւաքեցիր... գիտ
 ուրիշ ինչէ՛ր...

ՄԱՅՔԸ.— Ծառ մի խորաքեր... չրսիք, թէ ո՞վ էք, ինչպե՞ս էք։
 Ա. ԴԱՏԱԿԻՈՐ (շատ հեղինակաւոր, քարին վրայ ծառացած)։— Մենք, այ-
 սինքն՝ ես եւ մեծարդոյ պաշտօնակիցներս, Միջագային Ատեանի
 դատակազմն ենք։

ՄԱՅՔԸ.— Ի՛նչ ատեան, ի՛նչ դատավորութիւն... այդ էր պակաս... կ'երա-
 զե՛մ արդեօք... այս անտառները խողեր կը սարքին դիտուս... Եթէ
 կերուխումի յոյսով եկած էք, ոչինչ ունիմ ձեզի տալիք... Եթէ գրամի
 համար էք, նորէն ոչինչ...

Ա. ԴԱՏԱԿԻՈՐ (պաշտօնակիցներու)։— Այս ճարդ ու կը փախու կ'ընեն անայ
 կամ չի գիտակցիր իրենց յանցանքի ծանրակշիռ հանգամանքին։

ՄԱՅՔԸ.— Օ՛, ուրեմն եկած էք դուարճանայու... այս՛... շատ լաւ... (Միւսնը
 գետիմ կը խոնարհի, միշտ ծագրական)՝ Բարի եկած էք, տէր դա-
 տարներ։ Երբողոքս եղէք, որ ձեզի արժանի բաղկամտներ եւ
 ամպիտն չունինք հոս։ Ետեցէք (ցոյց տալով գետիմը)՝ Հո՛ւ, գահ-
 լիճին ճիշդ մէջտեղը։ (Կը նստին)։ Քիչ մը աջ։ (Վեր նայելով)՝ Մեծ
 ջանին ճիշդ տակը... Հա՛, այդպէս... շատ տպաւորիչ, շատ տպաւո-
 բիչ... (Ոգեւորուած)՝ Հի՛մա, ինչպէ՛ս պիտի սկսինք...

Ա. ԴԱՏԱԿԻՈՐ։— Դու՛ն կը խօսին միայն այն ատեն, երբ խօսք կու տամ քեզի։
 (Կը նայի ընկերներուն)։ Ուրեմն, պատրաստ ենք։ (Միւսները
 հաստատական նշան կու տան)։ Ատեանը բացուած է, բայց չենք
 կրնար սկսիչ, ամբաստանեալներէն մէկը բացակայ է...

ՄԱՅՔԸ.— Ինչպէ՛ս թէ բացակայ է։ (Կը նայի Քաթերինին, որ երբանիկ կը
 լնանայ)։

Ա. ԴԱՏԱԿԻՈՐ։— Կը քնանայ։ Մտքով բացակայ է։ Եւ անպատշաճ դիրքի մէջ։
 ՄԱՅՔԸ.— Տէր նախագահ, ժամնով ներկայ է։ Ձեր նպատակներուն համար,
 միտքը կարեւոր չէ։ Մնաց որ, ես նաեւ կը ներկայացնեմ ամբաստան-
 հալ Քաթերին Պերդէն։ Ի վերջոյ, ամբաստանուած ենք միասնաբար,
 նոյն ոճերով... Եթէ... Հա՛, գալով քնանալու պատշաճութեան կամ
 անպատշաճութեան, տէր դատար, քնանալու մեկը բաղձազան
 են... լռին կամ խոկաւոր... փորը անկամ կամ հակափորը անկամ...
 ընտրութիւնը ձերն է... տէր նախագահ, դուք ո՛րը կը նախընտրէք,
 փորի վրա՞ն, թէ յետոյքի...

(Շարք 2 եւ վերջը յաջորդով) Բ. ԿՌԱՆԵԱՆ

Վ. ԹԵՔԵԱՆ

ՀԻՆ ՍԻՐՈՅ ՄԸ

Ցաւը գունագեղ այժ է հրնուանքը՝ աւելի
 Փայտէ պահարաններուն ետին այսօր՝ն պատեր կային
 կը եային

Յոյազիտակը լակ կը դիմանայ տա՛խն

Այն ատեն կը կարծէինք որ ամբածան էին իբարմէ
 մեր շրթներուն մման՝ օրերը
 Կեանքը զգայարաններու մորկահար ուսկան մըն էր
 որ որեւէ ծանրութիւն չէր կրնար պատռել
 ծփակամուրջէն կը յառաջանան հին բաներ
 մութի կափարիչներ թափելով
 Կ'ուզէի ոչինչ ըսել քու մասիդ որ ուրիշի հետ չշփոթուի
 Կ'ուզէի ամէն բան ըսել քու մասիդ որ ուրիշի հետ չշփոթուի

Ինչպէ՞ս կ'ըլլայ որ ստազուան պէս ես
 Հոգո՛ւ չէ որքան նարմրագոյն սենեակներ
 եւ մոխրագոյն պատեր կան
 փռոյթդ չէ որ արեւմուտի կանչ եւ արտոյտի խայծ չկայ
 լած գազտնատու դարեր կ'արքննան
 կարծես թէ նարէն միմակ ենք աշխարհի մէջ
 կարծես թէ աշխարհը կ'ըր ուրախութիւն մըն է
 կարծես թէ ուրախութիւնը դեռ ոչք է

— Արթնցեր ենք էիչ մը խօսինք կ'ըսեմ
 — Հին կայարանի մը մէջ օրերս կորսնցուցի կը պատասխանես
 յիշողութիւնս մնաց՝ առ
 — Ի՛նչ ընեմ ես սսիկա ոչ դեզ է ոչ անակնկալ
 Մտքի մրափին մէջ՝ ափերդ

կարծես թէ ատոմի պիտի մատենեմ
 օտար տարիներու տարափը
 Միշտ կաթնագոյն սեզանիս վրայ (կարծես երկի՞նքս է սեզանս)
 — լուսինդ ո՞ւր է կ'ըսես
 Անպիտան կը յիշես որքան հարցում կը լեցնէիմ իրարու
 նոյն քաները՝ միլիոն անգամ
 որքան պատասխաններ կը բռնէիմ առանց բառի փստներու
 եզանակները եղանակ կ'ունենան
 երբ սէրը այնքան շատ է որ կը մոռնաս թէ
 ինչպէս սկսեր էր ամէն բան

Մոռցեր եմ ճաղափները անկողիները կը յիշեմ
 արեւի թափանցումը պատուեաններուն հանգչող անձրեւը
 մեր սիրած վայրերը (այն ատեն ասանկ բաներ կը սիրէիմ ըսել)
 եւ մարդու կեանքի ընթացքին հազուադէպ երեւցող լուսինի տեսակ մը
 ինքզինք կը կախէր երկինքին առջեւ
 որ գիշեր ըլլար
 այսքան մուր չըլլար

Ամէն բան հիմա բազմացած է եւ ոչինչ կայ հանգստացնող
 Ինչպէ՞ս կռքսնցուցեր ես օրերդ
 երբ կայարանները դեռ չեն աւարտած
 Այս մամբողջութիւնը վերջ ունի՞
 թէ ոչ վերջը՝ այս մամբողջութիւնն իսկ է բազմագետ եւ անտարազելի
 — Քանի որ կեանքը զգեստ չէ որ ազած պահուց հանես նետես
 Եկե՛ր եմ կ'ըսէ մերկ ձեռները բանալով ուր միշտ
 երազի բանալիներ
 հոսանքի պէս
 կը սկսէին
 Կը նայիմ աչքերուն
 մեքմկեր են մերմկցե՛ր են աչքերը

ՎԵՆԱՆՑԵ ԹԵՔԵԱՆՆ

Յուլիս 1988
 Նիւ ձըրզի

ԻՄ ՍԻՐԵԼԻ

Եզրուսրդ Պայծակների Հարապատմերուն կողմէ
Վեազինէի տրամադրութեան տակ գրուած Քուրթի-
բուն ձկն, բանաստեղծութիւններու, արձակ լեզուու եւ
ճոխերու յայտին՝ կայ ճակու համակարգի մը, որմէ ան-
խառնուած է Հուրի Ինկիկեանի ստորագրած Հետեւեալ
համակարգ:

Սրբաշուք բանաստեղծութիւն այս լէր, ինչպէս
պիտի տեսնել ընթերցողը եւ ինչպէս յաճախ կը պատահի
սօտուածներու գրչին տակ՝ բնթագիկ համակարգ մը ա-

Գիտեմ, վշտացած ես իմ երկար լռութենէս, բայց կը
վստահեցնեմ ճեզի, որ ան չէ առաջացած ծուլութենէն,
այլ՝ դէպքերու ճախորդ յայտագրակազմութենէ մը: Քու մեկ-
նումէդ քանի մը օր ետէ, մայրիկս ծանր հիւանդացաւ,
բոստոնու ունեցաւ. այնպէս որ, գլուխս իմ չէր, դպրո՛-
ցը, դաս՛րը: Պատրաստութիւննէ՛ր, audition, փորձն՛ը
եւ հիւա՛նդ մըն ալ այս բոլորի վրայ: Ուրեմն, դրեմ ճեզ
շարժով իրար ետեւէ բոլոր դէպքերը. դպրոցի վերջին օրն-
բուն նոր յուզում մը լեցուց բոլորիս սրտերը, կարծես ա-
ւելի ուժեղ կերպով անդրադարձանք անխուսափելի բա-
ժանման մօտեմալէն. բացի այդ, լսարաններու մէջ դժգո-
հութիւն մը ծայր տուաւ, ըմբոստացման շարժումներ,
որոնց գլուխն էի ես, այդ էր. թէ ինչու մեր այս տարուայ
հանդէպ պիտի ըլլայ մեր նախորդներու պէս սովորական,
Հեմարանի սահմանափակ սրահին մէջ, պարզ յայտագ-
րով մը, ուր միայն պարոն Շանթի տեղեկատուութեան կը
կցուէր պարոն Ազրայեանէն ճանի մը խօսք. ո՛չ, այնպէս
պէտք չէր տօնուէր մեր առաջին շրջանաւարտներու երթը,
անոնք առաջին պտուղն էին վեց տարուայ գրկաններու,
պայքարի ու տաժանի: Շատ ազմկեցիկնէ, վիճեցիկնէ,
խորհրդածեցիկնէ, խումբով արշաւեցիկնէ մեծ սրահը, բայց
փաստացիօրէն մեծ բան չկրցանք ընել. որովհետեւ արդէն
միայն մէկ օր էր մնացած հանդէսին: Ու եկաւ այդ օրը,
այդ օրը՝ երբ բոլորը կը մտնան իրենց փոքրիկ սիւներ ու
հաշիւները, ու կը զգան իրենք իրենց մօտիկ, հարուգատ,
ուր բոլորը յուզուած ու գոզոզ շրթներով կ'աշխատին
ծպտալ, ուրախ ձեւանալ, մինչդեռ իրենց հոգիներուն մէջ
պիտի ուզէին մանուկներու պէս կարեմալ հեկեկալ. ամէն
ինչ կեանք կ'առնէ, նոր իմաստ ու արժէք, նոյնիսկ սան-
դուխներն ու պատերը կը դառնան սիրելի, այդ օրը, որմէ

ՈՒ ԲԱՐԻ ԸՆԿԵՐ

Եկին է եւ ուշադրաւ է վերապրումի, թափանցումի եւ գրական նախադրուի վեան յայտարար այն նշաններով, որոնք կ'իբրեւ ձեւարարի առաջին հուշերին, շին աստուածներուն եւ ոճական նաքերուն նորիքում տողերուն մէջ: Նամակը, իր շուրջով ու կարգով՝ կը հանդիսանայ նոյն ասան վկայութիւն մը ի մասին այն կանխանաւթեան, որ բնորոշ յատկանիշներն մէկը կազմէ երեսնական թուականներու կենտրոն կազմաւորուող երկուսուսուք երբուն:

Նամակին լիզուել պահանքն էր անվտանգութիւն:

փախար դուռ, ինչպէ՞ս, ինչպէ՞ս ըսեմ քեզի բառերով այն բոլորը, որ կ'ըսուէր ու չէր ըսուէր, այն բոլորը, որ կ'արտայայտուէր հոգեցով մը, դալկացումով մը, շրթներու կծկումով մը ու արցունքով մը:

Car ces choses là voix-tu, sont de celles, que l'on ne dit pas sans la voix, les regards, les gestes, les sourires... et qu'on se dit déjà si mal avec tout ça!...

Ուրը շրջանաւարտները սեւ համագգեստով մտան սրահը ու տարուեցան ճակատը: Այնպէս յուզիչ էր գիտել այդ ուրը երիտասարդ տղաքը, դալուկ ու նիհար, որոնք կեանքին դէմ պայքարելու համար, ու անկէ պաշտպանելու՝ միայն իրենց իտեղներն ու հայ տղու, տառապա՛ծ, գրկուա՛ծ, վրէժնաւ ու յանդուգն հոգին, սիրտը ունէին: Ու ինչեց սրահի լուսեան մէջ Շանթի չոր ու պաշտօնական ձայնը՝ շուրջ բոլորենք այս տարի մեր գործունէութեան վեցերորդ տարեշրջանը...: Ու այսպէս ժամ մը: Մտիկ բնե՞լ ...: Կը փորձէի մտիկ ընել, բայց պէտք է խոստովանիլ շատ չէի յաջողեր, միտքս ու հոգիս ուրիշ տեղ էր, կը վերջիշէի ամէն մէկ արտասանի հետ կ'ապուած մանր ու մուր յուշերը, անցած դպրոցական կեանքը: Հինգ տարի շնչած էինք նոյն յարկին ասկ: Քիչ բան չէ՛ այս, մա՛նաւանդ ինձ նմաններու համար, որը կը կապուի իր շրջապատի ամենաչնչին իրի հետ իսկ: Եւ չէ՛ այս, որովհետեւ երբ կու գայ բաժանումը, անոր պատմաւած ցաւն ու դառնութիւնը կը դառնայ «բազմաբիր» եւ սակայն, բտ՛, ինչ կը հասկնայ կեանքէն այն հոգին, որ չի գիտեր ապրիլ իրերու իսկ կեանքով, ու կ'անցնի այս աշխարհի մէջէն աչքերը ու հոգին փակ ամէ՛ն յուզում, ամէ՛ն կապ նոր գանձ մըն է յոյզերու, յուշերու, գայնութեանց, ու որքա՞ն ազատ են այն մարդոց հոգիները, որոնք չգիտեն զգալ, յուզուիլ եւ

տառապի: Այս լա՛ւ գիտես դուն իմե՞ղ, բայց մա՛նաւանդ այս լաւ գիտեր այն մի՛ւտը, մի՛ւտը, որ մեռաւ, հի՛մ նդուարդը:

Ու յանկարծ Շանթի ձայնը կորսնցուց իր շորուքիւնը, յանկարծ ան թրթռաց, դողաց ու տատանեցաւ, վայրկեան մը միայն ու գտաւ դարձեալ իր հաստատ, բայց խորունկ շեշտը. ան վերջացուցած էր իր տեղեկատուութիւնը. առ այժմ կը խօսէր շրջանաւարտներուն, իր վեց տարուայ միգերու ու աշխատանքի մարմնացումն եղող այդ շատաքին հունձիքն: «Մե՛նք, տղա՛քս, այսօրուրնէ՛ ընկեր ենք, պիտի քայնենք նոյն ճամբով եւ պիտի աշխատինք նոյն խեղալին ի ինչի՞ր...»: Պիտի ուզէի, որ հոն ըլլայիր՝ գեղեցիկ էր պատկերը, Շանթը կեցած էր հո՛ն՝ իր ամբողջ վեհաբեամբ, համակ կամք եւ ուժ, ու ցոյց կու տար ճամբան:

Ու մէկ-մէկ ելան այդ տղաքը, սեղմելու անոր ձեռքը: Յետոյ եզաւ նուագ...: Ու ամպիտն բարձրացաւ ընկնուած, կէսն ու յոգնած ծերունի մը, որուն ամէն մէկ խօսքը հեկեկամբի մը գոպումէն բխած՝ կը հնչէր թա՛ց, թա՛յլ, դողդոջ, մարած...: Չկրցաւ խօսիլ լաւ, եւ չկրցաւ խօսիլ երկար, յաճախ կը կենար, զգալով, որ եթէ բերանը բանայ, միայն հեկեկամբ մը պիտի պոռթկայ անկէ, բոլորը, այդ աւերակի առջեւ, որ յամառօրէն իր ձեռքով երիտասարդ ու բարձր արտականները կը մշէր, գլխիկո՛ր լացիմ...:

Աղմու՛կ, ծափե՛ր, շնորհաւորա՛նք, նուա՛գ, վիճակահանութի՛ւն... ու նայուածքներ թա՛ց, ու ժպիտներ դողդոջ, ու խօսքեր բողբոջաւորած... ձեռքի սեղմումներ, խոստումներ, համբոյրներ, հրածե՛շտ յետոյ...:

Ու սենեակի մը մտայլ կիսամութի մէջ հիւանդ մը՝ տխուր, յոգնած, ու բերմո՛տ կը սպասէ. պէտք է ժպտայ, պէտք է ջանայ ինչ մը շոգ, ինչ մը լո՛յս, յո՛յս, ուրախութի՛ւն բերել այդ սպասողական ու տխուր հոգիին ու աչքերուն, պէտք է խնդայ, երբ ամբողջ հոգիովս պիտի ուզէի այդ մութ սենեակին մութ անկիւններուն մէկուն մէջ կըծկըտած լա՛լ, լա՛լ, լա՛լ...:

Սիրելիս, ընդհատումէ մը վերջն է, որ կը շարունակեմ. այնքան ծանր ու դժուար է յիշելը, որքան ապրիլը: Յաջորդ օրը՝ նրկուշարքի, կէտօրէ կտէր հրածեշտի թէյասեղանն էր. թէյասեղան մը, որ սակայն թէյի տեղ գիւնի եւ պաղպաղակ կար: Նորէ՛ն յուզում, նորէ՛ն թախիծ: Տղաքը նկարեցին ու բարձրացանք վեր. բախտէս նիշդ հիթիթին դէմն էի նստած. ա՛խ, միայն անոր՝ «խոզակերպ հիթիթին» դէմքը տեսնելու համար արժէր, որ հոն ըլլայիր, խոճո՛ւ բայց ի՛նչ խոճոճ, իր մինչ այդ «խոճոճ դէմքը», գլուխ-գործոցը, ոչ-ոքի չի պատասխաներ, նոյնիսկ Պր. հետամեհանին, ա՛լ երեւակայէ. մեկնողներէն խօսեցան Մանուկն ու Մուշեղը, մեր դասարանէն՝ Յովնանները, եւ ձեռքն Բարգէնը, անշուշտ Պր. Շանթն ու Պր. Ազրայեանն ալ իրենց վերջին պատգամները տուին. ինչ ըսեմ ուրիշ, երգեցիմք, պարեցիմք, կատակեցիմք, բայց... այդ բոլորէն միայն տխրութիւն, ափոսումն էր քախիծ կը բխէր: Ու

վերջացաւ, ա՛լ վերջացաւ, եւ զայ տարի այլեւս չպիտի լսուի Ֆիլիպին չոր ու կռնկուած ձայնը, ոչ ալ մանուկի հերոսական խօսքերը, ոչ ալ վահրամի բնաբաթախ յօրանքը, եւ ո՛չ ալ Գուրգենին ծումուռը հասակը, եւ ոչ ալ Թաթուլեանի «եզրայր նախադասութիւնները»... Իսկ միւս տարի այլեւս մերինն ալ չպիտի լսէի, այլեւս չպիտի վայելէի Կարապետի «SERIEX» դէմքը, ոչ ալ Գալուստի՝ «արիւնկակ բռնակալի» կանչերը, եւ ոչ ալ Յովնաննէսի դասախօսական եւ նախապատրաստող հազր, չպիտի լսէի նոյնպէս իմ ծիծաղն ու կատակը. ահա՛ կեանքը, սիրելիս, այս քանի մը տողին մէջ՝ մենք բաւոյրս ալ անցորդներ ենք քէ՛լ իրար հանդէպ, քէ՛լ աշխարհի. ահա ինչու պէտք է ըլլալ միշտ բարի, միշտ ներող, միշտ հասկցող. զուրով է, որ պէտք է սարվի մայիլ ամէն մէկ հոգիի ու անձի, որովհետեւ ամէնքն ալ դժբախտ են, ամէնքն ալ այսօր կան եւ վազը չկան:

Եւ այնուհետեւ միայն դուրս կ'ելլայի վազէվազ գնումներ ընելու,— օրերս կ'անցրնէի մայրիկս խնամելով, այնպէս յոգնած էի, ուժասպառ, տխուր. կը տեսնես, որ անկարող էի ուրիշ բանով զբաղիլ. չգիտես ի՞նչ գրծուար է տխուր հիւանդ մը խնամելը. կը մազքեմ, որ երբեք չգիտնաս, քէ ինչ բնի է,— ահա այդ միօրինակութեան մէջ օր մը վերջապէս նամա՛կդ, սպասուած՝ նամակդ, որը բերաւ քանի մը բերմ խօսք սիրելի ընկերոջմէ մը: Գիտեմ այս յուպէիս վշտացած ես լուսօրէնէս, բայց եթէ տեսնէիր վիճակս, պայմանները, ամենեւին մեղադրանք չէիր ունենար իմ հանդէպ: Ա՛լ չնրկարացնեմ, այս յուպէիս որ կը գրեմ քեզ, mayrouba եւ, այսինքն՝ լեռը, սեռնչելի տեղ մըն է հոս, Եղուարդ, կանանչիկ ու չրառատ բնութիւն, լեռներ, ձորեր, վեհափառ բարտիներ, ընկուզներհներ, սոնիներ ու հացիներ. ամէնէն շատ սիրածս չորի կշկշոցն է, եթէ գիտնաս ինչքա՛ն անուշ կ'երգեն եւ ի՞նչ հեջիաքներ կը պատմեն: Հոս, ձորի մէջ գետ մը կայ. լայն ու ազուր գետ մը, որուն մէջ երէկ ստես լուացի: Կան խնձորենիներ, բրնձիներ. ես խակ ու բքուաչ պտուղ շատ կը սիրեմ, իսկ զո՞ւն:

Հիրաւեօցի մէջ ենք, շատ հետաքրքիր է այս նոր ձեռի կեանքը, շատ խաղաղ ու հանգիստ. կան հոս ֆրանսացի տարիճատ գոյգ մը՝ շա՛տ գէր ու շա՛տ բարի, կան եւ յոյն մարդ ու ազգիկ մը՝ շատ համակրելի, կայ նաեւ պելիբաֆցի փրոֆեսէօր մը, շատ հետաքրքիր ու զարգացած մարդ է, ժամերով կը խօսիմ հետը ու ամէն անգամ նոր բան մը սորված կը բաժնուիմ իրմէ: Կան նոյնպէս տեղացիներ, նոյնպէ՛ս լաւ մարդիկ. կը տեսնես, որ ամէն մէկս նմոյշ մըն ենք մէկ ժողովուրդի. շատ մտերմիկ եւ ընտանեկան մթնոլորտ մըն է կազմուած, տարբեր տիպեր, ցեղային տարբեր հասկացողութիւններ ու ըմբռնումներ, տարբեր հոգիներ ու մտածելակերպեր, տարբեր լեզուներ, որոնք պատահմունքով մը եկած են իրար բով...: Կեանքի ամենակենդանի պատկերը ներկայացնողներն մէկն ալ հիւրանոցն է, մարդիկ կու գան ու կ'երբթան: Պիտի ձանձրա-

ցրնեմ քեզ իմ փիլիսոփայութեամբ: Աշխատանք...: Դեռ ոչինչ չեմ ըրած. ո՛չ գլուխ ունիմ, ո՛չ տրամադրութիւն. սկիզբի շարքը դեռ մաման հիւանդ էր. հիւանդ էր նոյն-պէս Նանիկը, այնպէս որ, գործս կրկնակի էր. այժմ երկուսն ալ լաւ են: Նոր գործի մըն եմ ձեռնարկեմ, որը քեզ պիտի զարմացնէ: Այստեղ երբ կը խօսինք գրականութեան մասին, այսպէս հարցումներ կու տան ինծի. «Դու՛ր ալ գրողներ ունի՞՞ք...»: Ինչպէ՞ս չվիրաւորուիմ...: Որոշեցի իրենց գէթ մէկ քատերգութեան մը ծանօթացնել, որովհետեւ հետս շատ գիրք չեմ քերած եւ ամէնէն յարմարը այդ է, իսկ այդ ալ է՝ Լեւոն Շանթի «Հին աստուածներ»ը: Մեծ հաւնոյնով եւ խանդով ձեռնարկեցի անոր ֆրանսերէնի քարգմանութեան: Շատ կը սիրեմ այդ գրուածքը: Այնպէս խորունկ տեղեր ունի. կարողացած ես անշուշտ, բայց կարողա՛նք նորէն, նորէ՛ն ու նորէ՛ն եւ ամէն անգամուն նոր խորք մը պիտի պարզուի՛ք քու առջեւ:

Կարդացի՛ք քու յօդուածիդ առաջին թիւը, յաջորդը չկրցայ, որովհետեւ մեր մեկնումի օրն էր եւ կարսուած էր ընդհանուր իրարանցումի մէջ. աւելորդ է խօսիլ ոմիդ մասին. լաւ է, միայն պէտք է աւելի յանախ գրես, մարգես, տեղ-տեղ հասկնալի չէ, տեղ-տեղ ալ շատ է ծանր, երկա՛ր: Պէտք է ըսել, որ քուական մարտական ու ոգեւորուած տրամադրութեան մէջ ես, միայն, սիրելիս, թայլ տուր քեզ անկեղծօրէն ըսելու, որ եղած ես շատ խիստ նախկին, հին սերունդի վերաբերմամբ. խստութիւն մը, որ հասած է նոյնիսկ անպատկառութեան, այդ լաւ չէ. այո, պէտք է կերտել, պէտք է յօրինել նո՛րը, աւելի՛ գեղեցիկ, աւելի՛ բարձր ու կատարելագործուած, բայց պէտք է միշտ յարգես ու յիշես, որ այդ եինի բեկորներով է, որ կը կերտես նոր շէնքը. անոնք քու մէջք են, անոնք անցած են քեզի քու կրթութեան, քու ընթերցանութեան միջոցով, չես կրնար մերժել, չե՛ս կրնար ուրանալ անոր գոյութիւնը: Երիտասարդ ու սոսք արիւնդ է մղեր գրիչդ, կուտի տննչն ու ծաբար հոգիիդ, արկածներու ու վտանգներու, ընդվզումի դրդումը ու անգուպ կրակը, ու այդ է ամէնէն գեղեցիկը գրուածքիդ մէջ. ա՛յդ հռանդը, ա՛յդ գործելու ցանկութիւնը, այդ պոռթկումը: Կը խօսինք դեռ այս մասին յետոյ, երբ կարենամ յաջորդ շարունակութիւնն ալ կարդալ:

Այս անգամ չպիտի խօսիմ նամակիդ գանազան կէտերու մասին, որովհետեւ կ'ուզեմ անպայման նամակս այսօր poste ձգել, ան ալ յաջորդ թուին. միայն ըսեմ քեզի, որ գո՛յշ, մեր ընկերականութիւնը չթուանարես, անոր յստակ ու գծուած սահմանները անցնելով գգո՛յշ, հին Նդուարդէն բխած ու մնացած խօսքերով չմեղցնես նոր Նդուարդը: Լա՛ւ միտքդ պահէ՛լ՝ այս ու աշխատէ՛ հսկել զգացումներդ: Յոյս ունիմ հասկցար, քէ ինչ ըսել կ'ուզեմ եւ ինչու կ'ըսեմ:

Ուրեմն առ այժմ ցտեսութիւն, շնորհակալ կը սեղմեմ ձեռքդ ու կ'ըսպասեմ նամակիդ:

ՀԱՍՏԷՍ՝ H. Ipékian
 Hotel Mayrouba Liban
 Ընկերուհիդ
 Հուրի
 digitised by A.R.A.R.®

အချက်အလက်ကို ရှင်းလင်းဖော်ပြရန် အထူးအရေးကြီးသော အချက်အလက်များကို အောက်ဖော်ပြပါအတိုင်း ဖော်ပြထားပါသည်။

အချက်အလက်များကို အောက်ဖော်ပြပါအတိုင်း ဖော်ပြထားပါသည်။

၂၀၇၇-၇၈
၂၀၇၇

ကျွန်း

H. P. P. P.
Hotel Singapore

Singapore
L. L.

Լամարժիի Էլմեթն, Փայլերի Եկուարրուսին, Վերջին ԵկնՅան Երզնի, Քեմալի Էփենդ Օւււնի, Քիփիկի ԷՍՐԷՆ, Ազգերի ԷՍԻՅԱԿՅԻՆ, Ելջրփիի Հեյնակներուն եւ յարեւրար պարզ քանի ժր ուրի բանաստեղծութիւններու կարգին, բազաւակիքի երկիրները Քարգճանական իրենց գրականութեան մէջ ժամանակ են, նաեւ բարդ ստեղծումներ, ինչպէս Կար Եկն Փոյի Եկգուար, Ք. Ս. Էլիփի Եկնապատ երկիրը, Փոյ Վայլերի Եմուլային գերիզմանաւորը եւ ճամանակակից գրականութեանց շարք ժր բարդ յապտումները քանի ժր ուրի նմալներ:

Յիշատակուած վերին երեքն առաջիկ, Արբանճ Ալիբեանի Քարգճանութեան շուրջ տասնամեակ ժր առաջ մենք հազարքան ենք Եմուլային Էփենդ, Երկրորդը, Բաֆֆի Քիւրապմանի Քարգճանութեանը՝ ընկերացոյցն առաւելաւ մեր նախորդ թիւով, իսկ ներկայ յամարով կը ներկայացնենք երրորդը, հայրենի մասաւրական Հեյրիկ Բախլիեանի Քարգճանութեանը, առաջորտան Եփարուն անապրին (1988, թիւ 2):

Հետաքրքրական է անմիջապէս նշել, որ ինչպէս Փրոֆեսօր Վալարչակ Փայլու ստանի Քարգճանած Եկգուարին ճամնատութեանը Արբանճ Ալիբեանի Քարգճանութիւնը, եւ Վարան Քիլեանի Քարգճանած շէքրփիիան Հեյնակներուն ճամնատութեանը մերթ Էմիի Քարգճանական փորձը, նոյնպէս եւ Փոյ Վայլերի Եմուլային գերիզմանորը հայապտումը Հեյրիկ Բախլիեանի աշխատանքը կը շնչ ստեղծատեղի Քարգճանութեանը, երբ ճամնատանը զայն Շուարչ Նարգուիի Քարգճանութեան Հեա, որ յոյս տեսաւ շուրջ կէս դար առաջ, Հրանդ Բալուեանի 1937 թուակիր Եմուլայինցա տարեգրքին մէջ:

Մեր գրականութեան պատմութեան ճառն Հեաեան անմերուն ծածօթ է, որ անհիպ, Եմուլայինցի յոյս բննայան այդ Քարգճանութիւնը իր իրաւ բննապատութեան Եմուլային Եկուն Շուան Եանուրի կողմէ, Եմուլային քարգճանութեան մը առթիւ խորագրին տակ, Փայլերի Եկազայի Էփենդ, նոյն տարուան 1 եւ 8 Մայիսի թիւերուն մէջ:

Մենք շեք գիտեր, թէ բանավեր սիրանար եւ խօսքի տակ շննչու ճամնատ պարտով պարտ Շուարչ Նարգուիի պատմութեանը, թէ ոչ Շուանուրին, բայց մեկի կը թուի, որ վերջինին գիտապութիւններ տակն հաստի են, թէ բանաստեղծութեան ընդհանուր ոգին եւ թէ նա կիրարկուած բաներուն ներքնակները բննորդ տեսակետն:

Այն ապա որտեղ կը ստացուի, որ հայրենի մասաւրական Հեյրիկ Բախլիեանի Քարգճանական իր այս աշխատանքը կատարած դասուն աչքին տակն ուննցած Եմուլային Եմուլային ժամանակները եւ այդ ճամնատները բարեբար անդադար ժր ուննցած է ստացուած արգիւնքին վրայ:

ՓՕԼ ՎԱԼԵՐԻ

ԾՈՎԱՅԻՆ ԳԵՐԵԶՄԱՆՈՑԸ

Մի՛ ձգտիր, ո՛վ քաղցր հոգի, յաւերժ կեանքի,
Այլ աշխատիր հնարաւորը ձեռք բերել:

ՊԻՆԻԱՐՈՍ, Պուրեաններ, III:

հազազ տանիքն այս, որտեղ ազանիներ են քայլում,
Սրսփում է շիրմատան ստիների արանում:
Արարում է կրակից այնտեղ կէտորը արդար
Ծո՛վը, ծո՛վը, մշտապէս վերածնունդ ծո՛վը հիմ:
Մ՛, հատուցում, օ՛, պարգև, որ յաջորդում է խոհիմ՝
Աստուածների անդորրիմ գամուած հայեացք մի երկար:

Շոգ շանքերը ինչպիսի՛ հրայրքով են երկիրում
Անզննելի փրփուրի ազամանդները բազում,
Եւ յգացում է ասես օ՛ ի՛նչ անդորր մի անհուն:
Սրբ անդունդի վրայ խոր հանգչում է մի արեգակ,
Յաւերժական պատճառի յօրինուածքները յստակ՝
Ժամանակն է ցոլանում, եւ նրազն է գիտութիւն:

Գա՛նձ յարակայ, անսպառ, Միներվայի պա՛րզ տաւա՛ր,
հազազութեան մի գանգուա՛ծ, տեսանելի մի ամբա՛ր,
Ջա՛ւր բարձրայօն, բարձրավիզ, Ա՛չէ, որ իբրեւ սուրբ գազտնի՛ք,
Այնքա՛ն երազ է պահում իր կրակէ քոզի տակ,
Հուրի՛ն իմ... Հոգու մէջ կառուցուած մի ապարա՛նք,
Սակայն հազար կզմինդրով երդի՛կ ոսկէ, օ՛ Տանի՛ք:

Ժամանակի դու տպանա՛ր, ամփոփում ես մէ՛ն մի ճի՛շ,
Ես՝ մոյնքան ջիւնը, էլնում եմ, ընտելանում ինքս ինձ,
Իմ ծովային հայեացքով շրջապատուած շաբունակ՝
Եւ որպէս իմ պարգեւը աստուածներին մեծագոր
Սերմանում է, շոգ տայիս ցոլացումը լուսաւոր
Այն բարձրունքի վրայ վեհ մի գերագոյն քամաքաւի՛ք:

Ինչպէս պտուղն է անուշ հալչում պահին հեշտանքի,
 Ինչպէս նա իր կորուստն է վերափոխում բերկրանքի
 Բերանի մէջ, ուր նրա ձեւն է մեռնում ու կորչում,
 Այդպէս էլ իմ ապագայ ծովն եմ այստեղ շնչում ես,
 Եւ երգում է երկինքը հոգու համար երակէզ,
 Թէ ինչպէս են փոփոխում ափումները շառաշուն:

Երկի՛նք շքնազ, ճշմարիտ, նայի՛ր, փոխում եմ եւ ես,
 Ե՛ս, որ այնքան բնզումայն տարօրինակ եւ այնպէս
 Ամբարտաւան եմ եղել, սակայն կամեմ աննկուն,
 Ես յանձնում եմ, ահա այս տարածքին հուրհրան,
 Մահում է իմ ստուերը մեռեալների տան վրայ
 Ու վարժեցնում է ինձ իմ շարժումներին բեկբեկուն:

Արեւդարձի ջահերին պարզած երկէզ իմ հոգին,
 Արդարութի՛ւն դու յոյսի, արդարութիւն քանկագին,
 Զէնք-գրահով անոգոք պատուարում եմ ես քեզ:
 Ես եմ դարձնում քեզ մորից քա ջինջ տեղը նախնական-
 Նայի՛ր քեզ... Լոյսը այդպէս ետ դարձնելը, սակայն,
 Ընթացքում է ստուերի մի մոայլ ու տրտում կէս:

Օ՛, միմիայն ինձ համար, իմ մէջ, իմ մէջ միմիայն, •
 Մերձակայքում մի սրտի, ակուններին քերթութեան,
 Դատարկութեան եւ անբիծ իրազութեան մէջ ահա
 Ես իմ ներքին վեհութեան արձագանգն եմ սպասում,
 Որն ինչպէս մի մթամած, դառն ու հնչեղ կարասում,
 Խույզնզում է հոգու մէջ միշտ հնչումով ապագայ:

Արդեօք գիտե՞ս, գիտե՞ս դու սազարքների սուտ գերի՛,
 Դու ծովածո՛ց, խժոռ՛դդ այս սզորմուկ ցանկերի,
 Թէ աչքերիս վրայ փակ, գազտնիքներից կուրացած,
 Ինչ մարմին է ինձ քաշում դէպի մահն իր այարկոտ,
 Ինչ ճակատ է ձգում այն դէպի այս հոգը ոսկրոտ-
 Մեռեալներիս մտքին է այնտեղ խորհում ինչ-որ կայծ:

Փակ, սրբազան, առյեցուն աննիւթեղէն կրակով,
 Անբիծ յոյսին բնեայուած հազարեկոր հոգեթով,
 Գերում է ինձ այս վայրը, որտեղ ջահերն են տիրում,
 Նաեւ քարերը, ուկին, ծառերը մուք ու տխուր,
 Մարմարիոններն են դոգում ստուերների վրայ բիր-
 Շիրիմներիս վրայ է մտերիմ ծովը նիրհում:

Կռապաշտին հալածի՛ր, շո՛ւն իմ շփեզ, շոզարձակ,
 Երբ որ հովուի ժպիտով, երկարօրէն ու մենակ,
 Արածեցնում եմ ես իմ խորհրդաւոր գառներին՝
 Այն ներմակ հօտը, ելած շիրիմներից իմ անդորր,
 Թող հեռանա՛ն նրանից ազանիները բոլոր*,
 Հրեշտակները ֆննասէր, երագները սուտ ու սին:

Այստեղ գալիքը ամբողջ ծուլութիւն է բովանդակ:
 Ձորութիւնն է ճանկոտում այն միշտար անապակ-
 Ողջը ցրուած, երկիզուած եւ օդի մէջ անսովոր
 Զգիտեմ քէ ինչպիսի ժամտ էութիւն է լուծուած...
 Կեանքը անհուն է, ֆանգի մահերով է գինովցած,
 Եւ դառնութիւնն է անուշ, եւ ոգին է լուսաւոր:

Մեռեալներին այս հողը իր մէջ լաւ է քաջցնում
 Եւ տաճանում է նրանց, իր խորհուրդը չորացնում:
 Կէսօրն այնտեղ՝ բարձունքին, կէսօրն անշարժ, անշշուկ
 Մտածում է ինքն իր մէջ եւ ներդաշնում ինքն իրեն...
 Օ՛ր, կատարեալ դու գլո՛ւխ, պսա՛կ՝ կերտուած վեհօրէն,
 Ես քո ներսը կատարուող փոփոխութիւնն եմ ծածուկ:

Պարփակուող վախերիդ եմ ես, ես եմ միայն:
 Ջգբումներս, ճիգերս, տարակոյսներս համայն
 Թերութիւն են, բիծ են քո ազամանդի վրայ մեծ...
 Բայց գիշերի մէջ իրենց ողջ ծանրութեամբ մարմարի
 Մի անորոշ բազմութիւն արմատներով ծառերի
 Գանդաղօրէն, անշտապ արդէն քո կողմը բռնեց:

Անգոյութեան մէջ մի հոծ նրանք անցան, լուծուեցին,
 Կարմրաթոյր կաւը ըմպեց ներմակաթոյր տեսակին,
 Եւ ապրելու շնորհը ծաղիկների՞ն ներարկուեց:
 Մեռեալների առօրեայ խօսքերն արդեօք ո՞ւր կորան,
 Հոգիները ինքնատիպ եւ արուեստը անձնակամ:
 Որտեղ արցունքն էր ծնւում, այնտեղ թրթուր կծկուեց:

Սուր նիչերն ու կանչերը ազդիկների գրգռուած,
 Ատամները, աչքերը, խոնաւ կոպերը նրանց,
 Կրակի հետ խազացող ստինքները նրանց պերն,
 Արիւնը, որ շողում է հնազանդուող շուրթերին,
 Նրանց պաշտպան մատները եւ շնորհները վերջին.
 Ամէն ինչ հողն է իջնում ու մտնում է խազի մէջ:
 digitised by A.R.A.R.®

Իսկ դու արդեօք յոյս ունե՞ս գտնելու, օ՛ր, վեհ հոգի՛,
Մի երագ, որ չունենայ էլ գոյներն այն կեղծիքի,
Որ այիքն ու ոսկին են այստեղ աչքի դէմ կերտում,
Արդեօք կ'երգե՞ս դու այնժամ, երբ մշուշի վերածուես:
Վե՛րջ, կորչո՞ւմ է ամէն բան, ծակոտկէն եմ նաեւ ես,
Զհանդուրժող, անհամբեր սուրբ ոգին էլ է ցնդում:

Անմահութի՛ւն դու վտիտ, ոսկեգոծ ու մթամած,
Միտքարար, սփռփիչ՝ անեղօրէն դափնրւած,
Որ ի գօրու ես մահից ստեղծել կուրծք մայրական
նւ կեղծիքը գեղեցիկ, խարդավանքը յարգալից:
Արդեօք ո՞վ չի հանաչում, ո՞վ չի վանում իրենից
Այս զանկր չոր ու դատարկ, այս քրքիքը յարակայ:

Ո՞վ դուք հայրեր մեր խորումկ, ո՞վ գլուխներ ամայի,
Որ ծանրութեան ներքոյ էք այնքան լեցուն բահերի,
Հող էք դարձել եւ հիմա մեր քայլերն էք շփոթում,
Անհերքելի որդր այն, կրծողը այն նշմարիտ .
Զեզ համար չէ՛ նաշերում խաղաղ պառկած դիերիդ,
Նա սնում է մեր կեանքով եւ չի լինում նա մարդուն:

Աէ՛րք է արդեօք, քէ գուցէ իմ իսկ հանդէպ մի նողկանք.
Նրա ատամը ծածուկ արդէն ինձ մօտ է այնքան,
Որ կարող եմ ես նրան ուզածիս պէս անուանել:
Ի՛նչ փոյթ, տեսնում է, տեսչում, ցանկանում է ու դիպչում,
Հիանում է իմ մարմնով, մինչեւ անգամ իմ մահնում,
Ապրում եմ ես, որպէսզի այդ ապրողին պատկանեմ:

Էլիացի դու Ջենո՛ն, Ջենո՛ն, Ջենո՛ն անազորս՞*,
Արդեօք դա՞ւ ինձ խոցեցիր այն սուր նետով թեւաւոր,
Որ ցնցում է, թրթռում, թռչում է ու չի՞ թռչում.
Ծնում է ինձ հնչիւնը, նետն է խոցում կարեվէր.
Ա՛խ, արեւը, արեւը... Կրիայի ի՛նչ ստուեր
Հոգու համար, Ափիլես արագընթաց, անշարժուն:

Բայց ո՛չ, բայց ո՛չ, դէ, ոտքի՛, հետեւական այս դարս՛ւմ,
Զարդի՛ր, փշրի՛ր, մարմին իմ, դու այս ձեւը մտորուն,
Կուրծք իմ, շնչի՛ր դու բամու ծնունդը այս կենարար:
Անծիր ծովից ծաւալուող մի անսպառ թարմութիւն
Վերադարձնում է հոգիս... Օ՛ր, ի՛նչ ազի գօրութիւն:
Վազե՛նք դէպի այիքը ժայթքումով մի կենսավառ:

Այն՝ ծն'վ դու վիթխարի ցնորհներով օժտուած,
 Ընծառիծի դու մորթի եւ քամի'դ ծակոտուած
 Արտացոլից արեւի հազարաւոր, բիրաւոր,
 Քո լուրք մարմնով արբեցած հի'դրա ազատ, մեծ սոզո'ւն,
 Որ կըրծոտում ես անվերջ քո իսկ պոչը շոզշոզում***
 Լուսեանը նմանուող ազմուկի մէջ տեսար:

Քամին ելնում է... Պիտի փորձենք ապրել, պիտ' ջանանք,
 Գիրքս է բացում ու փակում հոգի'ը անհուն, անպարփակ,
 Յանդգնում է ալիքը խարակներից դուրս ժայթքել:
 Թռէ՛ք, քռէ՛ք իմ էջե՛ր, էջե՛ր դիւրուած, հմայուած,
 Խորտակեցէ՛ք ալիքնե՛ր, բրե՛ր խնդում ու զուարթ,
 Խաչազ տանիքն այս, որտեղ կացում էին նաւակներ:

**Ֆրանսերէնից թարգմանեց՝
 ՀԵՆՐԻԿ ԲԱԽՉԻՆԵԱՆԸ**

* Ազատն անտակ անձան՝ հոգու խորհրդանիշ է, որ տեսնուած է միջնադարեան պոեզիայից:
 ** Ջենոն էրեացի (մ. թ. ա. 490-430) — յայն փիլիսոփայ, ստոյիկեան գործի ճիշտագիր: Ըստ միջ-
 ժամ էր շարժման բրականոթիւնը՝ թույլ չեմք եւ կրիային հասնելու անսահմանը անգոր Արիլիսի
 փաստարկներով:
 *** Որպէս ծովի փոխարեւութիւն՝ շիջքան, որ ունի յոր ստուգարանական իմաստը, այստեղ նաեւ
 գիշարանական հրէշ է՝ Ուրբորոս օճը, որ կնուժ է սեփական պոչը: Վերջին եղի է յուսերմութեան հին
 գեոստիկական խորհրդանիշ:

ԱՆՈՒՅՐԱԳՐՈՒԹԵԱՆՑ ԵՄՐՈՒՆԱԿՈՒԹԻՒՆԸ...

«Ծովային գերեզմանատունին թարգմանութիւնը նախորդող
 էջին գլխայ տրուած է Կ.Ս. սկզբնաստուերով ստորագրուած մէկ սեփական-
 նոց խորհրդանշութիւն մը, իսկ թարգմանիչ Հենրիկ Բախչինեան տուած է
 այս էջին երեւոյց կրկու ծանոթագրութիւնները:
 Միայն:
 Մասնկողմ, որ այդքանը անբարար է, եւ Փոյ Վալերիի այս թարգ
 մանկան մին բնիկըցողը թիշ մը անկի ծտեցնելու համար անհրաժեշտ է
 յաւելնայ միջոցներու գիժէլ, որոշեցինք բանալ Փրանսական հոյակաւոր
 լիւէններու գրական երեք գառախոսներու գործակցութեամբ, նոյնպէս
 գրականութեան գառախոս Անտրէ Լակարտի եւ Լորան Միլոյի միացնայ
 ճիշդերով կազմուած «Փոսաներարդ դար» անուն ժողովածուին (1962) ու
 թարգմանիչ խնդրոյ անարկայ բանաստեղծութեան կցուած ծանոթա-
 գրութիւններուն անբարարութիւնը:
 Անկի նպատակայարժար պիտի ըլլար տնչուշտ Փրանսերէնին օրթ-
 նակով թուարքի հայացում անպատանգին համապատասխան ծանոթ-
 բարց նման իրաւասութիւն մը ընդհատեցինք մենք միջի, այնուամե-
 նայնիւ, դիւրացնելու համար բնիկըցողին գործը, ծանոթագրուած բա-
 սերուն ու նախապատեթիւններուն հայերէն համադրները վերջու ջիւղ
 Հենրիկ Բախչինեանի թարգմանութեանը»:

Մէկէն շարս տուներում մէջ բանաստեղծը կը խօսի հիաստման, հայեցողութեան եւ ստատածներու անգարրութեան հետ հազորդակցութեան պատրանքիմ մասին:

- 1.- ԱՂԱՆԻՆՆԻՐ.— անկարգութիւն՝ հանգարտ ծովուն եւ սպիտակ առաջատուներուն:
- 2.- ԱՐԴԱՐ ԿԻՅՈՐ.— գեղեցիկն հասած արեւը որը կը բաժնէ հաստար մասերու: Կէտարը կը խորհրդանշէ անբողոքական էակը:
- 3.- ԱՐԱՐՈՒՄ ԵՎ ԿՐԱԿԻԾ.— «Արարչութիւն բոլորի կը հասկնամ տեսանիլի իրերու համակարգը եւ աստիճանական փոփոխութիւնը այդ համակարգիմ, որ կը կազմէ օրւամ մը անբողոք անարարութիւնը. արեւը կ'ոգեկոչէ միակ տիրոջ մը պարագայը»:
- 4.- ԱՊԿԻՅՈՒՄ.— այս հրկիզումը, որ կը ցոյցանէ ծովը (տող 12) գրեթէ անշուշտակցի է (տող 15): Հոս բանաստեղծը բացարձակ աշխարհի մը մէջ կը թափանցէ:
- 5.- ԱՆՂՈՐԲ.— այս անդ որդութիւնը թիւրեւ միայն պատրանք մըն է:
- 6.- ՅՍՏԱԿ ՅՕՐԻՆՈՒԱՆՔԻՆԻՐ.— փամանակի եւ նրազի բացայայտիչ (տող 12):
- 7.- ԺԱՄԱՆԱԿԵՆ ԵՎ ՅՈՒՆԱՆՈՒՄ, ԵՒ ՆՐԱՋԵՆ ԵՎ ՊԻՏՈՒԹԻՒՆ.— բանաստեղծին ինքնամտաց յափշտակութիւնը կը ժառանգ ստատածային տեսիլքին: Ժամանակը ըմբռնում է իր միասնութեան մէջ, ինչպէս յանրամական հուրը մը, իսկ գիտութիւնը արդիւնքն է քննարկական հազորդակցութեան մը:
- 8.- ՊԱՆՑ.— պատկերներու յարդակականութիւն մը, որ կ'ոգեկոչէ ծովուն հանգարտութեան մէջ ձեռք բերուած գանձերն ու գորտիքիցները եւ, այդ ստրկչութեան մը: Գուն մտած հարստութիւնները հողիին լուսութեան մէջ:
- 9.- ՄԻՆԵՐՎԱ.— իմաստասիրական ստատածուն հին:
- 10.- ԱՋԲ.— ցոյցաբան ծովը հեղու այդ մըն է, որուն փայլքը կը պարուրէ ծածուկ ու ձկնը:
- 11.- ԱՂՈՒՄ.— ստատածներու նման, հայեցողը կ'ընէ միայն այն բացարձակ կէտը, ուր տեսնողութիւնն ազատագրուած փամանակը այն վայրկեանն է, (Նիշ), որ կ'անփոփոխ յափշտակութիւնը: Բացարձակ վիճակ մըն է անկեղծ, զոր կը թուանք տեսական համարը:
- 12.- ԲԱՄԱՆՈՒՄ.— ծովուն խորուն թիւրեւ (յատկանական ստու մով):
- 13.- ՔԱՄԱՆԿԱՆԻՐ.— երկնային անդորդութիւնը, որ կ'արձանարէլ ծովուն եւ հողիին խորութիւններուն իրարմ մեկը:

Անգէն միջնէ ուր տուները՝ բանաստեղծը կ'անգրագատնայ, որ մարդ էակը փոփոխական է, վազանցուն է եւ անկատար:

- 14.- ԱՊԱՊԱՆ ՅՈՒՆ.— ի նախագուկ կը հաշտի շաղկապն: Իր հողին պիտի վերածուի, երբ մարմնը մոխիրանայ:
- 15.- ԱՓՈՒՆԻՆԻՐ ԵՎ ԱՋՈՒՆ.— անփոփոխ անփոխուն հետ հակադրուած շտապը կը ինչեղնի, ինչ երկրային էակը փոփոխական (տող 31) է եւ վաղանցուն:
- 16.- ՉԲԱՂ ԵՒ ԸՇՄԱՐԻՏ.— չընտղը եւ ճշմարտը կը սահմանեն Բացարձակը, հակադրուելով յարափոփոխ էակին:
- 17.- ՅԱՐՈՐԻՆԱԿ.— բացարձակ էակին հետ այս հազորդակցութիւնը անձանքն էր իր կացութեան:
- 18.- ՎԱՄՔՈՎ ԱՆՆԿՈՒՆ.— հաստեղծային թիւններով հարստութիւնն ընկնելով իր վրայ անոր անհեղափոխութիւնը:
- 19.- ԵԱՐԺՈՒՄՆԻՐ.— բանաստեղծը ինքզինք կը համոզէ վերստին գտնուելու փամանակին եւ միջոցին բանաստեղծարք եւ մանկ վաղանցուն կ'իրերու աշխարհին մէջ, որ զգայի պարձած է զերկզմաններու եւ իր սանունն ստանիլիմ կերպարանքով:
- 20.- ՎՈՅ.— ան կը ստանայ շարին ցոյժը եւ կը փորձէ ուզել զայն զէպի իր ինքնատեղի պայծառութիւնը:
- 21.- ՅՐՏՈՒՄ ԿԵՍ.— անկու մը մարդուն, որ կ'ուզէ ըլլայ միայն միայն մը. պայտութիւն ու նիք ըստու գուր մը գիտութեան եւ իր ինքնատեղիին վրայ:
- 22.- ԴԱՏԱՐԿՈՒԹԵԱՆ ԵՒ ԱՆԲՈՒՄ ԻՊՈՒԹԵԱՆ ՄԷՋ.— հեղինակը կը փափաքէր առնուազն իր իր ինքնատեղիին շարք գարննէ զէպի իր կողմը եւ իրեն շտապրամուտ ընթացքով մը յափշտակելու բանաստեղծական արարքին մէջ, անսահման իրեն անցումը (չատուարութիւնը) զէպի ստեղծողութիւն (անքին իրարմ թիւն):
- 23.- ԱՊԱՊԱՆ.— անկեղծ պարտութիւն, որ կը յարդակ յաւարակութեան մը. Եսին խոր ճանաչում մըն է անպայման:

ԻճՅԷՑ տասնութ տուներուն մէջ բանաստեղծը կը խօսի ժարկային կացութեան մասին, քէ՛ր ամսահաւորքի մը պարզապէս պատրանք մըն է:

- 24.— ԾԱՆՎՈՐ.— Ծաղր կը տեսնուի թ զ երկզմանասան ցանկապատերու ն եւ խտտերու ն բնոյ մէջէն:
- 25.— ԳԱՆՆԻՓՆԻՆԻՑ ԿՈՒՐԱՑԱԾ.— գերութեան եւ ծովածոցի բացայայտ չէ: Զտուտայ ծոփու բնոյ յատարհեայ խորհուրդին եւ իր ճշտութեան ծածուկ խորութիւններու ն սուրբչաւթի ներքէն:
- 26.— ԼՐԱԸ ՈՍԿՐՈՑ.— ահեարկութիւն՝ զերկզմանոցին սփրթառու ն հոգին:
- 27.— ԱՅՆՏԵՎ.— ահեարկութիւն՝ ճակատին:
- 28.— ՋԱԼՈՐ.— ահեարկութիւն՝ նորհրդերուն:
- 29.— ՈՍԿԻՆ.— ահեարկութիւն՝ սահմանայ լոյսին:
- 30.— ՄԱՐԿԱՐԻՆՆԵՐՆ ԵՆ ԳՐԱՐԻՄ.— սոգին ստորութեան մարտերենները կը թուին զոգալ:
- 31.— ԵՈՒՆ ԻՄ ՇՓԵՎ.— Խաբարոց տաղին մէջ պատրաստուած պատկեր, այսինքն՝ մտքի մը մը:
- 32.— ԼՐԵՏԱԿՆԵՐԸ ՔՆՆԱՍԵՐ, ԵՐԱԶՆԵՐԸ ՍՈՒՑ ՈՒ ՍԻՆ.— Փոյ Վալերի կը մերժէ յաւանանգան հանդեսը ոչնչելն ճիշտները, ահեարկութիւն՝ զերկզմանաբարբուս վրայ քան զազուած Ա. Լոյսի ազանելին եւ պահպան հրեշտակներուն:
- 33.— ԾՈՒԿՈՒԹԻՒՆ.— ահեարկութիւն՝ մահն իր պարկոտին (տող 52):
- 34.— ԶՈՐՈՒԹԻՒՆՆ Ե ԶԱՆԿՈՒՑՈՒՄ ԱՅՆ ՄԻՋԱՑԸ ԱՆԱՊԱԿ.— զհեղեղի տող մը, որ կ'ողկողէ ոչ-չոչափելիմ, յարտերարար հոգու շնորհ մայրերուն:
- 35.— ՄԱԼԵՐՈՎ.— տող 26 (կորուստ) եւ տող 85 (անոյցութիւն):
- 36.— ԵՒ ԳՆԱՆՈՒԹԻՒՆ Ե ԱՆՈՒՇ, ԵՒ ՈԳԻՆ Ե ԼՈՒՍԱՆՈՐ.— փոխանակ ուրիշներու պէս դաւանութիւն զգալու, պայծառամիտ բանաստեղծը անուշաբանց կ'ընկալէ թեւթեան սրկերը:
- 37.— ԶՈՐԱՑՆՈՒՄ.— Բնիչ, աներեւութացիներ:
- 38.— ՄՏԱՆՈՒՄ Ե ԻՆՔՆ ԻՐ ՄԷՋ ԵՒ ՆՈՒՐԱՇՆՈՒՄ ԻՆՔՆ ԻՐԵՆ.— առաջին տունին մէջ, կէստը կը խորհրդանշէ անփոփոխ եւ ամբողջական էակը. հիացումով զբնուելով իր էութեան կը հաստատուի իր ինքնարարութիւնը:
- 39.— Օ՝ ԿԱՑԱՐԻԱԿ ԳՈՒ ԳՂԻՒՆ, ՊԱՆՎ՝ ԿՈՐՅՈՒՄ ՎԵՐՈՒՆ.— տանը կը հրազան երկնային կատարելութեան ստորադասական խորհրդանշանները: Կոչական այս արտայայտութեան եւ տող 79-ին ճիշտ մէջ ժողովուրդ էակը կը ներկայանայ իրեն: Թերթ արտարած մը, որ կը յախտէ մենամարտի վեան մը կատարելութիւնը:
- 40.— ՊԱՐՓԱՎՈՐԸ.— կրնայ երկու իմաստ ունենայ: ա) հարեւոյ առանց արհարտութեան կրնի վրեժները, զորս կ'ուզուի ներշնչել ինքն եւ թ) ըստ մէջ վախեր զգալու համար:
- 41.— ԳԱՆՎԱՂՈՐԵՆ ԱՆՇԱՊ ԱՐԻՆ ԲՈՂՎԸ ԲԻՆԵՑ.— Կակասակ արտոյներուն, որ անհայտն են, հոգին մէջ սարքայու մտայ մեղեակները կը գտնեն նի: Թին կայունութիւնը. այս վերջինները կը քանեն փոփոխական էակին կողմը, որ կը շփոթուի ոչ-էակին հետ:
- 42.— ԶԲՄԱԿԱՐՈՒՄ ՏՈՍԱԿ.— ահեարկութիւն՝ սոկորներուն: Այս տունը եւ յաջորդը կ'ողկողան վերջին վրեժներն իրապատումները եւ միջամագձուտութեանը ծանօթ մարդկային կացութիւնը. այս երկու տուններու մէջ կը տեսնենք անհայտն մարտերայն մասունքն եւ կենսաբան զգայնութեան:
- 43.— ԻՍԿ ԳՈՒ ԱՐԳԵՐ ՏՈՑԱ ՈՒՆՆՆ ԳՏՆԱԼԻՒ, Օ՝ ՎԵՂ ԶՈՒԻ՝.— Երբեք մը զգուտանական գաղափարաբանութեան վիճակին (սարքային ներշնչութեան) չի կրնար յուսող, որ հարեւր է մեկնել տեսանելի աշխարհէն՝ մանկու համար աշխարհը գաղափարներէն, պարեմ միակ իրապատումներն են:
- 44.— ՄՇՈՒՇ.— մասնու մը, քանաստեղծական գործու նկատի կը գլուցի Թին պիտի ունենան մշուշ վերածուած հոգիին համար:
- 45.— ՍԱԿՈՑԻՆ.— ահեարկութիւն՝ իր վիճակին, որ կը պարզուի իր բովանդակութեան, հոգիին ու ծոցի միջոցով անմահութեան անձկայի փափարէն (տող 102):
- 46.— ԱՆՄԱՆՈՒԹԻՒՆ ԳՈՒ ՎՏԻՑ, ՈՍԿԱՐՈՒ ՈՒ ՄՐԱՄԱՆ.— Հեղեղական հազարութիւն՝ մահուան շոգափոփ իրապատումներն եւ անմահութեան սփոփարար կրտսին: Այս տունը ամբողջ հեղեղական բնոյթ մը ունի: Եղ 104-ի մէջ զգանկը չոր ու գառարկի կը թուի էրբայ մեր պատրաստներուն վրայ:

Տասնիննէն Տասնչորս տուներուն մէջ, բանաստեղծը կը թիւած դէպի կեանքն ու շարժումը, գիտակցելով արդոյ էակի իր համագամբէն, եւ ենթակայ իր ճակատագրին:

- 47- ՔԱՅՆԵՐՆ ԷՔ ՇՓՈՓՈՒՄ.— մեռելները, անզոյ, կը շփոթեն քայլերը անոնց, որոնք կ'այլ-ջեղան իրենց գերեզմանները եւ յին զգար որդերուն կրծտուժը (տող 113):
- 48- ՂԱՇԵՐՈՒՄ.— ակնարկութիւն՝ գերեզմանաբարձրուն:
- 49- ՆԱ ՄԻՒՈՒՄ Է ՄԵՐ ԿԵԱՆԲՈՎ ԵՒ ՅԻ ԼԻՈՒՄ ՂԱ ՄԱՐԴՈՒՆ.— այս որդը խղճմտանք է, որ կը կրծէ ապրող էակը:
- 50- ԱԷՐ Է ԱՐԳԵՐ, ԹԷ ԳՈՒՅԷ ԻՄ ԻՍԿ ԼԱՆԴԷՊ ՄԻ ՂՂԿԱՆԹ.— շինչոյ տառարկայ անձի մը կրճոտ խառնուածքը կրկնուի այս վիճակները կը զարձնէ անբաժանելիք:
- 51- ՄԻՆՅԵՒ ԱՆԿԱՄ ԻՄ ՄԱՀՈՒՄ.— երազին միջոցով՝ խղճմտանքը միջամուխ կ'ըլլայ իւր-նրոյ ձեռք Տուճիմ:
- 52- ԱՊՐՈՒՄ ԵՒ ՆԱ ՈՐՊԷԱՅԻ ԱՅՌ ԱՊՐՈՂԻՆ ՊԱՏԿԱՆԵՄ.— այս ձեռք ընկալուած խղճմտանքին պատճառով է, որ ենթացիկ ինքզինք կը ճանչնայ իր բնական ապրող էակ, ըլլալու շարունակականութեամբ մը:
- 53- ԷԼՍԱՅԻ ԳՈՒ ԶԵՆՈՂ, ԶԵՆՈՂ, ԶԵՆՈՂ ԱՆՂՂՈՒՄ.— ակնարկութիւն՝ Ջենուն Էլիսայի տոհմաւ գրոյթներուն, որոնք կը յանդիման մերժելու շարժման իրականութիւնը, Հետեւաբար եւ՝ կենսաբան: Ազգային եւ թիւրքական միջին եւսալ աշխարհ պիտի ըլլար անսահմանութեամբ բաժանուած ժամանակի իւրաքանչիւր հատուածին մէջ: Մինչեւ անգամ Ա-ժիւնայի իրեւոր հասնի կրկնային:
- 54- ՄԱՌՄ Է ԻՆՅ ԼՆՅԻԿ, ԼՆՅԻ Է ԽՈՅՈՒՄ ԿԱՐԵՎԷՐ.— կրկնակի Հերքում Ջենունի փաստարկութեանն:
- 55- ԱՐԳՈՒ ԼԱՄԱՐ, ԱՔՐԱՍՍ ԱՐԱԳՆԹԱՅ ԱՆՇԱՐՓՈՒՆ.— մտաւորական փոքր-բարձր: Ազգային պէս հոգի՞ն եւս անկարող է հասնելու իր նպատակակետին. աւելի վեր՝ արեւը կը ներկայացնէ բացարձակ էակը (տող 3), ապա խղճմտանքին պայծառութիւնը (տող 36):
- 56- ԲԱՅՑ Ո՛Յ, ԲԱՅՑ Ո՛Յ, ԴԷ, ՈՏՓԻ՛, ԼՆՏԵՒԱԿԱՆ ԱՅՍ ԳԱՐՈՒՄ.— բանաստեղծին ընդատա զարթնումը, որ ես կը մղէ անշարժութեան փորձութիւնը. կ'ուզէ ապրել սուսոյութեան, վայրկեաններու յաջորդականութեան մէջ:
- 57- ԱՅՍ ԶԵՒԷ ՄՅՈՐՈՒՆ.— ակնարկութիւն՝ բանաստեղծին մտորման, կենցառանքին, որուն հրաքանչիւ խոհումը կը ձգտի գլխի անշարժութիւնը:
- 58- ՎԱՅՆՆԻ ԴԷՊԻ ԱԼԻՓԷ ԺԱՅՓԳՈՒՄՈՎ ՄԻ ԿԵՂԱՎԱՍ.— ծովուն կենսաբայտ խրատումը կը ձգէ պինդ գլխի կենսաբան:
- 59- ԱՅՐ՝ ԵՒՎ ԴՈՒ ՎԻՓԵԱՐԻ ՅՆՈՐԲԵՆՐՈՎ ՕԺՏՈՒԱՄ.— այս տունին մէջ ներգաղանկութեան պատկերները կը թելագործեն ծովուն շարժումը:
- 60- ՔՂԱՄԻ՛Ն.— յանձնակցական փոքրիկ:
- 61- ԱՒԳՐԱ ԱՐԱՅ.— ունի կրկնակի իմաստներ, —) յարգազեղ ջուր (ստուգարանական տուն-մով), բ) ակնարկութիւնը՝ գիշարանակցական շնորհային, որուն գլուխները անզոյար կը վերաննէին:
- 62- ՈՒ ԽՐՈՅՈՒՄ ԵՒ ԱՎԵՐՔ ՓՈՒՍԿ ՊՈՅԷ ԵՐՂՇՈՂՈՒՆ.— օճը, որ կը կրծէ իր իսկ պոչը, կը խորհրդանշէ միամտանակ սահմանաւոր եւ յաւիտենական վերածնունդը:
- 63- ԿՈՒՐԵՆԱԿ ԱՐԱՆՈՒՈՂ ԱՂՄՈՒԿԻ ՄԷՋ ՄԷՋ ԱՆԱՌՈՒ.— յարատեւ շուրջ, որուն համաձայնութեան վերջում համարժեցութեան շուրջ:
- 64- ՔԱՄԻՆ ԵՒՄԻՆ ԵՒ՝ ՊԻՏԻ ՓՈՐՁԵՆԻՔ ԱՊՐԵՆ, ՊԻՏԻ ԶԱՆԱՆԹ.— ծովուն արկնակցով, որ կը թափափէ իր թերթը եւ որուն խրատումը կ'ընդգծուի ամբողջ տունին մէջ: Բանաստեղծը, մտանայնորէն պէս, կը մերժէ բունկ անփոփոխի կողմը (տող 64). աւ իր թուէն կուտայ շարժման, կենսաբան Հետեւական այս գարումը:
- 65- ԹՈՒԷ՛Ք, ԹՈՒԷ՛Ք ԻՄ ԷՋԵՐ՝, ԷՋԵՐ՝ ԴԻՒՐՈՒԱՅ, ԼՄԱՅՈՒԱՅ.— Բանաստեղծական օտնիկ-նայարմարութիւնը գրանդում մըն է նորայայտ կողմնորոշման մը:
- 66- ՂԱԻԱԿ (ՅՈՒՓ).— Նուսակներուն ջուր կին զննողութեամբ երանկին ն տուող աստ:

ԻՎայական Շարժում

Մ. ԷՊԻՂԱԹԵԱՆ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆ, ՍԷՐ ԵՒ ՆԵՐԱՇԽԱՐՀ

Ա. ՄԱՍ

1- ՄԱՐԻՆ ՈՒ ԽՕՍՔԻՆ ՀՐԱՇՔԸ

Ի ՍԿՐԱՆՔ ԵՐ ԲԱՆՆ

Արդէն հասուն աստիճան էի, երբ օր մը յանկարծ անդրադարձայ, որ եթէ ուզէինք, այդպէս թէ՛ մը արուեստականօրէն՝ մարդու թիւը միայն մէկ ցայտուն յատկանիշով բնորոշէլ, ասիկա պիտի ըլլար իր խօսելու կարողութիւնը : Գաղափարը անպատեհօրէն փայլատակեց, լուսաւորելով մինչ այդ մէջն թաքնուած ամբողջ աշխարհ մը: Մտի աշխարհ մը, որուն բունային լեզուն (language) էր:

Գաղափարը նոր չէր, անկասկած: Ասունը անասունէն զատորոշող հըսկայ տարբերութիւնը հասարակ գիտելիք է:

Բայց միմիայն այդպէս, մի՛միայն հասարակ գիտելիք: Արտահանուածէն մարդ գիտակցօրէն, բայց մանաւանդ անդրաակցարար՝ ժամանակի ըն-

digitised by A.R.A.R.@

Թացքին կը կազմէ համոզումներու իւրայատուկ դասակարգում, հիմնուելով սեփական արժեքափոխումներու վրայ:

Այդ պահուն նախայն անդրադարձայ, որ պարզ վերադիտարկումով չափ աւելի, գաղափարը — ինքի համար — կը վերածնել իբրև բացարձակ Յորուքիւն: Ինչպէ՞ս, ինչպէ՞ս ծնած եւ մեծցած էի հրաշքի մը ամէնօրեայ մտերմութեանը մէջ, եւ մնացած անտարբեր ու անթափանց...

Յե՛մ կասկածիր, որ ամէն ծնունդի պէս անիկա ալ ապրեցաւ յղութեան երկար եւ լուռ շրջան մը, այլ խօսքով՝ ունեցաւ զայն պայմանաւորող անհամար ազդակներ, թէկուզ անոնք այժմ կորսուած ըլլան յիշողութեանս անդունդին մէջ:

Բայց ինչ փոյթ: Ետքս ինք քաջաբողջ էր. մէջս ապրեցաւ, մեծցաւ, ամբացաւ, ամբողջ էութիւնս համակեց: Իբրև տան հարազատ գաւազը, ինքնափոխակ ընդունեց մտածումի եւ ընթերցանութեան ճամբով որդեգրուած իր նորեկ եզրայրներն ու բոյրերը, խօսեցաւ, վիճեցաւ, խաղաց անոնց հետ, ընդհանրապէս իր անհատականութիւնը պարտադրեց, բայց ինքն ալ տարիներու ընթացքին բնականաբար փոխուեցաւ: Վերջապէս, բախտորոշ զուգացողութեամբ մը հանդիպեցաւ սէր յղացքին (concept), եւ այդ օրէն սուղին անոնք դարձան անբաժանելի ընկերներ: Պատմութիւնը երկար է, պիտի բաւականանամ կարգ մը մատնանշումներով, որոնք ուղղակի կապ ունին այս գրութեան նիւթին հետ. այսինքն՝ բառերուն, լեզուին, խօսքին, գրականութեան, եւ կամ ամփոփելով՝ բամակամ ստեղծագործութեան ազդեցութիւնը մարդկային ճեղքաշխարհին վրայ (եւ փոխադարձաբար):

Հակառակուսի նիւթ մը, որուն ուսումնասիրութիւնը կը պահանջէ հոգեբաններու, պատմաբաններու, բանասէրներու, գրականագէտներու եւ այլ մասնագէտներու հասարական աշխատանքը: Ես պիտի բաւականանամ հիմնելու ելով միայն մէկ, բայց շատ թելադրական օրինակի մը վրայ — այն է՝ սիրոյ յղացքը եւ սիրոյ գրական թեման արեւմտեան քաղաքակրթութեան մէջ: Եւ կամ գուրդեցրեացի փոխադրեց Տրեմի տը Ռուժմոնի տարադով՝ սիրոյ առաւելելը: Եւ գիտակցաբար կատարած եմ արագ, եւ նոյնիսկ առանց հիմնաւորումի բազմաթիւ հաստատումներ, այն համոզումով, որ արուած օրինակը ինքնին բաւական պերճաբառ է:

Յայնանտեսութեան (intuition) բացառիկ պահեր կան, որոնց ընթացքին կը զգանք, որ մեր սեփական ներաշխարհը որքան մութ անցքեր, գոց գուռներ, արգելուած շրջաններ եւ խորունկ թաղուած գաղտնիքներ ունի:

Արդ՝ երբ սոհրատեան ճիւղի գլե՛զ գործողութիւնը այդ անցարգելներուն կը հանդիպի, այ ինչպէ՞ս կարելի է յաւանելի ուրիշը ճանչնալ: Ո՞վ կրնայ իսկապէս մարդու մը ներաշխարհը թափանցել, պեղել, փնտռել եւ գտնել անոր Հոգեկան կատոյցը, քննել ամուր հիմներն ու աստիճանները, տեսնել վարագոյրին ետեւ պահուելու ձգտումներն ու մտածումները:

Ո՞վ կը յաւանելի, ո՞վ կը փորձէ: Բայց ամէ՛նքս, ամէ՛ն օր...
Նախ եւ առաջ Հոգեբանութեանը, որոնց արհեստը այդ երկար, այդ տաժաւելի հետազոտութիւնն է:

Յետոյ բոլոր անոնք, որ կը բանակցին, կը վիճարանին, կը խօսին, կ'ուրեղան, զիմացիներն ճատքն անցածը՝ կը փորձեն հասկնալ, կը ջանան սուտը իրաւէն զանազանել... այո՛, ամէնքս: Եւ ինչո՞ւ — որովհետեւ հասարական կհանքը այդ կը պարագրէ:

Մարդ մը կը գտնենք իր շարժումներէն եւ զեմքի արտայայտութիւններէն, իր ըրածներէն ու գրածներէն, իր ըսածներէն եւ շրտածներէն, իր շեշտակէն եւ ոճէն, իր առողջանութեանէն եւ ճայնէն...: Եւ յետոյ, կը մեկնաբանենք, կը գուշակենք, այսինքն՝ կ'եքրիակայնինք իր ներաշխարհը: Եզրակացնելով՝

մեր դատումը մի'միայն ենթադրութիւն է եւ ուրիշ բան չի կրնար ըլլալ, մոյմիսկ երբ խորապէս համոզուած ենք, որ անիկա «իրականութեան» կը համապատասխանէ:

Վերջինիւնք ճշդութենէն ու սահմանափակութենէն զօրու են մա'նաւանդ երբ կ'անդրադարձանք ու ելի բնականութեան, այսինքն՝ ասիկի դժուարամատչելի գաղափարներու — ինչպէս «մարդկային ներաշխարհը», «հասարակականութեան հասարակաց յիշողութիւնը», եւ նոյնիսկ «բնականութեան մտայնութիւնը»:

Այս բոլորէն յետոյ յստակ կը գտնույ կարծեմ, որ այս գրութեամբ գիտական մտայնութեան մով ակադեմիական քնն ճը չեմ հրամայներ: Դիմած եմ բազմաթիւ դիտաշխատողներու համադրական գործերուն՝, բնականաբար կատարելով սեփական գատումներուս հետ հաշա գտում մը:

Նախ եւ առաջ անհրաժեշտ է ճշդութեամբ բացատրել իմ արձեւած թեմամբ, որպէսզի անոր մախնակամի եւ շիմնուի իմաստը — մա'նաւանդ հայերէնէ մէջ — թիւրիմացութիւններ յատկեմ զո՞ր որո՞րս կը մը յղացքին հետ: «Առատակի եւ սէր, պայքոնցիկ խառնուրդ», ինչպէս կը հաստատու հեղինակ մը:

Սրկար մասնակ առատակը (կամ միթոսը = mythe) նկատուած էր քաղաքակրթական նախնական մակարդակի վրայ գտնուող ընկերութիւններու երեւակայական ստեղծագործութիւնը: Եւ ցարք, իր ընթացիկ իմաստով՝ «առատակ» է իրականութեան հետ ազերս չուեցող անհաստատու պատմութիւնը: «Առատակական» է դարերու մշտնջին մէջ կորուսած անծանօթ աշխարհը:

Ընկերարաններու եւ պատմարաններու աշխատանքները անվիճելիորէն փաստուած են սակայն, որ մոլորակական պատմութեան կամ միամիտ վիպակի մը արտաքին ձեւերուն տակ, կարգ մը առատակներ խորքին մէջ կ'արտայայտեն տուեալ հասարակականութեան բնագանցական (méta-physique) եւ քաղաքական բնութեամբը, ընկերային յարաբերութիւնները ճշդ առիթը սրէն զօրութիւնը եւ, վերջապէս, անոր սեփական արժեքափոխը: Եւ այս բոլորը աշխարհական, խորհրդանշական տարազներով, եւ ոչ թէ ուղղակի հաստատումներով, ինչպէս պիտի կատարելը կրօնագիրք մը, օրինակիք մը կամ բարոյագիրք մը: Սերեմն՝ առատակները մաս կը կազմեն հասարակականութեան «հասարակաց յիշողութեան» (mémoire collective), եւ անոնց գիտական ուսումնասիրութեամբ կարելի է հասկնայ եւ բացատրել նոյն այդ հասարակականութեան ընդհանուր մտայնութիւնն ու վարուելակերպը, երեւան հանել անոր թաքուն ձեւերը, ու մական գաղափարները, եւ նոյնիսկ կարգ մը մղումներ, որոնց բացայայտ խտտովանութիւնը ղմնդակ պիտի ըլլար, երբ անոնք կը հարկադրուին պաշտօնապէս ընդունուած (կամ պարտադրուած) արժեքափոխութիւն:

Մասնակի ընթացքին, կ'ըսեն մասնագետները, առատակներուն միամիտ եւ երեւակայական արտաքին ձեւը կը կորսուի, վիպակին մանրամասնութիւնները կը մոտցուին, սակայն յաճախ կենդանի կը մնայ՝ նախնական թէ արդի հասարակականութիւններուն համար՝ առատակներուն ստեղծած ընդլայնակնայ գաղափարական, քաղաքական եւ բնագանցական ներդրոն տանը: Եւ կամ ասիկի պարզ բացատրութեամբ մը, անոնց ստեղծած մտայնութիւնը երբեմն միմյնի ախօր կը պայմանաւորել տուեալ հասարակականութեան անգամներուն ներաշխարհը, որոնք կհանքի իրադարձութիւնները կը

մեկնարանն շատոնց մոոցու ան տուսպի մը պրիմակին ընդ մէջէն, եւ անգիտակցարար կը կիրարկեն առասպելին փոխանցած արժեքափերը: Նման հզօր ներգործութիւն ունեցած է սիրոյ տոսպիլը», որ Միջնադարէն մինչեւ Քսաներորդ դարու սկիզբը, այսինքն՝ լման ութ հարիւր տարի, հումաւորւած է արեւմտեան գրականութիւնը:

Այս վերջինն այլ, իր կարգին, աստիճանաբար զարգացուցած է նոր ձգտումներ եւ նոր արժէքներ, ժամանակի ընթացքին հիմնովին փոխելով այլ-կին յարարերութիւններու բնոյթը:

2.- ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՏԱՆՔԻՆԵՐԸ

ՀԱՒԱՏԱՄ Ի ՄԻ ԱԷՐ
Ի ՍԷՐՆ ՅԱԻՐԺԱԿԱՆ...

Տարիներ ատաջ, պատահամբ, Ֆրանսական պարբերաթերթի մը մէջ կարդացի լուրջ ու սուճնասիրութիւն մը, որ կը հաստատէր, թէ սիրոյ արեւմտեան հասկացողութիւնը (որ այս պարագային կը ներառէ նաեւ Մերձաւոր Արեւելքը, մինչեւ Պարսկաստան) ծագում առած է Ֆրանսայի հարաւը, [անկոմֆի մէջ: Հեղինակներն այլ Փրոֆանս գաւառի աշուղներն (troubadour) են, որոնք 12րդ դարու վերջերը սկսած են երգել «Նուրբ սէրը»: Անոնց արտայայտած սիրային գաղափարները ամբողջովին նորութիւն են, եւ ամբողջովին կը հակադրուին Միջնադարեան մտայնութեան եւ բիրտ կենցաղին:

Նուրբ սէրը, որ ինքնին շատ յատկանշական է իրրիւ հակադրութիւն մը բացայայտող տարաց՝ յետոյ կոչուեցաւ պայտապահ սէր² (տեղական բառերով՝ La cortezia, եւ կամ դասական Ֆրանսերէնով՝ l'amour courtois), հաւանաբար որովհետեւ աշուղները ելոյթ կ'ուսնեային ազնուականներու դղնակներուն մէջ, շրջելով պալատէ պալատ:

Անմիջական հակադրեցութիւն չառարուսն եւ շատ զգացական եղաւ:

Սէր եւ առասպել...: Այսինքն՝ շինծու պատմութիւն եւ այդ ինչ ահաւոր մեղանշում է:

Սէր, որ պատմականօրէն ճշդուած վաղրի եւ ժամանակի մէջ ծնունդ կ'առնէ ինչ անհեթեթ հաստատում: Ուրեմն՝ առաջ սէր չկա՞ր, ժարգիկ սիրելի չէին գիտեր, աշուղները սիրային տաղեր չէին երգած:

Սիրոյ գրական թեման, որ «հեղինակ» ունի այն ալ ո՞վ — 12րդ դարու այդ յետամնաց աշուղները: Ինչպէ՞ս կարելի է մտնել Պատմութեան, վիրգիլիսը, Ովիտիսը եւ իր «Սիրոյ արուեստը», Լանկիւսը եւ իր սքանչելի սիրային հովուերգութիւնը («Տափնիս եւ Քլոէ»), եւ այնքան ուրիշներ, որոնք աւելի քան հազար տարի առաջ արդեօք չեն զարգացուցած սիրային գրականութիւն մը:

Յետոյ՝ ինչ որ կը ծնի, ինչ որ սկիզբ մը ունի, անխուսափելիօրէն որ մը պիտի մեռնի, վերջ մը պիտի ունենայ: Ուրեմն՝ սէրն ու սիրոյ թեման այդ ատապարտուած են...: Ո՞ր եւ Շէյքսպիր, ո՞ր եւ Մայակով-Նովայ...

2. Հայերէն քերես կարիկի էր բարգմանի արքունիան, կամ զարգասական սէր: Իր պարզութեան համար միայն ընտրած եմ «պալատական» սէրը:

Ընդ վզեցուցիչ հարցու մենք, որոնց պատասխանները ինձի համար անփիճելի կը թուէին: Սակայն հեղինակը տարրեր զաղափարներ կը յայտնէր, որոնք կը հիմնուէին նոր եւ, երեսութապէս, շատ հաստատուեալներու վրայ: Բայց իր պաշտպանած տարրերեակ վերկածը կը սպառնար մթազնէլ «հաստոյ հանդանակներու» շողողուն լուսազօսիչը: Վանեցի առարկայական քննութիւն կատարելու ամէն փորձութիւն, ամուր կառչեցայ այն արագ եզրակացութեան, որ սէրը սպաննելէ յետոյ, անհասարականքը դիտարկուեալ է: թիւն կը կատարէ (ինչ անհասարակութիւն): Ո՛չ, ո՛չ, սէրը անշունչ գիակ չէ, սէրը վերանորոգ կեանք է, սիրոյ թեման անմահ է: Սէրը...

Բայց արդէն ուշ էր: Կամքէն անկախ՝ հասած էր խորհրդաստորեւ անհուն աշխարհի մը սեմին, անկարող դիմադրելու անոր մոլորական քաղցութեան: Մեղք պարծնոյի հոգեփիճակով վերադարձնելու կարգացի «այդ» ուսումնասիրութիւնը, յետոյ ուրիշներ, ուրիշներ...: Մտադրական երկար հետախուզութիւն մը, որ յաճախ գանդաղեցաւ, պարագաներու բերմամբ երբեմն կանգ առաւ, բայց միշտ վերսկսուաւ: Կը ներկայացնեմ անոր պատմութիւնը:

3- ԼԵՂՈՒՆ, ԹԱՆԿԱԳԻՒՆ ԺԱՌԱՆԻ

ԲԱՌԵՐ, ԲԱՌԵՐ, ԲԱՌԵՐ...
(ԵԼԹՔԱՓԻՐ)

Լեզուն հազարակցութեան միջոց է:
Այս հաստատու մը որոշ իրականութեան մը արտայայտութիւնն է, բայց այնքան մասնակի, որ այդ նեղ ծիրին մէջ լեզու հասկացողութիւնը անհանաձեռն դատնայու աստիճան կ'անշքանայ:

Անասուններն այ, իր բարանչի բը իրենց տեսակին մասնայատուկ հազարակցութեան բնածին միջոցներ ունին: Այսպէս՝ ձայն-ճիշ-երգ-շարժում-մարտ, հոտարձակում, կենդանական հոսանք, լոյս, ջուրի այրեցումի վերաբերում, եւ այլն, կը բացայայտեն կենսական տեղեկութիւններ, վախ, դժուարութիւն, որսի փնտրումը, անօթութիւն, սեռային պահանջ...: Անոնք անհրաժեշտ են մահաւանդ հասարական կեանք ապրող տեսակներուն համար:

Հազարդու մի եւ բնկալու մի բարդ է բազմատեսակ բնածին սարքաւորումները, ինչպէս նաեւ դանոնք հակակոտոր ու զեղային կեդրոնները զուրկ չէ նաեւ մարդ կտիւր, անցեալին թէ ներկայիս: Եւ լեզուի զարգացումն առաջ, մասամբ անոնց շնորհիւ է, որ նախամարդը վերապրեցաւ, մինչ ազգական շատախոնք անհետացան:

Որովհետեւ — կարծի որ է բնզգծել — խօսելու կարողութիւնը ի սկզբանէ գոյութիւն չունէր: Նախամարդու յեղաշրջման ընթացքին զօրք մը երեւցաւ անիկա, եւ էիմնովին փոխեց աշխարհի երեսոյթները բնկային լուս, մեկնարանելու եւ վերապէս, արտայայտելու նախկին գոյութիւնը: Եւ մէկ միլիոն տարի առաջ թերեւ: Ցարդ գիտական որեւէ լուրք անուխ չկայ որոշ թիւ մը արդարացնելու համար:

Վստահաբար սակայն խօսելու կարողութեան յայտնութիւնը
digitised by A.R.A.R.@

մեկնարանն շատուց մոտցուած առասպելի մը պրիմակին ընդ մէջէն, եւ ան-
գիտակցարար կը կիրարկեն տուտպելին փոխանցած արժեշտփերը: Նման
հօր ներգործութիւն ունեցած է ռոմանտիստականացիք, որ Միջնադարէն մինչեւ
Քսաներորդ դարու սկիզբը, այսինքն՝ լման ութ հարիւր տարի, հունաւոր-
ւած է արեւմտեան գրականութիւնը:

Այս վերջինն ալ, իր կարգին, աստիճանարար զարգացուցած է նոր
ձգտումներ եւ նոր արժէքներ, ժամանակի ընթացքին հիմնովին փոխելով
այս-կին յարաբերութիւններուն բնոյթը:

2- ԸՆԹԵՐՑԱՆՈՒԹԵԱՆ ՎՏԱՆՔՆԵՐԸ

ՀԱՒԱՏԱՄ Ի ՄԻ ՍԵՐ
Ի ՍԵՐՆ ԹԱՆՈՐԺԱԿԱՆ...

Տարիներ տառի, պատահմամբ, Փրանսական պարբերաթերթի մը մէջ
կարդացի լուրջ ուսումնասիրութիւն մը, որ կը հաստատէր, թէ սիրոյ արեւ-
մտեան հակացողութիւնը (որ այս պարագային կը ներառէ նաեւ Մերձա-
ւոր Արեւելքը, մինչեւ Պարսկաստան) ծագում առած է Փրանսայի հարաւը,
Լանկոնքի մէջ: Հեղինակներն այլ Փրովանս գաւառի աշուղներն (troubadour)
են, որոնք 12րդ դարու վերջերք սկսած են երգել Վուրք սերք: Անոնց
արտայայտած սիրային գաղափարները ամբողջովին նորութիւն են, եւ ամ-
բողջովին կը հակադրուին Միջնադարեան մտայնութեան եւ բիրտ կենցաղին:

Նուրք սերք, որ ինքնին շատ յատկանշական է իրրի հակացողութիւն մը
բացայայտող տարազ՝ յետոյ կոչուեցաւ պալատական սէր² (տեղական բառե-
րով՝ La cortezia, եւ կամ դասական Փրանսերէնով՝ l'amour courtois), հա-
ւանարար որովհետեւ աշուղները կոչով, կ'ուսենային ազնուականներու
զգեականերուն մէջ, չըջնով պալատէ պալատ:

Անմիջական հակազգեցողութիւն շատ բուռն եւ շատ զգացական եղաւ:

Սէր եւ առասպել...: Այսինքն՝ շինծու պատմութիւն, այդ ինչ անհա-
ւա՞ր մեղանշում է:

Սէր, որ պատմականօրէն ճշգուտ վայրի եւ ժամանակի մէջ ծնուեց
կ'առնէ ինչ անհեթեթ հաստատում: Ուրեմն՝ առաջ սէր չկա՞ր, մարդիկ սիրել
չէին գիտեր, աշուղները սիրային տաղեր չէին երգած:

Սիրոյ գրական թեման, որ «հեղինակ» ունի, այն ալ ո՞վ — 12րդ դա-
րու այդ յետամնաց աշուղները: Ինչպէ՞ս կարելի է մոռնալ Պլատոնը, Վիր-
գիլիոսը, Ովիտիոսը եւ իր «Սիրոյ արուեստը», Լանկուսը եւ իր սքանչելի սի-
րային հոգու երգութիւնը («Տափնիս եւ Քլոէ»), եւ այնքան ուրիշներ, որոնք
աւելի քան հազար տարի առաջ արդեօք չէ՞ն զարգացուցած սիրային գրա-
կանութիւն մը:

Յետոյ՝ ինչ որ կը ծնի, ինչ որ սկիզբ մը ունի, անխուսափելիօրէն օր մը
պիտի մեռնի, վերջ մը պիտի ունենայ: Ուրեմն՝ սէրն ու սիրոյ թեման այլ գա-
տապարտուած են...: Ո՞ր եւ Շէլլերփիլ, ո՞ր եւ Մայաթ-Նոյա...

2. Հայերէն թերեւս կարնի էր քարգմանի արքունիան, կամ զարգասական սէր: Իր
զարգութեամբ համար միայն բնութեամբ եւ պալատական սէր:

Ընդ վզեցուցիչ հարցու մներ, որոնց պատասխանները ինձի համար անփեճելի կը թուէին: Սակայն հեղինակը տարբեր դադափարներ կը յայտներ, որոնք կը հիմնուէին նոր եւ, երեւու թապէս, շատ հաստատու եւայններու վրայ: Բայց իր պաշտպանած տարօրինակ վարկածը կը սպասուար միայնի «հաստատու հանգանակներու» շողողուն շուսապակը: Վանեցի աւարկայական քննութիւն կատարելու ամէն փորձութիւն, ամուր կատչեցայ այն արագ եզրակացութեան, որ սերը սպաննելէ յետոյ, անհաստ գիտնականը գիտանաւ — թիւն կը կատարէ (ինչ ահաւո՛ր սրբապղծութիւն): Ո՛չ, ո՛չ, սերը անշունչ գիտակ չէ, սերը վերանսրոյ կեանք է, սիրոյ թեման անմահ է: Սէրը...

Բայց արդէն ոչ էր: Կամբէս անկախ՝ հասած է ի խորհրդաւ որ եւ անհուն աշխարհի մը սեմին, անկարող գիտաղբիւն անոր մողական քաշողութեան:

Մեղք գործողի հոգեկիճակով վերստին կարգացի շայշ ուսու մնասիրութիւնը, յետոյ ուրիշներ, ուրիշներ...: Մտաւ որական երկար հետախուզութիւն մը, որ յանախ դանդաղեցաւ, պարագաներու բերմամբ երբեմն կանգ առաւ, բայց միշտ վերսկսաւ: Կը ներկայացնեմ անոր պատմութիւնը:

3- ԼԵԱՌԻՆ, ԹԱՆԿԱԳԻՆ ԺԱՒԱՆԳ

ԲԱՌԾԻ, ԲԱՌԵՐ, ԲԱՌԵՐ...

(ԵՆՑՔԱՓԻՐ)

Լեզուի հաղորդակցութեան միջոց է:

Այս հաստատու մը որոշ իրականութեան մը արտայայտութիւնն է, բայց այնքան մասնակի, որ այդ նեղ ծիրին մէջ լեզու հասկացողութիւնը անճանաչելի գաղտնայտ աստիճան կ'անշքանայ:

Անասուններն ալ, իր բարանչիբր իրենց տեսակին մասնայատու կ'հաղորդակցութեան բնածին միջոցներ ունին: Այսպէս՝ մայն-ճիւ-երգ-չար-մու-մ-պար, հոտարձակում, էլիկարական հոտանք, լոյս, ջուրի այրքային վետ-վետու մ, եւ այլն, կը բացայայտեն կենսական տեղեկութիւններ, վախ, գոհունակութիւն, որսի փնտառումք, անօթութիւն, սեռային պահանջ...: Անոնք անհրաժեշտ են մանուսանդ հասարական կեանք սպրող տեսակներուն համար:

Հաղորդումի եւ բնկայումի բարդ եւ բազմատեսակ բնածին սարքաւորումներէ, ինչպէս նաեւ զանոնք հակազուտ ու զեղային կեդրոններէ զուրկ չէ նաեւ մարդ կակը, անցեային թէ ներկային: Եւ լեզուի զարգացումէն առաջ, մասամբ անոնց շնորհիւ է, որ նախամարդը վերապրեցաւ, մինչ ազգական շատաւիզներ անհետացան:

Որովհետեւ — կարեւոր է բնագծել — իստիլու կարողութիւնը ի սկզբանէ գոյութիւն չուներ: Նախամարդու յեղաշրջման ընթացքին շնորհիւ մը երբեցաւ անիկա, եւ հիմնովին փոխեց աշխարհի երեւոյթները բնկայելու, մեկնաբանելու եւ, վերջապէս, արտայայտելու թախկին գոյութիւնը: Ս՛րբ մէկ միլիոն տարի առաջ քերես: Ցարդ գիտական որեւէ լուրջ տուեալ չկայ որոշ թիւ մը արդարացնելու համար:

Վստահարար սակայն իստիլու կարողութեամբ յայտնութիւնը

«իրաշածին» չէր, և «երկուներ» հազարամեակներու վրայ տարածուեցաւ: Յեզաշրջական երկար հորշվոյթ մը արդէն մախապատրաստած էր ապագան, մախամարդուն մարմինը հետզհետէ օժտելով խօսելու կարողութիւնը պայմանաւորող բնախօսական (Physiologique) և մարդակազմական (anatomique) գործարանային համակարգով՝ մը, որ ժառանգական օրէնքներով կը փոխանցուէր սերունդէ սերունդ (ևւ ցարդ կը փոխանցուի): Համակարգ մը, որուն ամբողջութենէն զուրկ են մնացեալ էակները:

Արդ՝ նախամարդն էր, որ լիզուն Հնարեց, թէ լիզուն է, որ ստեղծեց արդի մարդը... Ձեռ փորձուիլը տեսութիւններու անելին մէջ միտնուիլ, քանի որ ամէն պարագայի պիտի յանդիմար միւսնոյն անժխտելի կարակացութեան, ա՛յն՝ որ անուրն անբրպետ մը կայ Բանի մը սասնեակ բառերու և անոնց զործածութեան եզանակիմ տիրացած մախամարդուն և անասունին միջեւ:

Հետզհետէ աւելի բազմամարդ Հաւաքական կեանքի ընթացքին, յատկանշական իրաքանչիւր եղելութիւն, զիւս կամ գաղափար կրնար այլևս ո՛չ միայն բոլորին սեփականութիւնը դառնալ, այլև իր հետքը ձգել լիզուրիմ վրայ:

Կարևոր է անդրադառնալ նաև ա՛յն իրողութեան, որ եթէ խօսելու կարողութիւնը բնութեան պարզեւն է, խօսիլը ձրի, այսինքն՝ ժառանգական շնորհ չէ: Ամէն նորածին, նոյնիսկ իր մայրենի լիզուրն կը ՍՈՐՎԻ կեանքի առաջին տարիներուն, նախ՝ ծնողքին, յետոյ՝ իր շրջապատին հետ ապրելով: Նորագոյն օրինակով մը՝ ամէն նորածին կը ժառանգէ համակարգիչ (computer) բարդ մեքենայ մը (ա՛յն՝ որ զգործարանային համակարգչի կոչեցի): Անօգուտ Հարստութիւն, եթէ նորածինը չէ տիրացած գործածութեան եզանակին, ևւ զայն չէ սժաման յիշողական տուեալներով (memoire):

Ու ծնողներուն (կամ զինք խնամողներուն) լիզուրն սորվելու ընթացքին, մանուկը անզգայարար հաղորդ կը դառնայ ո՛չ միայն շրջապատող Հաւաքականութեան, այլև՝ նախորդող հարիւրաւոր սերունդներու բանական նուաճումներուն: Իսկական զգրամալուրի կուտակում մը, որուն շնորհիւ նոր մարդը կը մեկնի (կամ կրնայ մեկնի) ճի՛շդ այն հանգրուանէն, ուր Հասած էին նախորդները: Իր կարգին, եթէ «բան» մը Հնարէ, կրնայ Հասարակութեան Հաւաքական յիշողութիւնը ճոխացնել: Այսպէս է, որ լիզուրին պարզ՝ բայց բազմադարեան գործածութիւնը Հանգիտացու ինքնազարգացումի երկար պրոցեսի մը մեկնակէտը: Անոր շնորհիւ է, որ մարդը սկսաւ Հետզհետէ ստեղծադրել արտայայտութեան նոր մեկեր, պատկերաւոր բացատրութիւններ, փոխարեութիւններ, ասացուածներ, այլարանութիւններ, առակ, Հեքիաթ, առասպել, ագոթք, երգ, բանաստեղծութիւն, պատմութիւն, աշուղական աւանդակէտ, «նիխական» ևւ «նիխական», բայց մանաւանդ բառեր, բառեր, բառեր... Այլ խօսքով՝ հիմը դրաւ անգիր գրականութեան մը (եթէ ներքի է նժաման հակասական հասկացողութիւններ մէկտեղել):

Այդ սգրականութիւնն այլ իր կարգին, ստեղծեց նոր յղացքներ, որոնք երբեմն արտայայտուեցան նոր բառերով, բայց աւելի յաճախ գուժարուեցան հին բառի մը իմաստին վրայ: Սովորական երևույթ գարձան նաև գրացի — բայց այլաբոս — Հաւաքականութիւններու բառային փոխառութիւնները:

Տեսակ մը թաւայոգ միւսակոյտ, որ Հետզհետէ մեծցաւ, մեծցաւ, ընթացքը արագացուց, բայց երբեմն արգելիչ Հանգիպելով կանգ առաւ ևւ քայլ-քայլու եցաւ:

Տ. Քոֆ, Ժայնափոզ, այտի և շրթունքի մկաններ, լիզուր, ևւ այլն, ևւ, մա՛նուանո՞ր այս բառերին գործունէութիւնը նամակարգող ևւ մեկնաբանող ուղղապիմ կեդրոններ:

Նման հակառակորդ մը ուղարկել էր, ուղերան ստանձ, որ ստեղծագործման համար ժամանակին սերունդ է սերունդ է փոփոխեցաւ մը միայն մարդ քաղցի ճիւղերու թիւան կը նստար տարու ինկէ: Եւ փոստարը եւ ուրիշ ռուսար ստեղծագործի պատասխաններ միայն նստան էն մեղքի:

Բարեբախտաբար գրեկերու գիտար կիսա չընկերու ճիւղեր թիւան տարու թիւ նեղքը: Թէեւ բարեբ, ապի տի, մարդագործի կամ թիւ գիրք փոստարու ստեղծագործարու թիւ նեղքն ալ գիրք շմուռնին փնտցու մի եւ փոստար փոստար գլն: Եւ բուն է ճիւղ կեցերստեղծագործ պատմական ստեղծագործարներն պիտի գտար մը:

Եթէ նախապատմական չընտրի ստեղծագործար թիւ նեղքն գրեթէ սլեկն է մնաց, ստեղծագործ ժամանակն է մնացին ստեղծար թուան էն լեզուն (սա կիս ինկէ գր' լեզուն ենքը):

Հաս քրտուրը նկատի ու նիմ իր ստեղծագործման թմաստով, սլեկն էն' մարդու ստեղծարն էն թմաստին միայն թիւ նը:

Նայելիս կըր պարզ եւ շուրջի իր փոփոխութեան մը նշանակիչը կը թուին ըլլայ (քար, ջուր, ծառ, թռչուն և...), բուն կըր թմաստային բնականորտացու մենք, այսինքն' վերացական գաղափարներ կ'որտայայտան Թորթն մէջ անսնք երեւոյթի մը մեկնարանու թիւան նշաններն են եւ, փերթին լալու սով' մարդկային մտածողութեան կանգրուանի մը պիտակները ընկ'ց սլեկ պատմաստով ալ բուն կըր (կամ լեզուն) կը կազմեն այն թմանկային ժամանակը, այն անկորնիկն առաջէր, որոնց շնորհիւ միշտ կարելի է ստեղծագործարման աշխատանքը վերսկսել: Եւ ով գիրք թանի' գանձ' սեղամ բնական ազգեաներէ, պատեկազմներէ, ջարդերէ վերապրան իշխանիներ կրկին մարդկային, շնորհիւ ղերենք ստեղծարն կապող այդ կենսատու պորտայարին:

Տարբեր հարց, թէ վերապրողները, յանձնի ենթարկու ելով ստար նաւա քակտու թիւան մը կամ թիւ, պարտադրուան ըլլան արտայայտուիչ յազմաականի բարրատով, եւ մասամբ կամ ամբողջովին մոտեան իրենց մարդիկ լեզուն: Երբեմն կրնայ նաեւ ճիւղ հակառակը պատասխի, կըր եւս անոց կողմը կ'որդեղրէ մշակութային շատ աւելի բարձր մակարդակի վրայ գտնուող պարտադրուան լեզուն: Հաս չեմ թնեկը ցեղային մշակութի մը հակառակորդ: Կարեւոր է, որ վերապրողները շարունակեն իրարից, այսինքն' վերստին շնուին բանային ստեղծագործութեան (թէկուր աւելի ցած մակարդակի մը մեկնեղով):

Վերոյիշեալ հաստատու մենքը կըրեց չեն միտի թիւայնականայնու այլ ազգակներու ներգործութիւնը, ինչպէս արուեստը, արհեստագիտութիւնը, կրօնը, եւ այլն: Անոնց չեմ ստեղծագործար, պարզապէս նի թր սահմանափակելու համար:

4.- ԻՆՉ Ե՛ ՍԵՐԸ

ՍՈՒՅՍ ՎՈՒՐԻ՛ ՊԷՍ ԵՆՆ՛ՎՈՅՄ՛ ԵՆԵՆԻ՛ ՈՐԵՎՈՒՆ ԶԵՎԻ՛ ԶՅՅՅ

ՅԵՆՆՈՒՆ-ՆԵՎԵՆ

Հաստատուեղինք արդէն, որ ժամանակի ստեղծարն ստեղծարը բարեբար թիւ թմաստներ կը մեկնեղեն: Դարձեալ, բուն էր վերստին կամ փոփոխար բական թմաստը կը փոխուի նաեւ իր ստեղծար թիւան կամ քրտուր թիւան նի թիւ:

ոճին է, մանասանդ՝ նախորդող կամ յաջորդող այլ բառի մը գուգակցու-
թեան հետ:

Այդ առբնչութեամբ ուրը «մեծահարուստ» է: Տարբեր բաներ են մայ-
րական սէրը, Յիսուսի սէրը, հայրենիքի սէրը, միասնական սէրը, և այլն:

Հայերէնը բառակազմութեան մեծ գիւրտութիւններ կ'ընծայէ: Այսպէս,
ուրիշք գրասէրը, արուեստասէրը, աշխատասէրը, եկեղեցասէրը, զրամա-
սէրը, հայասէրը, հասսէրը, բամասէրը, սիրականը, սիրահարը...: Շարքը
կարելի է երկարել:

Ի՞նչ է այս բոլորին հասարակ յայտարարը, այսինքն՝ սէր բառին «խոր-
տացեայ» սահմանումը, եթէ նման սահմանում մը տակաւին դոյրութեան
իրաւունք ունի: Բառարաններուն պատասխանները գոհացուցիչ չեն: Այսու-
հանդէրձ, ամէն մարդ «գիտէ» կամ գիտնայ կը կարծէ, թէ ի՞նչ կը նշանակէ
սէր-տարբեր հարց, թէ կը դժուարանայ անոր գիտական կամ սոցիալագի
համոզիչ սահմանում մը տալ: Բանաստեղծներն ալ երգած են «անսահ-
ման» եւ «անսահմանի» սէրը:

Հետաքրքրական է սակայն փնտռել անոր պատմական արմատները:
Հնդկական մը հետեւեալը կը վկայէ.

«... Մեր հեռաւոր-հեռաւոր ճախնիներն այդ բառը արտասանել են
սելչը» եւ դրա համար ալ գրել են սէր:

«Յետոյ էլ նշեմ, որ այս սելչ-սէր-ը նոյնպէս բնիկ հայերէն արմատ
է, գալիս է հնդկերկրական մաթալեգոսի կէՅՄԹ բառից, որ ստոյգ նշանա-
կում է պատկերի»:

«Ապացուցման կարիք չի բզգում, կարծեմ, այն բացայայտ նշմար-
տութիւնը, որ ինչքան ետ գնամք պատմութեան ու մաթալեգոսիութեան
խորքերը, այնքան մարդկային մտածողութիւնը մեզ կը ներկայանայ իբր
քանձոր, վերացականութիւնից ազատ կողմերով, ընդգծուած փոքրիկ-
կան շնչերով»:

«Եւ միանգամայն բնական է, որ սիրոյ պէս ազնուագոյն զգաց-
մունքը ետ, պղատոնական-ռոմանթիկ լինելուց շատ ու շատ առաջ,
մարդկային պատկերացման մէջ ունեցել է կենսական շոշափելի գծեր,
որոնք վաւերագրական կերպով արձանագրուել են. Սէ՛ր բառի նախնական
նշանակութեան մէջ՝ պատկերի»:

«Այսպէս է, որ բառի «կենսագրութիւնը» յաճախ դուրս է գալիս
սոսկ ստուգաբանութեան շրջանակներից եւ ռուսումնասիրողի այճերի
առաջ բաց է անում վաղնջական պատմութեան խորհրդաւոր էջերը, մեզ
զազափար է տալիս տասնեակ հազարամեակներ առաջ ապրած մարդու
պատկերացումների, հագեթանութեան մասին» (Պ. Բեդիրեան, «Բառերի
խորհրդաւոր աշխարհից», Երեւան):

Վերագտնայով Երեկային, նոյնքան Հետաքրքրական է նշել, որ
Փրանսերէն «faire l'amour», եւ անգլերէն «to make love» բացատրու-
թիւնները մինչեւ այսօր կը նշանակեն գուգաւորուել, Պ. Բեդիրեան պիտի
ըսէր պատկերի»:

Կը նշեմ, որ այս գրութեան մէջ սէր բառը գործածուած է «սիրահա-
րութիւն» իմաստով, այսինքն՝ զգացական այն գործուող կապը, որ կը ստեղծու-
ի տարբեր սեռերու պատկանող մարդկային երկու ձեւերու...: Չեմ շարու-

4. «Լուրբ» յոր բոլորն է, փոքրիկ եւ գիրուկ, քփրտում՝ ինչպէս մարդու սիրտը. քո
սիրոյ կրակով սիրտս խորովեցիր՝ ինչպէս շամփուրին խորովում են լոբամարգին վառ
կրակի վրայ, սառում է երգիչը»:

ՌԻԿՈՒ ԱՂԱՍԻԱՆ

նակեր, քանի որ հետագայ բոլոր էջերը սիրահարու թիւն յղացքին սահմանու մը պիտի փորձեն կատարել:

Ընդգծելի է նաև այն իրողութիւնը, որ ըլլայ Հայերէն սիրահարութիւնը, եւ կամ անոր Փրանսերէն կամ անգլերէն հոմանիշ բացատրութիւնները (tomber amoureux, to fall in love) կը բացայայտեն ենթակային կամքէն անկախ պատահած զէպք մը: Վերջին հաշուով տխրայ, կամ «հարւած ստանալ» կը նշանակեն շկարհնայ ինքզինքը հակադրուելու: Ուրեմն, բանացիօրէն սիրահարութիւնը նախատազիր է, անակնկալ իրագարձութիւն մը, որմէ կարելի չէ հզամ խուսափել:

Նոյն ուղղութեամբ զաղափար մը կ'արտայայտէ նաև Փրանսերէն coup de foudre (կայծակի հարուած) բացատրութիւնը, երբ յանկարծ սէրը կայծակի արագութեամբ կը հարուածէ ենթակամ:

Իրականութեան հետ որքա՞ն աղերս ու նին սիրահարութեան «հրաշայի յայտնութիւնը» եւ կամ անոր «նահատագրական» հանդամանքը: Երեսօ՛ղ, սրա՛յ, մտանակի՞, հագուազէ՛ս — առայժմ այդ հարցերը չեն քննարկեր. պարզապէս գիտել կու տամ, որ սիրահարութիւն բառը, ինքնին, եւ միշտև այսօր՝ մեզի կը փոխանցէ անցեալի բանական ստեղծագործութիւնէն ժառանգ մնացած իմաստային երանդ մը եւ, վերջին հաշուով կը ներշնչէ կամխակալ կարծիք մը:

Աւելիբը պիտի ու նենամ անդրապատնայու:

5-- ՍԵՐԸ՝ ԱՆՑԵԱԿԻՆ

ՎԻՉ ՊԵՆԱՍՍԻՄ ԱՅՐ ՄԸՆ Ե
(Արիտաստե)

Քիչ մը ետ երթանք եւ հասնինք հին Յու նաստանի մշակութային ոսկեզարք (Քրիստոսէ առաջ շորթորդ եւ հինգերորդ դար):

Ի՞նչ եզամ է յոյներու այր-կին յարաբերութիւններուն բնոյթը ընդհանրապէս, եւ ի՞նչ էր կնոջ ընկերային միճակը մասնաւորապէս: Ի՞նչ գիտենք սիրոյ ախրոյ հասկացողութեան մասին:

Իրաւացի հարցումներ, որոնց պատասխանները հետու են անմիճակ ըլլալէ, նկատի առնելով ժամանակային անջրպետը, որ մեզ կը բաժնէ:

Ուսումնասիրութեան աղբիւրներ են մեզի հասած արուեստի գործերը, թատրոնը, փիլիսոփայական երկատիրութիւնները, ու անգամակները եւ գրականութիւնը ընդհանրապէս:

Արձաններու մէջ ակնատու է այրերու գիրակայութիւնը: Բնութիւնը եւ մերկ մարմինները սիրոյ յոյն արձանագործները հագուազէպօրէն վերարտադրած են կնոջական մարմինը:

Առաջին ակնարկով, զարմանալի է նաև սիրոյ մեծ երգիչներու բացակայութիւնը: Բանաստեղծութիւնը, լիսպոսքի Սաֆոն, երգած է երիտասարդ աղջիկներու ձունու աէր մը, սակայն անկէ փչրանքնեղ միայն հասած են մեզի: Գրականութեան մէջ սիրոյ թեման բացակայ չէ անկասկած, բայց շատ հեռու է հանդիսանալ այն գլխաւոր, այն անխուսափելի սրանցքը, որուն շուրջ կը դառնայ արեւ մտան գրականութիւնը գարեթի ի վեր: Մինչդեռ վէպը, իր արդի կառուցով, արդէն ստեղծուած էր հին յոյներու օրով:

Հարուստ է յու նական թատրոնը, որ բեմադրած է բնտանեկան ողբերգութիւններ, ճակատագրական դրամատութիւններ, որոնք հերոս մը կը հալածեն, կամ ընտանիք մը կը քանդեն: Աէրն ալ ընդհանրապէս կը մնայ այդ ծիրին մէջ:

Քոլիապակամառն, շիլիակամառն եւ մեզի հասած քանի մը ասանդալտներուն մէջ աւելի քան համեստ է իգական սեռին դերակատարութիւնը: Այդ էր պարագան նաեւ ամէնօրեայ կեանքի ընթացքին: Հին յու նական ընկերութեան մէջ կիները գրեթէ բանտարկուած կ'ապրէին տան մէկ մասնաւոր բաժինին՝ կամանդոն մէջ, որիցէ կ'նշխին միայն երբ մասնաւոր պատճառ մը ըլլար: Թատրոն կ'երթային՝ տեսնելու համար կնոջական դեր կատարող այր գերասանները: Ամուսնութիւնները կը կատարուէին ծնողներու փոխարէն համաձայնութեամբ, որուն մէջ կիներ խօսք չունէր: Եւ սակայն խստօրէն կը պատժուէր անոր ամուսնական անհաւատարմութիւնը:

Ճիշդ է, որ օրինական կիներէն զատ կային դերու հիններ եւ պոռնիկներ, որոնք երբեմն կարեւոր դեր խաղացած են, սակայն այդ հրեւոյթը մասնաշաղկապուած է:

Սիրոյ փոխարէն հին յոյները պանծացուցած են բարեկամութեան զգացումը այնքան միջուկ: Անոնց մեծագոյն հաճոյքը խօսակցութիւնն էր (միշտ այրերու միջեւ), եւ այս բոլորը բնականօրէն պիտի յանդէսէին միասնականութեան: Բայց յոյներու միասնականութիւնը շատ աւելի փիլիսոփայական եւ մշակութային խորք ունէր, քան թէ ընկերային եւ սեռական: Եւ հասարակարար անկախ ժողովրդական գանգուածներուն ստօրութիւններուն մաս չէր կազմէր:

Շատ արագ եզրակացնելով՝ յու նական քաղաքակրթութիւնը հիմնուած էր այրերու կողմէ, եւ այրերու համար անիկա կիներ կը նկատէր ստորագաս կակ մը, զպակասաւ որ այր մը, ինչպէս կը ճշգէր Արիստոտելը:

Կնատեսաց այդ ընկերութեան մէջ կիներ չէր կրնար սիրային բարձր զացումներ ներշնչել, եւ փաստօրէն անոնց գրական արտայայտութիւնը հազուադէպ է: Նշանակալից բացառութիւն կը կազմէ Պլատոնի «Ճաշկերպը», որ կիներ անուղղակիօրէն պատուանդանի մը վրայ կանգնեցուցած է androgynos (այր-կին) արասպնէին ընդմէջէն. ի սկզբանէ երկուական էութիւն մը, որուն բաժնուած մասերը — այր եւ կին — գիրաւ կը փնտրեն աշխարհի բոլոր գոյգերուն մէջ:

Յոյներուն առընդէմեմը հանուած եզրակացութիւնը կարելի է գրեթէ նոյնութեամբ կրկնել հռոմէացիներուն համար: Սիրային թեմայի վրայ հիմնուած բազմաթիւ գործեր կան, եւ շեմ փորձուիլ ցանկ մը ներկայացնել, որ, ամէն պարագայի, անիլական չի կրնար ըլլալ: Բայց կարեւորը չափի եւ մտայնութեան հարցն է: Թէ՛ յու նական եւ թէ՛ հռոմէական քաղաքակրթութիւնները ընդհանրապէս հիւանդագին հրեւոյթ կը նկատեն սիրայինին գերակայութիւնը սեռայինին վրայ, եւ սիրահարութիւնը կը նմանցնեն տեսակ մը... կատաղութեան: Սակայն անհրաժեշտ է ներողամտութեամբ սիրահարներուն հանդէպ, քանի որ անոնք հիւանդ են: Եւ կիները հակամէտ են սիրոյ ախտին (որ կրնայ մահացու ըլլալ):

Կը թուեմ զասական երեք պարագաներ (երեքն ալ գիցարանութենէն ներքեւուած գրական գործերու բնգմէջէն):

— Տիտոմ զաշղնով անձնասպան կ'ըլլայ, որովհետեւ իր սիրած այրը, Էմէա, լքած է զինք, անսպասելի աստուածներու հրամանին (Վիրգիլիոս):

— Մէտա իր ցաւակները կը ժողովէ իրբեւ վրէժ, որովհետեւ անոնց հայրը լքած է զինք (Երիպիտես եւ Սենեկա):

— Տէտրա կը սիրէ իր ամուսինին զաւակը, Հիպոլիտոսը, բայց մեր-

ժուժի կը հանդիպի: Յուսահատ՝ գայն կը մատնէ, և պատեալս կ'ըլլայ Հիւզո-
լիտոսի մտնուան: Յետոյ կը զղջայ, և իր տառապանքին վերջ տալու համար
իմքդիւք կը խեղդէ (Վերջիցիտո և Սենեկա):

Եսա հասկնալի է ուրեմն, որ Եւրիպիտեսի բերնով, երբառարդ աղ-
ջիկներ աստուածներէն խնդրեն հողացնել իրենցմէ այդ սիրոյ փորձամբը:

Յատկանշական է նաև, որ անցեալի ամբողջ դրականութեան մէջ չենք
հանդիպիր ո՛չ մէկ այր մարդու, որ անմասպանութիւն գործած ըլլայ
զժրախտ սիրոյ հետեւանքով:

Չեմ մոռցած վերջապէս հոռմէացի Ովիտուսը, որ երկար գրած է սիրոյ
մասին: Բայց ի՞նչ տեսակ սէր: Վերջերս կարգացի իր «Սիրելու արուեստը».
սկիզբով, ժպտախառն, թիթիւ հեղինաճոփ գրուած տեսակ մը դասագիրք, որ
կրնար նաև կոչուիլ — «Ենիպլե» կի՞նք որսալ: Այս է անոր հիմնական գիծը,
և ո՛չ թէ զգացական սիրոյ թեման:

Գրիտոսն էր: Թիւնը ո՛չ կրնէրու ընկերային իրավիճակը փոխեց, ոչ ալ
քաջաչիքի սիրային զգացումներուն արտայայտութիւնը: Աուրք Օգոստինոս-
սի համար կրնը անկատար և երկրային արժատներ ունեցող էակ մըն է, մեղքի
աղբիւր, որ պարտի ամուսինին հնազանդիլ: Սիրային ամէն զօրաւ որ մղուժ
զատապարտելի է, քանի որ մարդը Ատուածէ կը հեռացնէ: Անուային յարա-
բերութիւն, այո, բայց զաւակ ունենալու, և մեղքի փորձութեան շենքարկը-
ւելու համար միայն: Ենախընտրելի է ամուսնանալ, քան թէ այրիչ, կ'ընէ Պո-
զոս Ասաբալը:

Դարեր անցան, մտայնութիւնները փոխուեցան, բայց եկեղեցին
ամուսնութիւն կրնէրու համար տակաւին կը պահանջէ կնախ խոստումը:

— «Եւ գու՛ն, հարս, հնազա՛նդ ես»:

— «Այո»:

Ճիշդ է նաև, որ միեւնոյն խորհրդակատարութեան ընթացքին քահա-
նան կը խրատէ փեսան, որ Եօրէ իր կրնը, ինչպէս Յիսուս սիրեց եկեղեցին»:

Իսկ փեսան Եսէրք է:

Տէր և սիրական (չմոռնանք, որ Տէր են նաև Աստուած, Թագաւորը,
Իշխանը, աւատապետը, տանտէրը... բառացիորէն՝ սեփականատէր):

Քննադատութիւն, այսինքն՝ արժէքներու գնահատում չեմ կատարեր,
պարզապէս կը շեշտեմ, որ կնոջմէն պահանջուած հնազանդութեան խոստումը
հնազարեան մտայնութեան մը հանդիսաւոր վկայութիւնն է: Եւ այդ իմաս-
տով՝ կարելի որութիւն չու՛նի, թէ փեսային տիրութենէն ի՞նչ մնացած է այսօր...

«ԱՐԱՎԱՆ ՄԻՋԻՆ ԴԱՐ»

Այս խորագիրը կը կրէ Փրանսական Ակադեմիայի անդամ, պատմարան
ժողով Տիւպիի կարեւոր աշխատասիրութիւնը:

Մասնազէտ հեղինակը կը վերլուծէ այդ ժամանակաշրջանի ընտանե-
կան կառոյցին, ամուսնական սովորութիւններուն և ազնուական գասա-
կարգի փոխարարութիւններուն հոյրմոյթը: Աւատապետական բարբերը
չատրբիրտ են: Ամուսնութիւնը բարձր գասակարգին համար գարձած է, Եօր-
տի և մատանդութեան ճամբով՝ հարստութեան աղբիւր: Եթէ նախատեսուած
չահերը չիրականանան՝ կրնը պարզապէս հօրը տուել կը զրկուի: Ամուսնա-
լուծման մեւն ալ դատական է, որովհետեւ միշտ կարելի է զոյգին միջև ազգա-
կանական կապ մը գտնել և ամուսնութիւնը շեղեալ նկատել: Միջնադարեան
Փրանսական ընկերութիւնը իսկապէս Եսրականն է:

Եսա հարեւանցի ակնարկ մը նաև Հետուսը Արեւելքի քաղաքակրթ-
թութիւններուն վրայ:

Պիտաշխատողները կը վկայեն, որ գոնէ մինչև եւրոպացիներուն ժամանումը սիրահարութիւն չղացքը անծանօթ էր Պինաստանի մէջ. բառն իսկ գոյութիւն չունէր: Աէրը կը յատկանշէր ո՛չ թէ այր եւ կնոջ, այլ՝ մօր եւ գաւազին վզացական կապը: Պինական քաղաքակրթութեան առանցքը ընտանիքն էր, եւ ընտանիքին հիմն ալ ամուսնորս փոխադարձ գորովն ու խանդազատանքը:

Նոյնը կը հաստատուի նախոնական եւ հնդկական քաղաքակրթութիւններուն համար, որոնց հին գրականութեան մէջ սէր — սիրահարութիւն թիման բացակայ է:

Եւ այսպէս, ո՛րքան անցեալը պեղենք, ա՛յնքան բացայայտ կը դառնայ, որ տիրող մտայնութիւնը, գոնէ՛ մինչև 12րդ դար, կինը ստորադաս էակ կը նկատէր: Անկուսկած, մեծապէս յարգելի եւ պատմաբաններու յայտնութիւնները, արդիւնք՝ երկար եւ տքնաջան աշխատանքներու: Բայց եզրակացնելու համար պիտի վերջնէմ ո՛չ թէ գիտունը, այլ՝ բանաստեղծը: Ի՞նչ մարդարեւական յայտնատեսութեամբ Դանիէլ Վարուժանն ոգեկոչած է հեթանոսական բորբեքը (եւաթըն), կրք կինը յաղթականին վարձատրութիւնն էր, ասպետին աւարը, եւ ոչ թէ սիրուհին կամ տիրուհին...

«Փա՛ռֆ ձեզի միշտ աւարներ, հափափումներ կիներու՝
Որոնք տրւիմ իրենց տարփն ու համբոյրները ազու
Առիւծներու քաջութեամբ, եւ ո՛չ սակի հորքերուն,
Որոնց սիրտերն առաւ լոկ սուրերու ծայրը փազփուն:
Փա՛ռֆ ձեզի միշտ, ո՛վ դարեր ասպետական կենցաղին...»

(... կը լսեմ բողոքներու համազարկը: Սակայն հոս, հիացումս արձանագրում է ի պատիւ անցեալը վերականգնող Հոյակապ տեսիլքին, եւ ոչ թէ բանաստեղծին նախասիրութիւններուն):

Արդ, ինչպէ՞ս կը պատահի, որ արհամարհուած այդ կինը 12րդ դարու վերջին քառորդին յանկարծ կը ներշնչէ հարաւային Ծրանասյի աշուղները, որոնք — իրենց բառերով — «կ'այրին» ցանկալի, բայց անմատչելի «Տիկնոջ» սիրուն կրակով: Բանաստեղծական գիւտ մը, որ չի կրնար բացատրուիլ տեղական պայմաններով: Ընդհակառակն, ուղղակի կը հարկադրուի տիրող մտայնութեան, սովորութիւններուն եւ դարաւոր աւանդութիւններուն:

Ինչպէ՞ս կը պատահի, որ հպարտ ասպետները յանկարծ ծնկաչօք կ'ուխտեն «Տիրուհիին» հաւատարմօրէն ծառայել մինչև մահ (որ ի դէպ՝ իրենց օրինաւոր կենք չէ): Իր ընկերային իրավիճակը բարելաւելու կոչուած կենդանական հնա՛րք մըն էր արդեօք այդ սեռայինն ուղեկի սիրային գերանցումը (transcendence): Բայց աշուղները առանց բացատրութեան այրեր էին:

Փորձենք ճանչնալ զանոնք, ինչ որ թերեւս նպաստէ վերոյիշեալ հարցումներուն պատասխաններ գտնելու:

(Շար. 1) ՄԵԼԳՈՆ ԷՊԻՂԱԹԵԱՆ

ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏՉԵԱՆ

**ԳԵՐՄԱՆԱԼԵՁՈՒ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ
1920–1980 ԹՈՒԱԿԱՆՆԵՐԻՆ**

Ինչպէս որ նշուեց այս հաստատածի սկզբում, գերմանացի բոլոր գրողներն էլ երկրից շահուցանու փտարանդի շղարման: Երկրում մնացին եւ որոշ թուով գրչի մարդիկ, սակայն՝ կա՛մ լուսթեան մատնու էլով կամ էլ շատ համար գործու նէու թիւն ցուցարեւելով: Այդ պիսիներն նկատմամբ է սովորաբար գործածուում «նեւքին փտարանդիութիւն» տարածուած արտայայտութիւնը: Այդ արտայայտութիւնը գետեւ: 1933ին մեւակերպուեց Ծրանկ թիւի կողմից եւ ցոյց է տուիս գերմանացի այն գրողներին հոգիսինակը, որոնք 1933ից յետոյ մնացին Գերմանիայում ու ընտրեցին «հողուոր» փտարանդիութիւնը: Եթէ բուն փտարանդիները օտար երկրներում յաճախ լեզուական դժուարութիւններ էին հանդիպում եւ պարզօրէն զգում էրենց մեկուսացումը գերմանացի հասարակութիւնից, Գերմանիայում մնացած եւ նացիոնալ-սոցիալիզմը մերժող գրողներին համար յաճախ կար գրելու եւ հրատարակելու արդէլքը: Այնուամենայնիւ, ներքին փտարանդիներին որոշ երկեր կարողացան ստեղծուել ու Գերմանիայում հրատարակուել: Այստեղ եւս նախապատուութիւն էին վայելում պատմական ու կրօնական նիւթերը: Ամէնից յայտնի են կաթոլիկութեան անցած երկու գրողների՝ Վերներ Բերկենդորֆին (1892–1964) «Մեծ բռնակալը եւ դատարանը» (1935) ու Գերտրուդ Տոն Էկ Ծորտի (1876–1971) «Մագդեբուրգեան հարսանիքը» (1938) վեպերը, Ինչպէս եւ բողոքական գրողներ Եոսէն Կիպերի (1903–1942) «Հայրը» (1937) ու Էդգար Շապերի (1908–1984) «Մեռնող եկեղեցին» (1936) երկերը: Ռայնհոլդ Շնայդերը (1903–1958) ներկայացնում էր մի հայածուօզ ժողովրդի՝ հարաւամերիկեան հնդկացիների ճակատագիրը (եկաւ կագասը կարյուս շիկորդից առաջ: Տեսարաններ կոնկուիստադորների ժամանակից» 1938): Ծրանկ թիւը (1890–1977) եւս բողոքեւրծուած գուգահեռներ էր անցկացնում Երրորդ Ռայխի նկատմամբ՝ իր «Գեյսերի քագաւ որուսիւնը» (1941) վեպում: Գոթֆրիդ Բէնը (1886–1956) եւ Էրեստ Ինզերը (ծնւ. 1895) հետագայում մասնապէս մեկուսացան ներքին փտարանդիութեան պատկերից ներս: Ինչպէս Վարմարէ խուրի վրայ» (1939) վեպը քողարկուած յարձակում է նացիոնալ-սոցիալիզմի դէմ:

1934ին Աժառեղգամուս ապուեց Բրեխտի «Երեք գոռոշանոց վէպը»՝ «Երեք գոռոշանոց օպերայի պատմողական վերածուած տարատեսակը: Նա իր Թատերգութիւնների օտարացման եզանակը փոխանցեց այդ վէպին: 1939ից առաջ նա երկտասարդ Թատերագիրներին առաջադրանքներ կայացուցիչն էր Գերմանիայում: 1933-39 թուերին ապրում էր Գանիայում, 1941ին գաղթեց Ամերիկա: Այնտեղ ստեղծուեցին նրա կարեւորագոյն երկերը, ամէնից առաջ՝ պատմողական Թատրոնի տեսութիւնը, որը հրատարակուեց 1949ին «Ջիմ ու Ուոլ ֆորմ» Հանդէսում՝ «Փոփօրիկ օրգանոն Թատրոնի համար» վերանազրոյ: Բրեխտը ինքը դարձեալ գործում էր իրբեւ բեմադրիչ եւ կամենում, որ իր Թատերգութիւնները լինեն ուսուցման ու ժամանցի ազդու միակէտ: Նա կամենում էր խուսափել ամէն տեսակ պատրանքներ ձեւաորոյց եւ Հանգիստեսին հրաւիրում էր քննական խորհրդածութեան ու ամէնից առաջ քննական վերաբերմունքի: Նա այն գործիքը, որով ուզում էր պատրանքը խորտակել եւ Հեռաւորութիւն պահել, անուանում էր օտարացման սպասորութիւն: Դրանով Բրեխտը Հասկանում էր սոցիոական երեւոյթներին փոփոխութիւն: Նրա Թատերգութիւնները ընդմիջում են միջանկեալ տեսարաններով ու երգերով, յաճախ բազկացած են իրար Հետ թոյլ կապուած տեսարաններէց, որոնք ժամանակի առումով շատ Հեռու են դանուս միմիանցից («Կուրած մայրիկը եւ իր զուակները», «Գալիլէի կեանքը»): Դերակատարները պէտք է որոշ Հեռաւորութիւն պահեն իրենց դերերի Հանդէպ: Բրեխտը տարբերութիւն էր դնում սոցիոական շղթամատիկական» եւ իր «պատմողական» Թատրոնի միջեւ:

Թատերագիր Կարլ Յուկմայերը 1939ին Կուրայի վրայով գաղթեց Ամերիկա, որտեղ մի ազարակում մեկուսացաւ, գրական գրապնուեքից Հեռու մնալով: Նրա «Ապրիլու կոչը» (1942), որի մէջ նա իրեն եւ մի ս վտարանդիներին քաջաբերում էր դիմանալ, խիստ Հակասում է Ստեֆան Յուայզի հրաժեշտի նամակին, որը վերջինս շարադրել էր բրազիլիական տարագրութեան մէջ ինքնասպան լինելուց առաջ: Այդ երկու վկայութիւններին մէջ կարելի է տեսնել վտարանդիական կացութեան տարբեր ներգործումները եւ Հասկանալ, թէ Հեղինակների նաեւ անձնական կեանքի ուղիին որքա՞ն շատ Հուսաւորուեց կամ ընդհատուեց՝ Հարկադրեալ Հայրենագրկութիւնից:

ԳԵՐՄԱՆԻԱՅԻ ԴԱՇՆԱԿՑԱՅԻՆ
ՀԱՆՐԱՊԵՏՈՒԹԵԱՆ ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԻՒՆԸ

Երկրորդ աշխարհամարտի ատարը եւ Գերմանիայի անձնատուր լինելու 1945ի Մայիսի 8ին խոր բեկում էին նշանակում կեանքի բոլոր ասպարէզներին, այդ թուում եւ մշակոյթի ու գրականութեան Համար, ստեղծուած նոր պայմաններում:

Գերմանական գրականութիւնը վերստին ստանում էր ծաւալուելու նոր, երկար ժամանակ ճնշման տակ պահուած Հնարաւորութիւններ: Պէտք է

Իրենք Ճուզիք

Չիբան Չէ

Քոմաս Ման

Ուոյրըր Գեմժանիմ

յիչել, որ գերմանական հասարակութիւնը, առհասարակ, 1933-1945 թուականներին փաստօրէն լիովին մեկուսացած էր ուրիշ երկրների գրական գարգացման մայրուղուց: Վտարանդի Հեղինակների երկերը եւս միայն արտասահմանում էին տպւում եւ անծանօթ էին բուն Գերմանիայում: Տպւում էր պաշտօնների եւ քառնական թուերի գրողների կատարած գործը չէր փոխանցւում: Եւ Հենց այդ գրականութիւնն էլ նացիստայ-սոցիալիստների կողմից մեծ մասամբ ճնշուել, արգելուել կամ կրակի էր մատնուել:

Այդուհանդերձ, պատերազմի աւարտից յետոյ զգեցրօ կէտ» յկար գերմանական ազգային գրականութեան համար: Աւելի շուտ կարելի է խօսել երբեմնի կորցրածը վերադանելու մի անշուփ մեծ կարիքի մասին: Քսաներորդ դարում ստեղծուած գրականութեան փոխանցումը պէտք է որ այժմ արագանար: Բացի այդ, նոր վերջացած պատերազմի փորձառութիւններն ու խնդիրները պէտք է որ գրական ճանապարհով յաղթահարուէին: Չնայած քանդուած քաղաքներին ու ընդամին քանդուած թատրոններին, չնայած թղթի պահասին ու քաղցածութիւ սահմանափակու մենքին առօրեայ կեանքում, արագօրէն սկսուելց գարգանալ մի նոր մշակութային կեանք:

Պատերազմի վերջում անմիջապէս երևան եկած գրականութիւնը խորապէս ազդուած էր պատերազմական ապրումներից, իրականութեան իր ստատակի գորշութիւնը լեզուով մարմնաւորելու փորձից: Գերմանական ժողովրդի մեղքի ու պատասխանատուութեան հարցը եւս ներկայացաւ շուտով ու մինչեւ օրս էլ դա անկարելի է պատկերացնել գերմանական գրականութեանից դուրս: Յետ-պատերազմական գրականութեան Լըբէ զժիրը,— վերադարձած փտարանդիների գրականութիւնը, «ներքին փտարանդիութեան» մէջ ապրածների գրականութիւնը եւ երիտասարդ նորահաս սերնդի գրականութիւնը,— մինչեւ 50ական թուերը որոշում էին ընդհանուր պատկերը: Թատերգութիւնները ներկայացնում էին այդ ասպարէկի գանձանք միտումները:

Կ. Յուկմայերը 1945ին ամերիկեան տարապրութիւնից վերադարձաւ: Եւ իջարիւս: 1946ին Յուկմայերը մերկայացուելց նրա «Սատաւալի գործարար» թատերգութիւնը, որը նաեւ Հետագայ տարիներին մեծ յաջողութիւն գտաւ: Հասարակութեան մօտ: Յուկմայերն այդ երկով միացաւ իր նախորդ երկերին: Երբորդ Ռայխի ու զեկցի նի: թը, որը ուշ է սթափուում եւս մտնում Հետագային մահով, այսօր ազդում է մտկերեսօրէն եւ անվնաս կարգով, «Եւսանդուն» գորգարար Հարասին փտարանելու կապակցութեամբ:

1946ին մի Լըբիրորդ յաջողակ թատերգութիւն ներկայացուելց Բիւլի-նուս մտաշին անգամ՝ Գիւնտեր Վայզներորնի (1902-1962) «Բնդատակա-լիները»: Թատերգութիւնը գերմանական դիմադրական շարժումից», Վայզներորնի ինքը մասնակցել էր ընդդատակիայ պայքարին ու զիմացութեանը նացիստայ-սոցիալիստների զէմ եւ երկեր էր հրատարակել դիւնուս Ատաշին աշխարհամարտից յետոյ: Բրեխտի նման Վայզներորնը եւս առանձին պատկերներ է տալիս մի այնպիսի գործողութեան վերաբրեան, որը քարոյում է զիմացրել բունակալութեանը, նոյնիսկ երբ այդ զիմացրութիւնը առանց կշիռի է թուում: Ահա՛ այդ պատճառարանութիւնը. «Օրինագանցներս մի ցածրաձայն համայնք ենք երկրում: Մենք հագնուած ենք ուրիշների պէս, ունենք բոլորի սովորոյքները, բայց ապրում ենք երկու կիսմեղով՝ դաւանանքովս ու գերեզմանի միջեւ: ... Աշխարհը գոհեր էր սիրում, բայց եւ մտանում նրանց: Ապագան մտացկոտ է»:

Վոլֆգանգ Բրեխտը (1921, Համբուրգ — 1947, Բագել) ներկայացնում էր բոլորովին երիտասարդ սերունդը: Այդ սերնդի Հեղինակները պէտք է որ մասնակցէին պատերազմին եւ Հենց երիտասարդ տարիներից փորձառութիւնն էին կուտակել, որը բաժին չէր ընկել միս սերունդներին: «Իրաւում

դրան առջև: Մի թատերգութիւն, որը ոչ մի թատրոն չի ուզում խաղալ եւ ոչ մի հասարակութիւն՝ տեսնել» (1947) երկր տուն վերադարձած պիւնոսի մի դասն ու տառապագին հաշուետուութիւն է: Նախարարն ու մասնագէտը հետեւալը: «Մի մարդ գալիս է Գերմանիա: Նա վազուց էր հեռացել, շատ վաղուց: Երեւի չափազանց վաղուց: Եւ մա գալիս է բոլորովին այլ կերպ, քան հեռացել էր: Երանցից մէկը, որոնք տուն են վերադառնում եւ այնպէս էլ տուն չեն գալիս, քանի որ նրանց համար այլեւս տուն չկայ: Եւ նրանց տունը դրսում է՝ դրան առջև: Նրանց Գերմանիան դրսում է, գիշերը անձրեւի տակ, փոռոցում: Ա՛յդ է նրանց Գերմանիան»: *Ռոբերտ Թատերգութիւնը ունի մեծ մասն է ապաւորապաշտութեան թատերգութիւններին: Իրական ու անիրական մակարդակները խառնում են իրար:*

Որոշ թատերգութիւններ՝ նրապարակուեցին նախ իրրեւ լատիազեր, որոնք յարմարեցուած էին միայն ժայնաստիկոսների ժայնային հնարաւորութիւններին եւ կարող են դրամատիկական տարրերը (կրկնախոսութիւնները) համակցել (պատմողի) պատմողական տարրերին: Թեթեւ ազմուկի եւ զանազան ժայնների միջոցով լատիազը ձեռք է բերում ներդրութեան լրացուցիչ հնարաւորութիւն:

Վերներ Բերգենզերուէնը 1945ին՝ նրապարակուեց իր բանաստեղծութիւնները: Պատերազմից յետոյ նրապարակուած քնարական ստաջին արտայայտութիւնների շարքում կային կանոնաւոր մեծ բանաստեղծութիւններ: Օրինակ՝ Այրբէխա Հաուզհեբերի (1903-1945) «Մոսքովեան սոնետներ» (1946), որը պատերազմի տարածքից թիչ առաջ, 1944ի Յուլիոսի 20ի յեղաշրջական փորձին մասնակցելու պատճառով ազաննուել էր, կամ Ռուդոլֆ Հազելշտանզէի (1912-1984) «Վենետիկեան դաւանմանի» ստեղծութիւնը:

Յետպատերազմեան քնարերգութիւնը մեծ մասամբ բնական ու բնանկարային քնարերգութիւն էր: Մարի Լուիզէ Կոչնիցի (1901-1974) «Մանուսն այսը եւ բանաստեղծութիւններ ժամանակի համար» (1947) ժողովածուն ու Էլիզաբէթ Լանդզելերի (1899-1950) «Տերեւապաղը եւ վարդը» (1947) արտայայտում են զգեցիկ մեծ բանաստեղծութեան վերադառնալը: Մ. Լ. Կոչնիցի իր բանաստեղծութիւններում դիմում էր հարաւային բնապատկերներին, իսկ Է. Լանդզելերի բանաստեղծութիւնները կրում են Օ. Լոնդէլի եւ Վ. Լեհմանի օրինակով, բնառասպելական երանգ, որը հետագայ բանաստեղծութիւններում վերափոխում է ջրիստանական վկայութեան: 1948ին տպուկին Գիւնտեր Այխի (1907, Մերուս/Մեկէներուրց — 1972, Զալցբուրգի մաս), իսկ 1949ին էլ՝ Գոթֆրիդ Բէնի բանաստեղծութիւնների ժողովածուները: Բէնի գեղեւ Առաջին աշխարհամարտից առաջ էր սկսել բանաստեղծութիւններ նրապարակել: Նա հասարակութեանը զեռ ծանօթ էր, թէեւ 1938ից ի վեր գրելու արգելք էր դրուել նրա վրայ: Բէնի մեծ, այսինքն՝ արուեստի մէջ տեսնում էր հնարաւոր պաշտպանութիւն՝ խառնաշփոթութեան, դիւայինի եւ ոչինչի դիմաց: Հետագայ տարիներին քնարերգութեան վրայ Բէնի ազդեցութիւնը մեծ եղաւ, նրա «Քնարերգութեան խնդիրները» (1951) մարտուղիական դասախոսութիւնը շատ բանավէճեր յարուցեց արդի քնարերգութեան վերաբերեալ: Միս կարեւոր քնարերգուները, որոնք երկու պատերազմների միջեւ արդէն նրապարակուել էին, Պետեր Հոխեյն ու Գիւնտեր Այխի էին: Պատերազմից յետոյ Այխը գրում էր նաեւ բնական ու բնանկարային բանաստեղծութիւններ, բայց նա շուտով փորձեց իր ժամանակի եւս անմիջապէս մտքնէլ բանաստեղծութիւնների մէջ ու դա արեց յաճախ ողջախառն գոյազգացման եղանակով: Կարլ Կրոյցի (ծնւ. 1915, Հանովեր) քնարերգութիւնը եւս հետեւում էր Լոնդէլի ու Լեհմանի օրինակին: Նա կուպ-

ւած էր Ֆրանսիական գերիբազայտութեանը, բայց նրա բանաստեղծութիւնները աստիճանաբար դարձան աւելի խաղաղուէն՝ արտայայտութեամբ, եւ աւելի խիստ՝ ձեւով: Կրողվը բանաստեղծին կոչուեմ է «կախարդ, որի տրամադրութեան տակ է մի ամբողջ աշխարհ»: Կրողվի համար բանաստեղծութիւնը կապուած է փրոդութիւնների հետ, սակայն այդ բաներից հեռու որութիւն պահելով է, որ պետք է գրել:

Մինչդեռ քնարերգութիւնը մասամբ կարողացաւ միահիստել 1933ից առաջ աստեղծուած բանաստեղծութիւնների հետ եւ յախաղերի ու թատերգութիւնների հեղինակները փորձուեմ էին պատերազմական ապրումները արտայայտել, բաւական ժամանակ անցաւ, մինչեւ որ պատմողական արձակը եւ վէպերը վերստին հրապարակ դան պատերազմից յետոյ: Դեռեւս նացիոնալ-սոցիալիզմի ժամանակից առաջ արդէն հանրաճանաչ եղած հեղինակների եւ ամէնից առաջ Թոմաս Մանի նման մի գրողի կողքին, դժուար էր երիտասարդ հեղինակների գործը: 1946ին Հերման Հեսէին շնորհուած Նոբելիան մրցանակի միջոցով թէեւ գերմանական գրականութիւնը Նոբից միջազգային ճանաչում գտաւ, այդուհանդերձ, ճանաչումը վերաբերում էր միայն 1933ից առաջ գրութիւն ունեցած գերմանական գրական անանդոյթին: Մինչեւ 1950ական թուերը վտարանդիների երկերը գեոեւս մնում էին գրականութեան չափանիշներ:

Հանս Վերներ Ռիխտերը (ծնւ. 1908) 1946ին, իր եւ Ալֆրեդ Անդերլի կողմից հրատարակուող «Կլամն» Նրիտասարդ սերնդի անկախ քերթք աճոււնով պարբերականում, հետեւեալն էր գրում. «Փերմանիայում խօսում է մի սերունդ եւ մայր Գերմանիայում լռում է մի այլ սերունդ: Ու մինչդեռ մէկը գնալով անկի շատ է խառնուում հասարակական խօսակցութեանը, մինչդեռ մայր, կարծես քէ գոչմամ ինկով լցուած ամպի մէջ, անցեալի հանգստաւէտ ստուերնի կողմն է փախչում, միւսը գնալով անկի է ընկզմում, հառարակական կեանքի համար, մայր ու մշուշապատ լռութեան մէջ: ... Այս արեւմտեան աներակային տարածութեան ծիծից սեւացած պատկերի առջեւ, որտեղ մարդ թափառում է երերալով ու բայր ժառանգական կապերից անջատուած, դժգունում են անցեալի բոլոր արժէքի չափանիշները»:

1947ին Հ. Վ. Ռիխտերը մի քանի երիտասարդ բանաստեղծների ու քննադատների Ալգոյ հրատարակ: Ընթերցուեցին անտիպ ձեռագրեր, վիճեցին, քննադատեցին եւ փորձեցին ուտք մեկնել գրական ասպարէզում: Դրանից դոյացաւ «Գրուպէ 47» խումբը, որը մինչեւ 60ական թուերի վերջերը կարեւոր դեր խաղաց 1945ից յետոյ կազմաւորուած գրականութեան համար: Այսօր ծանօթ գրեթէ բոլոր գրողները շփումներ են ունեցել «Գրուպէ 47»ի հետ, որի «Հոգեւոր տնօրէն» մնաց Ռիխտերը մինչեւ 1967ը՝ խմբի ջրումը: Դա հեղինակների մի փխրուն խմբաւորում էր, առանց քաղաքական կամ գեղագիտական կայուն ծրագրի, ինչ որ նացիոնալ-սոցիալիզմի ժամանակից յետոյ երիտասարդ սերնդի համար սեփական անհատականութիւնը պտղաւորելու մի անգնահատելի հնարաւորութիւն էր ինքնին:

Առաջին իսկ հանդիպման ժամանակ Վոլֆդիտրիխ Ենուրէն (ծնւ. 1920) կարողաց իր կարճ պատմութիւնը՝ «Թաղու մը»: Այստեղ իսկ նկատելի էր լեզուի հակիրճութեան սկզբունքը: Միայն ամէնից անհրաժեշտն էր ասուում: Դա մի այնպիսի լեզու որոնելու արգիւնքն էր, որը գեո չէր գործածուել եւ կարող էր արտայայտել անձնական ապրումները՝ պատերազմի ժամանակ ու նրանից յետոյ: 1949ին Ենուրէն պահանջեց դուրս գալ «փոստիկոնայ աշտարակից», գրա տակ հասկանալով նացիոնալ-սոցիալիստական բառապաշարից

Սաեփան Հերժիկն

Փիբրը Հեմսէ

Փիբրը Երեւայտեր

Մահա Տրիշ

digitised by

A.R.A.R.@

զուտաձև լեզու մշակելու ջանքերը, որը սոսկ այն միակ բանը պիտի արտայայտեր, ինչ որ դեռ կար՝ ճշմարտությունը: Ենուրեքի ո՛չ միայն լեզուն, այլև կարճ պատմութեան նիւթն էր բնորոշ այդ ժամանակի համար:

Կարճ պատմութեան ճանաչումը եղելու թիւնները սովորաբար ներկայացուած էին շատ սրամտորէն, պատմութեան սկիզբն ու վերջը կարող էին կցկտուել ինչ-նէլ: Իրաօրինակն են Բորիսերաի պատմութեան ճանաչումը, ինչպէս եւ Բեօլի ու Լեւոնի աւելի ուշ լոյս տեսած երկերը, որոնք ազդուած են արտասահմանեան գրականութեան փոխանցումից (մասնաւանդ ամերիկացիները Էրնստ Հեմինգուէյի (1899-1961 եւ Ռիխարձ Պոլկների (1897-1962) երկերի): Այդ շրջանակին են պատկանում եւ Վոլֆգանգ Հիլզեհայմերի (ծնւ. 1916) «Անտր առապել-նիրը» (1952), որոնք յաճախ հասնում են տարօրինակութիւնների, ինչպէս Ենուրեքի մօտ: Վոլֆգանգ Վեյրաուիը (ծնւ. 1907) 1949ին հրատարակեց կարճ պատմութեան ճանաչումը՝ «Տողովածուն», որի վերջարանում նա խոսում էր գերմանական գրականութեան «անտարակատման» մասին: Այդ կարգի գրականութեան են պատկանում Գ. Այիի բանաստեղծութիւնները, որին 1950ին «Փրուպէ 47»ը առաջին անգամ իր մրցանակը շնորհեց: 50ական եւ 60ական թուերի վեպերը շարունակում էին գրադուել պատերազմական ապրումներով կամ էլ յետպատերազմեան Գաշնակցային Հանրապետութեան կեանքի կացութեան նկարագրութեամբ:

Հայերի Բեօլը (1917, Բեօլն — 1985, Լանդենբրոյի/Այֆիլ), որը նմանապէս «Փրուպէ 47»ին էր պատկանում, դաւանում էր ճշմարտութեան գրականութեանը եւ դա համարում բարոյական պարտականութիւն, պատերազմական եւ յետպատերազմեան ժամանակաշրջանների վերաբերեալ իրապատօրէն գրելու համար: Այդ իրապատմութիւնը գրուեց որում է նրա 1947ի եւ 1950ի միջև ստեղծուած կարճ պատմութեան ճանաչումը, որոնք ընդամենն բնուածորուած են խորքային շատ նշանակութիւններով: «Թափառակա՛ն, արի՛, Սպա...» ժողովածուն (1950) ճիշտ նոյն բանն է ցոյց տալիս, ինչ որ 1949ին ստեղծած «Փնացքը Ռիչարդսի էր» պատմութեանը: Այդ պատմութեանը շնորհ յարում է անտարակատման գրողին, այլ արտաքուստ ժողովուրդ կղանակով պատմում են «փոքր մարդկանց» պատերազմական ապրումները, նրա՛նց ապրումները, ովքեր պարտաւոր էին ճակատագրին ու մահուան ենթարկուել, բայց նոյնիսկ այդ վիճակում, այնուամենայնիւ, նաեւ մարդկային մեծութեան վաւերական պահեր ապրել կարողանալ: Այդ պատմութեանը ներկայ են Բեօլի գրական յարգութեան սկզբում: Նրա յետպատերազմեան փորձառութիւնները արտացոլում են վեպերում: 1953ին հրատարակուեց «Եւ ոչ մի խօսք չստաց» երկը: Իրա նիւթն էր պատերազմի հետեւանքների, բնակարանային կործանումից, ազատութեան ու յուսահատութեան հարուածների ենթակայ ծնողական զոյգի կեանքը: «Տու Ան առաջ պահապաններին» մէջ (1954) Բեօլը նկարագրում է այն երեխաների ճակատագիրը, որոնք պատերազմի ժամանակ կորցրել են իրենց հայրերին, ինչպէս եւ ամուսիններին կորցրած կանանց ճակատագիրը: Հինգ տարեի անձերի տեսանկիւնից լուսաւորում է գործողութիւնը: Կենտրոնում գտնուում են երկու պատանիներ, որոնք յուսահատութեան ճանաչում են իրենց մայրերին հասկանալ եւ սեփական կեանքը ըմբռնել:

Ալֆրեդ Անդերլի (1914, Միւնխեն — 1980, Բերցոնա/Շուէյցարիա) «Ջանգիլիքը կամ վերջին պատճառը» (1957) վեպը հինգ անձի օրինակով պատմում է մարդկանց վարքի մասին՝ հիտլերեան ժամանակ: Պօսքը վերաբերում է մի քանակի, որը, իբրեւ ճայտարուած արուեստի նմոյշ, դասապարտում է հեռացման եւ, Բայթեան ծովի ափի մի փոքրիկ քաղաքում հինգ մարդու համաձայնութեամբ, կարող է փրկուել: Բույր հինգ անձերն ու ենն

տարրեր՝ հրազկոտ եւ մահացու շարժառիթներ իրենց արարքի համար, բույրի համար, սակայն, բնականուր է միայն ազատ կեանքի կարտուր:

Գիւնտեր Գրասը (ծնւ. 1927, Դանցիգ) 1958ին «Գրուպէ 47»ի անդամների առջեւ կարգաց Քիթիքեզայ քմբուկը՝ վէպի ձեռագրից մի հատուած եւ նրանց քննադատութեանը յանձնուեց: Դա մի մեծ յաջողութեան առաջին քայլն էր: 1959ին տպուեց վէպը ու միաժամանակ հրատարակուեց արտասահմանում: Օսկար Մատցերաաը արեւմտազերմանական մի հոգեբու ժարանում գրում է 1930ից մինչեւ 50ի իր սպրուժները: Նա մեծացել է Դանցիգում եւ երեք տարեկանում վճռել՝ այլեւ չաճել: Նրա տարրերանշաններն են՝ թմրուկը, որից հետագայում էլ չի կարողանում բաժանուել, եւ իր ձայնով ապակին «ժաշկեցնելու» կարողութիւնը: Օսկարն իր մանր-բաղբերակեալ միջավայրը դիտում է գորտի տեսանկիւնից, եւ մեղաւոր չէ ոչ իր ժօրը, ոչ էլ «ենթագրեալ չօր» մահուան համար, պատերազմից յետոյ փորձում է զանազան արհեստներ, մինչեւ որ ընկնում է հոգեբու ժարան: «Հերոս» Օսկար Մատցերաաի լիովին անսովոր դերը Գրասին հնարաւ որու թիւն է ապիս յարձակուելու բարոյական, կրօնական ու սեռային արգելքների վրայ եւ թմրկահար Օսկարի ազաւազուած տեսանկիւնից պատկերում է տարօրինակ ու այլանզակ իրականութիւնը՝ պատերազմական ու յետպատերազմեան ժամանակ: Գրողը յաճախ է գործածում իր մայրենի արեւելա-արուսական բարբառը:

«Քիթեզայ քմբուկ»ին 1961ին յաջողեց Գրասի շնորհիւ եւ մուկըս նորաձեւը, իսկ 1963ին էլ՝ «Շան տարիներ» վէպը: Յիշեալ երեք երկերը միասին կազմում են «Գրանցիկեան եռագրութիւնը»: Գրասի վէպերը ներդրումով էին զբոսնութեամբ, բայց նաեւ բեռնաթափութեամբ:

1959ին լոյս տեսաւ Ու վէ Եռնեստի (1934, Կամին/Պոմերանիա — 1984, Լոնդոնի մօտ) «Վոսախումներ Եակոբի մասին» առաջին վէպը: Եռնեստին իր ժամանակ անուանում էին «Երկու Գերմանիաների գրող»: Տրոհուած Գերմանիայի նիւթը ներկայացուում է հինգ անձանց օղնութեամբ, որոնց ճակատագիրը որոշում է զաղաքական յարաբերութիւններով: ԳՆՀի երկաթուղային պաշտօնեայ Եակոբ Աբաը մահացու պատահար է ենթարկում: Վէպն սկսում է մի տարակուսական խօսքով. «Բայց Եակոբը միշտ զծերի վրայով էր անցնում»: Այդ մահուան իրական շարժառիթները ընթերցողը չի իմանում: Վէպն բնութեցնելիս նա պէտք է շատ եռանդուն գէր ստանձնի եւ մտորումներին, մենախօսութիւններին ու երկախօսութիւններին իր սեփական ենթադրութիւններն ու կարծիքները հիւսի: Ի վերջոյ մութն է մեռում՝ արդեօք Եակոբը ինքնասպան եղաւ, աղէտի՞ ենթարկուեց, թէ՞ դիտաւ որեալ սպանուից:

1950ական թուերին յատուկ տեղ էին բռնում Հանս Էրիկ Նոսակը, Վոլֆգանգ Կոնպենը եւ Առնօ Շմիդը: Երեք հեղինակներն էլ պատկանում էին, այդ ժամանակ, միջին սերնդին, որը աւելի երիտասարդ էր շատ վտարանդիներին, բայց այլեւս բուն իմաստով երիտասարդ սերունդ չէր համարուում: Հանս Էրիկ Նոսակի (1901-1977) վէպերը յաճախ նիւթ են զարձնում կեանքի ու մահուան միջեւ գտնուող վիճակները: 1943ին, Համբուրգը սմբակոծուելիս, նրա բոլոր ձեռագրերը այրուեցին: Ուստի՝ յետպատերազմեան նրա վաղ երկերը այն սեւ եռուն գիտակցութեամբ են համակուած, թէ ինչ որ բան կորել է, եւ որ, ինչպէս մահից յետոյ, պէտք է նորից սկսել: Նրա «Կրտսեր եղբայր» (1958) վէպը փաստագրում է մի անձնաւորութեան հայրենագրկութիւնն ու տրոհումը: Նոսակը պատմում է ներկայից, որը սակայն չի երեւում առանց անցեալի:

Վոլֆգանգ Կոնպենը եւս (ծնւ. 1906), Նոսակի նման, պատերազմը Գերմանիայում է ապրել եւ յետպատերազմեան ժամանակ ուշադիր գիտող

էր: 1951ին ապուհեց նրա «Ազաւնի»-նը խոտի մէջ» վէպը, որը 1948ին միւն-խէնեան մի անօրեայ գէպը է փորձու մտտանանաչի՝ արդէն Դեօրիինի կող-մից կիրառուած միակցումների ու ներքին մեծախոտութիւնների օգնու-թեամբ: Ախաանանաչման փորձ է ներկայացնում եւ «Ջերմանոց» վէպը, որի գործողութիւնը թանու է:

Աննա Շմիգը (1914-1979) դեռ ողջ ժամանակ գրականութեան ուղի-կից էր, բայց Համախոհների մի փոքրիկ Համայնք ունէր: Նա եւս որոնում էր նորարանութիւնների, յանախ շփոթեցնող ու զգաղութեան, եւ ջանում էր տալ շուրջաշին անցու գարձերի մի թանձրացեայ պատկեր: Դա երեւում էր տակաւին նրա «Լեւիաքանուցում» (1949) ու աւելի խորացաւ «Յետեւի» երգը» (1970) կոթողային երկու մ:

Դաշնակցային Գերմանիայում 60ական թուերի սկզբում ստեղծուեցին փաստագրական շատ թասերգութիւններ: Այդ ժամանակ այն եզրակացու-թեան էր յանգուել, որ բեմի կեղծիքը չի կարող ճարականց փոխել, այլ՝ դա Հնարաւոր է միայն պատմագրագրական իրողութիւնների հետ բախուելու միջոցով: Այդ օրերին էր, որ սկսուեցին բազմաթիւ գատագարութիւններ եր-բեմի նուցիւնայ-սոցիալիստների նկատմամբ: Բացի այդ, նաեւ նոր պատե-բազմի վախն էր անում գարձեայ:

(Շար. 3)

ԼԵՒՈՆ ՄԿՐՏՁԵԱՆ

ՅԱԿՈՐ
ՕՇԱԿԱՆԻ
ՆԱՄԱԿՆԵՐԷՆ

27 Ապրիլ 1932. Նիկոսիա

Սիրելի Բենիամին (Թաշեան)

«Մեկ Գառնի խնդիր»:

Նագիկը չես թափանցած: Անիկա բող մը չէ, այլ ծնունդն է իր պայմաններուն: Ատանկ տունէ մը ուրիշ ազգիկ սպասելի չէր: Գայով իմ դիրքիս, կը համակրիմ նագիկին. բայց չեմ ալ կըրցած փրկել զինք: Կեանքը աղէ, տղա՛ս: Դժբախտութիւնները որքան ալ խոշոր ըլլան, պտուղիկը հերոսուհի չեն բեր: Ու պտուղիկը ծնունդ մըն է: Անշուշտ. ամկողմնի հասարակ պատմութիւն մը չէ յատկը վէպին: Տիպարը կ'ապրէր իմ ժամանակս, ծերացած, ու կ'երգէր իր երգը, փտած ժպիտովը պառաւի: Ես վէպին մէջ գայն փրկեցի այդ ծերութեան սարսափէն: Կարելորը ա՛յն է, որ հրէ չեմք համակրիւր այդ կնոյ, չեմք ալ ատեր գայն: Յետոյ՝ ես դէմ եմ ուս դպրոցի այն աւանդութեան, որով վէպին կարելոր անծերը կը գետեղուին աչ ու ձախ: Ամէն պարագայի, երբ վէպը գոցես, տակաւին տարիով կը դիմումայ այդ կնիկին պատկերը մէջդ: Հո՛ղ է ուժը:

Միւս հերոսներուն մասին թափանցումը պէտք է խորացնես: Անշուշտ գրացիր, որ պատճառական հոգեբանութիւնը, ա՛ն՝ որ փրանսական վէպը կ'ըմէ *արկիւ մանթասիոն* մը, գտնց ըրած եմ եւ ըրած եմ հաստատ համոզումով: Իմ սիրական թէպէս է մեր հոգիներուն անկախութիւնը: Ոչ
digitised by A.R.A.R.®

մէկ օրինակ, որ վարէր մեզ ու բլլար ճիշդ: Ատ է ռուս վէպը: Պատիկ կիր-
 փերու տիրապետումին ենթարկուելու վտանգ մը կայ անշուշտ այս րմ-
 բրոնուսին խորը: Բայց դիտեցի՞ր, չեմ գիտեր, վէպին մէջ մտնելէ ետքը,
 մեծ մթնոլորտ մը կը հովանաւորէ բոլոր անձերը ու շարժումները: Ճիշդ
 այդ մթնոլորտն է, որ կը պաշտպանէ նաեւ անոնց անձերը փոքրացումէ:
 Ու անոնք ցրուած կը մնան մինչեւ վերջին էջը:

Գալով էու մեքստիդ, հերոսներու շարժառիթներուն պրպտումին,
 կը գտնեմ անբաղձալի: Ո՞վ ըսաւ, թէ մեր օրէնքները կ'ընեն աղջիկ մը աղ-
 ջիկ: Եթէ միլիոն մը աղջիկ չեն իյնար, հագար մը աղջիկ կ'իյնան ամէն
 տարի, աշխարհի բոլոր մասերուն մէջ: Վէպ մը չի կառուցուիր միայն
 երէտօրեաններով: Իսկ ինչո՞ւ աղջիկները: Մնաց որ, այդ անկումը բա-
 տակամ այ հասկնալի բանացած եմ ընել վէպին առաջին էջերուն:

Օշական երբ կը կարդաս, *աբսոլուտ* ունենալու ես՝

ա) Ապագարոյ է անիկա (տարբերութիւնը անբարոյին՝ հարկաւ կը
 գգաս):

բ) Արթիւք է անիկա: արուեստը արուեստին համար սկզբունքը
 անհեթեթութիւն է, թեզկեհաւարութիւն:

գ) Կոր է անիկա: Իր մախադասութիւնները Չրաքեանի բոցի մա-
 մարտակութիւնը չունին:

Գալով միւս հարցերուց շատ նեղը կը դնես զիս: Լուր ունի՞ս, թէ
 օրական ինչ աշխատանք կը կատարեմ, թէ գիշերուան կը հայեռայն ամէն
 ժամ: Թէ բացի գործէս՝ ուրիշ ոչ մէկ բանի համար տող մը գրելը մեղք կը
 դաւանիմ: Այնպէս որ, իմ մասին գրելու համար էու ծրագիրդ բեզի կը
 ձգեմ: Օր մը եթէ կրկին հանդիպիմք, բերանացի գոհացում կու տամ էու
 բոլոր փափաքներուդ, բայց չեմ կարող ատանկ բաներու ժամանակ վատ-
 նել:

... Կոր վէպին համար ընդհանուր վերնագիր դնելու եմ *«Եռանկար»*,
 երեք գիրք, մուրումնա՞մ մեր արուեստագէտներուն:

ա) Պարթեւեան

բ) Կոմիտաս

գ) Շահաբաւնի

Ջատ հատորներով:

Եթէ *«Մնացորդաց»* ին հետ *«Եռանկար»*ն ալ մոյն ձեռով յաջողիմ
 յաղթահարել, ծառայած կ'ըլլամ մեր գրականութեան, արժանաւոր ու
 ապահով փառքով: Իմ սատկելէս ետքը պիտի գիտնաս, թէ օ՛վ էր յիմար
 Օշականը:

Սիրով
 Յ. ՕՇԱԿԱՆ

ՆԱՄԱԿԷՆ ԵՏԻ...

Յ. Օշականի ծննդեան 100ամեակին առիթով, Պեյրուսի մէջ, «100ամեակի Հրատարակութիւն» անուանին տակ լոյս ահաւն ութ գործեր, մէկը՝ շուրջ յիսուն նամակներ մէկտեղած «Նամակամիտ»:

Մամուլին մէջ անգամ մը լոյս տեսած նամակները ամբողջած այդ «Նամակամիտ»ին կը բացակայի Բենիամին Քաշեանին ուղղուած ջովի նամակը, որ, ցատօք, նոր միայն «Եայտնարկերու կցաւ» մեր թուղթերուն մէջ:

«Յնուարքը» օրաթերթի 17 Օգոստոս 1967 թուակիր Համարին մէջ առաջին անգամ լոյս տեսած օշականեան այս էջը վերստին ուղեցինք ուշադրութեան յանձնել ո՛չ միայն անոր Համար, որ անիկա լոյս կը նետէ «Ծով պտուկ»ի գլխաւոր Հերոսուհիներէն Նազիկի իրական ու վիպական անձնաւորութեան վրայ, այլեւ այն պատճառով, որ յաւելեալ ծանօթութիւն մը կը բերէ մեծ գրագէտին ծրագրած «Յնանկար»ին մասին ու կը պարզէ ինքնօրինակ երբորդ Հերոսին, որ ակնարկութիւններով միայն «ճանօթ» էր բնթերցողին, «Համապատկեր»ի տասներորդ Հատորին էջերուն արձանագրուած անթափանց տողերուն հետեւանքով:

«Օշական ունի համադրական ուրիշ ձեռնարկ մը», «Ճոռանկար» ընդհանուր խորագրով: Գործը կը ձգտի նուանել արեւմտահայ բազմքեր, անոր ընտրանին, որմէ գատուած են երեք յատկանշական անձնաւորութիւններ, երեքն ալ արուեստի կալուածէն,— գրագէտ մը, երաժիշտ մը, դերասան մը» (էջ 105-106):

Քիչ մը վարը, ծանօթագրութեան մէջ, Օշական կ'աւելցնէ.

«Ճոռանկար»ին Ա. հատորը գրուած է եւ իբր հերոս ունի գրագէտ մը — Սահակ Պարգեւեան: Բ. հատորը իբր հերոս պիտի ունենար Կոմիտաս վարդապետը: Գ.՝ արեւելահայ դերասան մը, դարձեալ տաղանդաւոր, որ 1920-1922ին Պոլսոյ մէջ ստեղծեց լուրջ խումբներ» (էջ 196):

Գրագէտը կը ճանչնանք, Սուրէն Պարթեւեանն էր, որուն նուիրուած Հատորը արդէն բնթերցողին տրամադրութեան տակ կը գտնուի: Համապատկեր»ի տարրեր էջերէն բնթերցողը կը ճանչնար նոյնպէս «Ճոռանկար»ին երկրորդ Հերոսը՝ Կոմիտաս վարդապետ, իսկ երբորդը, առնուազն նոր բնթերցողներուն Համար՝ կը մնար անյայտ: Յայտնի կը դառնայ ահա ասիկ Բ. Քաշեանի ուղեկալ վերի նամակով. «Նահապետի (աքիւնիւհայ գերասան մը, դարձեալ տաղանդաւոր»), որուն հետ կը փախչէր «Պոլսոյ ամենէն քոչ տուն»-ներէն երիտասարդ կիմ մը» (էջ 197):

Նիկողոս Սարաֆեանին ուղղուած իր վերջին նամակով («Բազին», թիւ 6), Օշական կը պարզէր «Համապատկեր»ին մէջ իր ստեղծած «գղանթներ»-ովն» ուրիշ մը, որ, իր կարգին, գուրկ չէր շահեկանութեան: Սա՛.
«Ժողովուրդի մը մէջ, որուն գրագէտն իսկ չկրցաւ կարգալ Օշական»

նի վէպը (ուճիմ մտերմութեան գիրքը, մեր ամէնէն մեծ բանաստեղծներէն մէկէն, որ կը խոստովանէր, քէ չէր կրնար կարդայ «Հանի Մուրատը»): Օշակամի յամառութիւնը, իր կաղապարներուն, քեֆնիֆին ու հանգանակներուն հաւատարիմ մնալու, արծանի է նկատառման» (10րդ հատոր, էջ 94):

Օշակամի վկայի պրոպագանդան Երևանական թուականներուն, երբ իր շափածոքով «մեր ամէնէն մեծ բանաստեղծներէն» մէկը միայն ուզէր, Վահան Թէֆէկանէն: Վահան Թէֆէկանէն էր ուրեմն, որ չէր կրցած կարգայ Վահան Մուրատը: Կարելի չէ պնդել: «Հանի Մուրատը, զոր երբեք կարելի չէ դասել Օշակամի բարդ կատայցներուն շարքին»:

Ուրիշ ակնկալութիւն մը, նոյն հատորին մէջ.

«Պատմեցի՞» ձեզի, քէ «A la recherche du Temps perdu»-ը, որ զիս խանդավառած էր Տոստոյեւսկի գործերուն աստիճանովը, տուի, որ կարդան երկու գրողներու: Անոնցմէ մէկը խորամուտ եւրոպական գրական բոլոր ձգտումներուն, նրբիմաց քննադատ, շատ տաղանդաւոր բանաստեղծ, հոգեբանական վիպակներու ախորժակները յայտնաբերած, քաղցրօրէն չունեցաւ ուրախ եղծն անդին անցնելու ու զիրքը ետ դարձուց: Անոնցմէ միւսը, դարձեալ տաղանդաւոր գատող մը, նորութեանց հետամուտ, խանդավառ ու երիտասարդ, եղաւ անելի դժբախտ, տասներէնից էջը չանցնելով» (էջ 166):

Տրուած ստորագրելները ցոյց կու տան դարձեալ, որ ուրուագծուած դէպքերէն առաջինը (շատ տաղանդաւոր բանաստեղծ)՝ Թէֆէկանն է, իսկ երկրորդը (շարժեալ տաղանդաւոր գատող մը)՝ Գուրգէն Միսիֆարեանը: Նման կոռուս մենք կարելի էր բնէլ հարկաւ, բայց կարելի չէր վճռական ըլլալ, վճռական չեղաւ անպայման ընթերցողը, չեղանք մենք, միշտ յոյս տեսաւ վերջ յիշուած Նիկողոս Մարաֆեանին ուղղուած նամակը, ուր պրոպագանդային կը գրէ իր աշակերտին.

«Զկրցար կարդայ «Մնացորդաց»ը, վասնզի չուզեցիր կարդայ: Ելը վահան Թէֆէկան երեսիս նետեց Փրոստը, իբր կարդացուելու անարժան գոյծ մը, այն առեւն բաւարարուեցայ իմ վրիպանքիս վրայ: Ուրեմն Նիկոյն ալ կ'իյնար մտքի այդ ձեւերուն մէջ» («Բագիւն», թիւ 6, էջ 46):

«Մնացորդաց» կարգայ չուզելու ն. Մարաֆեանի տրամագրուած թիւնը՝ իր կարգին, գործանալի չէ նոյնպէս տասը հատորոնց Փրոստը Վարդագոյ կու անարժան գոյծ» հոշակելու Թէֆէկանի յայտարարութիւնը, բայց կրկին անգամ գործանալի է այն, որ անգամ «Հանի Մուրատը» չէ կրցած կարդայ «մեր ամէնէն մեծ բանաստեղծներէն մէկը», որուն անունը գիտեմք այսօր.— Վահան Թէֆէկան:

Վերջուած ուրիշ քող մը, նորէն Վահան Թէֆէկանի առիթով, իրեն եղած չին «Ճանկարգութեան» մը վրայէն:

Միտաք Մեծարեան կը գրէ.

«... Զմոռնանք յիշատակել այս առաջին շրջանին հիշատարակուած ուրիշ երկու ոտանաւորներ այլ. «Տուն»ը եւ «Ան իմ սիրտս է...»-ն: Բնագրաւ մը «Վերջինն» վարձեց կեղծարարութիւն» պատուանուէր տուած էր ասոնցմէ առաջինին. միշտ հող երթալու պէտք կա՞ր, չեմ գիտեր, րսելու համար պարզապէս, քէ այդ ոտանաւորը մեծ բան մը չէր արժեր. ես որ Վերջինը դեռ կարդացած չեմ, փոխանակ ուրախանալու այդ մերձեցումին վրայ, պարզապէս զարմացայ, որ ինքնին շատ քիչ նշանակութիւն ունեցող բանաստեղծութիւն մը Վերջինին հետ բաղդատութեան եզր կազմելու կը ծառայէր («Ինքնագրութեան փորձ մը»):

Մեծարեանի գրականութիւնը, ինչպէս նաեւ անոր անձին ու գործին

ժառանգորդականությունը անհատական լինելու դեպքում ժառանգորդական խառնուրդի լայն զանգուտմանը, բայց չենք կարծեր, որ պետք է փոխարինել մեզ մեզ առիթը ունեցած է կարգալու «Վերջիններիս վարձու կեղծարարություն» բնորոշումը բովանդակող գրությունը, ոչ այլ, Հետևաբար՝ ճանաչած անոր հեղինակը: Թեև այդ առարկայի քննադատը ծանօթ դարձաւ միայն վերջերս, երբ Հայրենի քննադատ Հեկտոր Ռչտունի 1986ին Երևանի մէջ ընթացիկ «Միտաբան Մեծարան» անունը իր մեծագրությունը:

«Ռիմակ, առաջին շրջանում հրատարակած երկու ուսումնարանների («Գույն», «Ան իմ սիրտն է...») մասին քննադատի, որի անունը չէ տրուած (վահան Թէֆեան), այն դիտողութեանը, որ դրանք «Վերջիններիս վարձու կեղծարարություն են», պատասխանում է...» (էջ 67-78):

Նույն:

Ուրիշ էլի մը վրայ, Հեկտոր Ռչտունի փակագրի մէջ ուրիշ անուն է Վահան Թէֆեանը, գրելով:

«Ինչպէ՞ր բացատրել այն, որ Վ. Թէֆեանը զեռես 1903ին կարգալու մասնում տպագրուած Մեծարանի երկու նախափորձերը, դրանք բնութագրեց, իրրիս վերջիններիս կեղծարարություն: Տաղանդաւոր մի բանաստեղծ, որ ծանօթ էր փրանսիական գրականութեանը, բուն է, սխալում էր» (էջ 261):

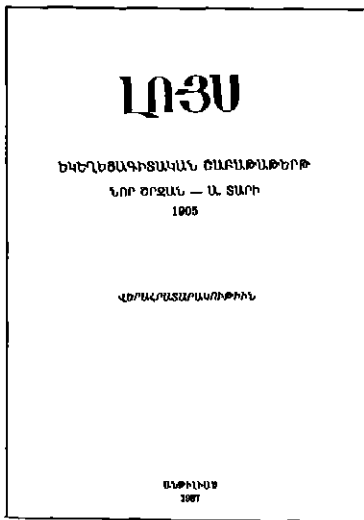
«Գույն» ուսումնարանի ժառանգորդական լինելու քննադատական խոսքը ըստ Վահան Թէֆեանի նայեցանքի փոփոխուելու՝ արդեւ, երբ, առաջին թոթովանքերէն հասցին երեք-չորս տարի անց, կղերարարութեան քննադատը ճշմարիտ գոհարաններով գործարեց իր օրերուն գրական մասունքը: Գնեք դիտել: Միայն թէ՛ թէֆեանի իր առաջին տպագրութեան մեջ միայն իսր ծերութիւն հասնաւորի մնացող Ենովք Արմէն չէր, Թէֆեան էր, յայտնաբերուած իրաւ արժէքներուն հանդէպ անզուսպ, որուն մէկ ապացոյցը տուաւ նոյնիքն Մեծարանը՝ 23 Յունիս 1922ին Գոլտայ մէջ «Հանճարեղ պատանիին» յիշատակին կազմակերպուած ողբերգական հանգիստութեան մը ընթացքին, Յ. Ճ. Միտաբանի վկայութեամբ:

«... Վահան Թէֆեան, որ իստ առա ինձմէ ետք, սփոփանքի ալիքով մը ողորդեց սրախը՝ խօսելով այն քարմութեան մասին, գոր այնուամենայնիւ մեր գրականութեան բերաւ հիւանդ այդ պատանին: Թէֆեանի ճառը մէկն էր այն գմայիլի վերլուծումներէն, զորս գիտէր ընել գրական դէմք մը իրեն միտք առած ասուն, մեր գրականութեան կատարներէն մին, որ ինք Թէֆեանն էր» («Նայիրի» շաբաթաթերթ, 1968, թիւ 24):

Ինչպէս Հեկտոր Ռչտունի մասնաւոր մէկն առաջ մեզի անծանօթ կը մտար Մեծարանի առաջին թոթովանքները բացասող քննադատին ինքնուրուիներ, նոյնպէս եւ մեզի անծանօթ կը մնայ կղերարարութեան քննադատին նուիրուած Թէֆեանական «գմայիլի վերլուծումը», որուն աղբիւրը յայտնաբերող անձին պարզապէս նրախտապարտ պիտի մնար ընթացողը...

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

«ԼՈՅՍ»Ի
ՉՈՑԳ ԿԱՏՈՐՆԵՐԸ

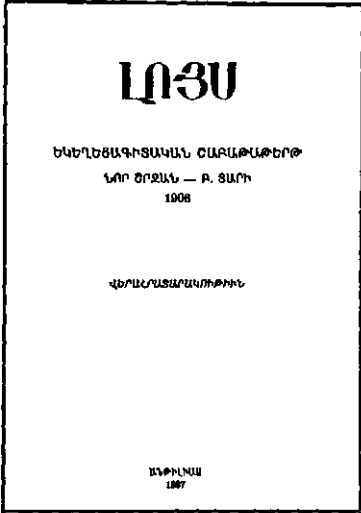
Գարեգին Բ. Կաթողիկոսի նախաձեռնությամբ, Մեծի Տանն Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան ապարանէն 1907ին լոյս աշխարհ եկաւ պատկառելի վերահրատարակութիւն մը՝ «Լոյս» եկեղեցագիտական շարաթափերթի («Նոր շրջան») ամբողջական հասարածոն, ամփոփուած՝ երկու ստուար հատորներու մէջ:

Տիկին Սիրվարդ Մեարտպեանի եւ իր որդիներուն՝ տէր եւ տիկին Սարգիս ու Վարդաշ Մեարտպեաններու եւ անոնց գաւաակներուն մեկնանաութեամբ վերահրատարակուած «Լոյս»ի զոյգ հասարածոները կը հաշուեն շուրջ 2500 երկսիւն էջեր (Ա. հատորը՝ 1250 էջ, իսկ Բ. հատորը՝ 1240 էջ): Մեկնանաւորութիւնն ու անոնց նուիրատուութեան նպատակը ծանուցանող էջէն ետք, երկու հատորներն ալ կը բացուին Գարեգին Բ. Վեհափառի «Էլոյս»էն միշտ լոյս...» յատկաբանով, որ տարբ էջերու խիտ սահմաններուն մէջ կը կատարէ ամբողջական արժեւորումն ու գնահատումը աւելի քան ութսուն տարիներու խորքէն յոյսին վերբերուած այս հարուստ շարաթափերթին, յոր երկու տարիներ՝ շարունակաբար իմանալի լոյս ցանց լոյսի կարօտ եւ լոյս որոնելու իմաստութիւնն ու քաջութիւնը ունեցող հայ մարդոց միտքներուն եւ կեանքներուն մէջ, Կ. Պոլսէն մինչեւ հայկական գաւառներու քիչ մը մտոցուած, ստուերի տակ ինկած խորերը:

Յայտնելէ ետք, թէ «Վերհրատարակելի բառը ձեւականօրէն միայն նիշդ բնորոշումն է «ԼՈՅՍ»ի սկզբնաւորման, «Նոր շրջան» ենթամակագրութեամբ», փակագիծ մը բանալով՝ Գարեգին Բ. Կաթողիկոս կը յատկացնէ խնդրոյ առարկայ շարաթափերթին հրատարակման ու ծագման պարագաները: Ընթերցողին ուշադրութեան յանձնուած այս տողերէն կ'իմանանք, թէ «Լոյս»ը սկսած է հրատարակուիլ Յրմանեան պատրիարքի նախաձեռնութեամբ, իբրեւ խմբագիր ունենալով Բարզէն վրդ. Կիլիկեցեանը, իսկ իբր արտօնատէր՝ Վահան վրդ. Տէր Մեանաւանը:

Այսպէս, շարունակելով ընթերցումը Գարեգին Բ. Վեհափառի հետաքրքրական

ներածականին, կ'իմանանք, որ «Բարգէնեան «ԼՈՅՍ»ը, որպէս բնականաբար շարքաբերք», բոլորովին, հիմնովին մտր է, ինքնաշարժիկ՝ իր երկամեայ հետեւողական շարունակականութեան ամօտափան եւ կանոնաւոր հրատարակութեամբը, իր «կրօնական, գրական, բանասիրական, քաղաքական» (իմա՛/ քաղաքային-ընկերային), տեղեկատրւական, վաւերագրային, հայագիտական, յատկապէս մատենագրական եւ ժամանակագրային, ծիսագիտական, կանոնագիտական, սուրբ գրական, աստուածաբանական, քաղաքային, բարոյագիտական, կրթական, մշակութային, լիզուական, ստուգաբանական նիւթերու եւ միջ-շարքերական կեանքի եւ ժողովրդական քաղաքացիական քանակաւոր հարցերու բնարկութեան քաղաքացիականութեամբը եւ այլազանութեամբը, յուրընդանուր բարձր մակարդակովը»:

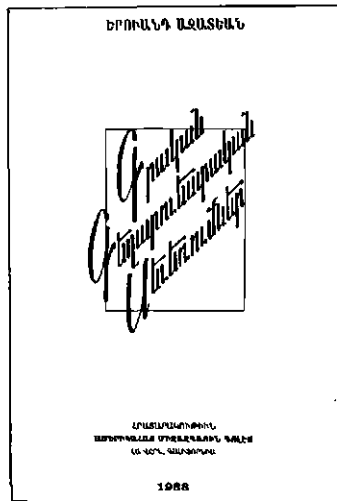
Ժամացուցային կանոնաւորութեամբ երկու տարի շարունակ, 52ական թիւերով հրատարակուած «ԼՈՅՍ»ը ո՛չ միայն յատկանշուած է իր հարուստ բովանդակութեամբ եւ ճշգրտութեամբ, այլեւ՝ իր ինքնատիպ նկարագրով, դիմագիծով: Աստուածաբանական, մատենագիտական, քաղաքական, քաղաքացիական, պատմագիտական պարզ թէ՛ խորաթափանց ու սուսմասերութիւններով եւ յազուածներով «ԼՈՅՍ»ին աշխատակցած են այդ օրերու տիրական գէմբերէն շատեր, արժաւորական սերունդէն՝ Մաղաքիտ Օրմանեան պատրիարք (ե՛Քննատէր ծածկանունով), Եղիշէ եպօ. Դուրեան, Բարդէն կիւլեւերան, Չաւէն Տէր Եղիայեան, Թորգոմ Դուշակեան, Սահակ Օտապալեան, Նրուանդ Փերտաճեան, Գարեգին Խաչատուրեան, Կորիւն Եսայեան, Մեսրոպ Նարոյեան եւ բազում ուրիշներ, իսկ աշխարհական մտաւորականներէն՝ Տօքթ. Յակոբ Թոփճեան եւ Յարութիւն Մկրտիչեան:

«ԼՈՅՍ» շարաթափերթի կենդանական, ազգային, հոգեբանական, իմաստասիրական, մանկավարժական, եւ գրական-մշակութային նպաստին ու դերին անդ-

բազառնայէ՛ եւք, Գարեգին Վեհափառ կ'ընդգծէ՝ այն ճշմարտութիւնը, որ «ճշտաթարմ լիզուով» յատկանշուող այս հրատարակութեան էջերու «ժամանակէն շնուածուած», այսինքն՝ մեր օրերուն եւս նոյն ուժանութեամբ հեղող բազմաթիւ նիւթեր կան, որոնք իրենց բիւրեղացած ճշմարտութիւններով այսօր եւս կը խօսին մեր մտքին ու հոգիին:

«ԼՈՅՍ»ը լոյս էր երկի եւ լոյս է այսօր ու լոյս պիտի մնայ մահէ վաղը եւ բոլոր գալի՛ք՝ «վաղ»ներում մէջ, — կը հաստատէ Գարեգին Ռ. Կաթողիկոս եւ կ'աւելցնէ: — Ա՛յս է իմանալի լոյս»ին գոյութեանն անկարգիւրն ու կոյուսը: Այդ իմանալի լոյս»էն վառուած լոյս մը եղաւ «ԼՈՅՍ» շարքաբերքը լուսարարապետութեամբ այնքան վաւերական եւ հաւատարմ, տաղանդաւոր եւ հմուտ «ղր-պիր»ներու...: Ճիշդ է, որ ժամացուցային ժամանակի չափերով երկու տարուան կեանք ունեցաւ ան: Բայց իրմէ արձակուած եւ իրմով արտացոլող լոյսը սարհմերու սահմանողիւ չափողական ուժէն ու տարողութենէն վեր կը մնայ եւ մշտանանայ կը ճառագայթէ:

ԳՐԱԿԱՆ, ԳԵՂԱՐՈՒԵՍԱԿԱՆ ՍՍԵՒԵՌՈՒՄՆԵՐ

1988ին, Ամերիկահայ Միջազգային Գոյէնի Հրատարակութեամբ լոյս տեսաւ Երուանդ Ազատեանի «Գրական գեղարուեստական սեփականութեան» գործը։ Բացարձակ կարճ գրութեամբ մը Հեղինակը կը յայտնէ, թէ այս Հատորը յաւակնութիւնն ու խոստումը չունի Մփիոթի գեղարուեստական քննադատութեան մարզէն ներս գոյութիւն ունենցող զգալի պահասը լրացնելու, այլ շան միայն հանդէս մը եւ համտես մըն է երեսուն տարիներու վրայ երկարող գրական բնօրինակներու, գեղարուեստական վայելիքներու, յուշերու եւ անձնական պատումներու, որոնց վերապրումը հեղինակը կ'ուզէ այստեղ բաժնած ըլլալ մասն իր բնօրինակներուն հետ։

Հատորը կազմող երեսունհինգ յոգւածները տպագրուած են լինելու գիտնականներ, կենդանի վիպութիւններ եւ խորհրդածութիւններ։

332 էջերու վրայ ծառայող այս ստուար Հատորը լոյս տեսած է Ազատեանի գրական գործունէութեան 30ամեակին առթիւ եւ կը բովանդակէ Հեղինակին մասունքին մէջ լոյս ընծայած թէ անտիպակներէն Հատորներ մը, որ կ'ընդգրկէ գրական եւ գեղարուեստական զանազան մարզեր։ Առանց յստակ դասաւորումի՝ յօդուածները նուիրուած են մեր դասական թէ արդի, խորհրդահայ թէ ըսփիոթահայ, ինչպէս նաեւ օտարազգի գրողներու՝ Վարուժանի, Թէքեանի, Օշականի, Միքայէլ Կիրճեանի, Շահնուրի, Ռիչեթ Սարոյեանի, Կապուտիկեանի, Վահագն Դաւթեանի, Վենահայ Թեքեանի, Գրիգոր Զյճեանի, Կարսի Լորբայի եւ ուրիշներու։

Ազատեան լուսարձակի տակ առած է ո՛չ միայն գրական գրեթէ բոլոր սեռերը, այլեւ՝ գրական շարժումներն ու նկարչութիւնը։ Ան սեփական տակ առած է «Նոր գիրք» գրական շարժումը, Աշոտ Զօրեանի նկարչական արուեստը եւ Սարուխանի նրբիմանկարչութիւնը։

Վերջին երեսունամեակին՝ մեր իրականութիւնը յուզող ամէն երեսոյթ՝ յորելահանական հանդէս, մահուան տարելից, գիրքի հրատարակութիւն եւ թատերական ներկայացում՝ նիւթ Հայթայթած է Ազատեանի։ Ան ամէն ճիշդ ի գործ գրած է՝ բացայայտելու Համար տուեալ գրողներին եւ արուեստագէտին ողեկան աշխարհը, այսինքն այն էականը, որուն շուրջ կը կեդրոնանան բոլոր տպագրութիւնները։

Ողջունելով Հանգերէ մարդի գրականութեան փշուտ ճանապարհին վրայ նոր ուղի ու ոճ ստեղծող կարգ մը տաղանդները՝ Ազատեան մտահոգութիւն կը յայտնէ Մփիոթի գրականութեան ճակատագրին մասին։ Եւ մատը դնելով վայն Հիւժող եւ Հեղահետ աւելի խորացող վերջին վրայ, Միքայէլ Կիրճեանի նուիրուած «Փոքր գիրքի մը լայն բովանդակութիւնը» խորագրով յօդուածին մէջ՝ կ'ըսէ. «Սիրոյն գրականութեան մը ստեղծման մախապայմանը ուրոյն ենթահողի գոյութիւնն է»։ Իսկ ենթահողի շղոյթի ման պարագային՝ գէթ ազգապահպանութեան ճանապարհն է, որ յա-

ընդունված գրաւակները եղած է Սփիւռքի ակնաւոր գրաւակներուն:

«Արդար չափ ու կշիռ» խորագրին տակ, գիրքին յառաջաբանը ստորագրած է Հայրենի ակնաւոր գրականագէտ փրոֆ. Հրանտ Քամրազեան, որ անդրադառնալէ ետք Սփիւռքի գրականութեան զիմազրուած գծաւարտութիւններուն եւ անոր բարգաւաճման ու պայծառացման ընթացքին մէջ քննադատութեան անհրաժեշտ դերին, փորձած է վերլուծել սփիւռքահայ անուանի քննադատներէն Նիկոյ Աղբալեանի, Արշակ Զօպանեանի, Օշականի եւ ուրիշներու ժողովրդական կողմնակիցութիւնը: Ապա, տուեալ գործէն քանի մը յոգուածներ առանձնացնելով՝ անոնց ընդմէջէն Քամրազեան բացայայտած է Հեղինակին աշխարհահայացքը:

Գիրքին ճաշակաւոր ձեւաւորումը եւ կողքի գծանկարը յղացումն են առդանդաւոր քանդակագործ Արթուր Զաքարեանի:

ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԵՌԱԳՐՈՒԹԻՒՆ ՄԸ

Անցեալ տարի, Ծրեղնոյի մէջ շոյ տեսաւ Ռեիլըմ Սարոյեանի անտիպներէն երեք Քատերախաղ մի խմբած «Հայկական երգերու օրհանգստի մը» հատորը, զոր խմբագրած է Գալիֆորնիոյ Նահանգային Համալսարանի Հայկական ուսմանց ծրագրի վարիչ Տիգրան Գույումեան: Իր ընդարձակ ներածականին մէջ խմբագիրը անդրադարձած է երեք Քատերախաղերէ կազմուած այս շարքին ստեղծման ժա-

մանակաշրջանին եւ Ռեիլըմ Սարոյեանի ազգային պատկանելիութեան հարցին, որ մեծանուն գրաւակը բարձրացուցած է այս գիրքին մէջ, բան մը՝ որ մեծ դեր խաղացած է անոր փիլիսոփայութեան եւ աշխարհահայացքի կազմուածման մէջ, եւ որ կարեւոր է հասկնալու համար Սարոյեանի ողջ գործը:

Առաջին Քատերախաղը բաղկացած է երկու արարէ եւ կը կոչուի «Հայերէն» անիկա գրուած է 1971ին: Գործող անձնակազմը՝ Վանէն, Մուշէն, Տիգրանակերտէն, Խարբերդէն եւ Հայաստանի զինուորային թաղաքներէն վերապրողներ են, որոնք կը խորհրդածեն Մեծ Եղեռնի, Հայաստանի Հանրապետութեան անկման եւ Խ. Հայաստանի մասին: Գործողութեան ժամանակն է 1921 թուականը, իսկ վայրը՝ Ծրեղնոն:

Երկրորդ Քատերախաղը միարար գործ մըն է, որ կը կրէ «Պիքիս» խորագիրը: Անիկա պատմութիւնն է Սարոյեանի 1964ին կատարած ուղեւորութեան՝ գէպի իր պատկանական ծննդավայրը: Հեղինակը գործող անձերէն մէկն է, որ կը ճամբորդէ այն վայրերուն մէջ, ուր իր նախնիները ապրած են եւ կը հաստատէ, թէ՛ «Ես կը սիրեմ Պիքիսը, ես կը հաւատամ, որ անիկա մերն է, իմս է»:

Հատորին մաս կազմող երրորդ Քատերախաղը գրուած է 1979ին, Փարիզ, եւ կը կրէ «Յառաջ» խորագիրը: Սարոյեան իր մահէն երկու տարի առաջ գրած այս Քատերախաղը կոչած է «Յառաջ» օրաթերթին անունով: Գործող անձերը իրական դէմքեր են, ինչպէս յիշեալ օրաթերթի խմբագիր Արփիկ Միսաքեան, Հայրենի բանաստեղծ Հրայրայ ԅովհաննիսեան եւ ուրիշներ:

Գիրքը ունի նաեւ մատենագիտութիւն եւ բացատրական բառարան:

«ՄԱՏԵՆԱԴԱՐԱՆ»Ի ԴԱՍԵՐԸ

Արտեսողների հարց խառնուածքով ստուած Հայրենի բնագոյրի Յոփի Հափերդ հանի ստորագրութիւնը հրոյ ՎՄատենագարանն վաւերացրական ժապուէններու շարքը արժանացան է Հայ եւ խորհրդային ժամագէտներու յատուկ ուշադրութեան, շնորհիւ Հայ ժողովուրդի ժաջի յոյժն ու աւելը Համաժողովային Հնչեղութեամբ Ենրկայացնող իր յատկանիշին:

Փաստագրագրական վեց ժապուէններէ բաղկացած այս շարքը, որ վերջերս ջուցարուան է Սրեանի պատկերասփռութեան, խորքին մէջ Խախուած է ո՛չ միայն Հայ ժողովուրդի Հողեւոր տեսպատ Հարստութիւնը խաղացող Մատենագարանի տասնհակ Հապարուոր ժապուէններուն եւ ձեռագիրներուն, այլեւ՝ յայներու, Համահայրենի, արարներու, Հնդիկներու, սլաւոններու եւ այլազգի ծաղիկներու եւ գրիչներու ստեղծագործած այն Հապարուոր ձեռագիրներուն ու Հնասիայ գլուխգործոցներուն, որոնք իրենց վերջեանակն եւ ապահով հանգրուանը գտած են Սրեանի Մատենագարանին մէջ:

Այսպէս, Ենրկայացնուած վեց ժապուէնները շուտօրէն են յատուկ թեմաներ: Սրեանի, ստափին ժապուէնին մէջ Ենրկայացուած է ձեռնուպան Հրոյազարթ 38 ատեստուն ծնունդը, երկրորդը Խախուած է մեր ընդարեան բանաստեղծութեան, երոճուտութեան, Քարգմանչական աշխատանքներուն, իսկ այլ ժապուէն մը՝ բոլոր առանց, որոնք իրենց ահաւ ժանակցութիւնը բերած են այս հրոյքի յարասանեման Համահայրենիան հիգին: «Սովետական Հայաստանն ամազորի ընթացիկ տարուան երրորդ Համարին մէջ, Ի. Վերդեան աստորագրած է՝ սենկան յոյժուած մը, որ առաջին Ներքին ընթերցողին ուշադրութեան կը յանձնէ ժապուէնագրի Նեզինակներուն Հեանեայ մտածումները:

«Անէն մի ժապուէնը ունի իր Լուրը, իր եր-

միտածը, իր Անրոպոյիտը...: Հայրը՝ Մատենագարանը: Մատենագարան... անթարգման այս մի հատիկ մագաղաքաբայլը բառի մէջ մտի սիտանների եւ գրիչների, ոսկերիչների, ոսկեծեփի վարպետների տէնանքն ու հագու յայն է, շինական ու հասարակ մարդկանց բարութիւնն ու նախական աշխատանքը, որոնք հորքի կաշիքի մագաղաքներ էին պատրաստում, երկարավարս հայ կանանց սիրանքը, որոնք կտորածների ու գազրի ծամբաներում, երգիների միջով իրենց կրծքերնին սեղմած, ինչպէս հարատւաւ երեխաների, ձեռագրեր են փրկել...: Այս երկարակեաց գրքերն էլ, առանց չափազանցելու, ազգակից են մարդկային ճակատագրին, որոնք բացառուած չէ ոգրերգութիւնը: Փրկերն էլ իրենց տերերի ճակատագիրն են ունեցել: Երանց վրայ էլ արեան ու սրի հետեւեր կան, այրուած ու վիրաւոր թերթերը»:

Ապա, յայտնելէ հարց, թէ Մատենագարանի տասնին գառը իմաստուն խառնի, բանակապետութեան, բարիքի եւ զեզեցիկին Հանդէպ Հայ ժողովուրդի ջուցարեան տեսակարի Հաստատութիւնն է, յոյժամազրք կ'աւելցնէ, որ շնորհիւ այս Խախուածին՝ Ենրկային ու Արխաստեղը Հայրենոյ տակի կանուխ Հեղած են, քան յատկաներնով, թէ՛ Փրկան Անհրամազրքայի, Յովհան Ոսկերեանի եւ թաղում այլ իմաստասէրներու եւ բժիկներու գործերը կորուստէ փրկուած են, որովհետեւ Հայ ժողովուրդը իր ուղի յոյժին պէս պահպանած է անոնց ժաջի եւ հողի գանձերը:

Այս Հաստատութիւնը կատարելէ հարց, Ի. Վերդեան կ'ընդգծէ, թէ Մատենագարանի երկրորդ դասը գրադի երկիրներու ճակատագիրը Հայրենիքի ճակատագրին շանջատելու Հայութեան յայնարուհութիւնն ու ջուցարական գիտակցութիւնն է, որովհետեւ Հայութիւնը կրցած է յաւազույնս բնութան այն ընդարուտիկը, որ բարի ու ձերու սերու գործակցութեամբ կ'ամրապնդուին խաղաղութիւնն ու անդորրութիւնը, իսկ ջուցարակներութիւնները կը ժապուէն բարեկարգաստ պայտասներու մէջ, Համազգային հիգով եւ փոխադարձ պատուասներով:

Սերկազանյով, յոգուածագրեր կը կատարէ գեղարուեստական արժեւորումը այս շարքին եւ այսչէրէր:

«Նրկնագոյն էրանին տքողը հասկով մէկ վարդտմերի, մեծանուն փիլիսոփաների, մարմատիկաների, բանաստեղծների, նկարիչների, բժշկապետների կերպարներ են: Ռեժիսոր Յովիկ Հախվերդեանը ձգտել է կենդանի կերպարների միտքով բացայայտել ինն ձեռագրերի էությունը: Անա յորդ գաթի անկրկնի բանաստեղծ, մեծագոյն մտածող Գրիգոր Նարեկացին: Երա մասին տեղեկութիւնները ժլատ են, եւ ֆիլմի մէջ յամկարծ պայքարով է նրա կրֆոտ մեծախօսութիւնը, որը կատարում է ՍՍՀՄ ժողովրդական արտիստ Սոս Սարգսեանը ի ղեկ. մասնաւ պատմողն է: Հնարար է, որ տարածայնութիւններ լինեն. թէ որքանով է արգարացի մեծնորինակ խիստ վաեքրագրական կտաւին գեղարուեստական երանգ տալը: «Մատենագրան» կինոնկարի ստեղծողները դիմել են այդ ֆային, եւ ժապաւերը դրամից ո՛չ թէ տուծել, այլ աւելի է հարստացել, քարմացել է տեսաշարք»:

Անկցնեք, որ Հարիթ Հազարա, որ ձեռագիրներ, արիւնային վաեքրագրեր, հնարից Հազարադիւտ հրատարակութիւններ եւ այլ գանձեր պատկանող Մատենագրանին նուիրում այս շարքին պատուով Հեղինակներն մէկը ուսուչանաւոր գրող եւ նախարար երկրպագու կիմ Բախչեճն է. իսկ Հայկազ կրֆուտութիւնը ստորագրած է Տիգրան Մանուքեան:

ՀԱՅ ԲԵՄԱԴՐԻԶ ԴԱԻԹ ՍԱՅԱՐԵԱՆԻ ՅԱԶՈՂՈՒԹԻՒՆԸ

Դաշնակցային Գերմանիոյ Օֆիցերու գէն ջազարէ կարն ժապաւերներու յատկացում միջազգային շարժապատկերի փութատեղին, զիտար մրցանակին արժանացած է Դուիթ Սաֆարեան, ընդունել տարօրինակ է՝ եռյուլվայի մասին էր վաեքրագրական ժապաւերով: Անցեալ տարի եւս, Մոսկուայի մէջ, նայն ժապաւերը արժանացած է այլ մրցանակի մը:

Այս գործը կը պատմէ մուշ ժապաւերի խորհրդային ստալին գերատանուհիներն մկուս: Գ. Պոլիսկայի ստեղծագործական գծուարին հակատաղրին մասին, որ տանտանակներ շարունակ մուտալութեան մատուտ էր:

Դ. Սաֆարեան նուտարած է Նրեանի դեղարուեստաբանական հիմարի բեմագրական բուժանուտը: Այնուհետեւ մասնագրուացած եւ կը ուսումը կատարեկողորմած է Մոսկուայի մէջ, աշակերտելով ֆրոֆ. Ա. Կոչեակովի:

«Հայրս մեծ դեր ունի իրբեւ արուեստագետ եւ շաղափացի իմ հայեցեցներուս ճեւարմում մէջ: Անսահման շնորհակալ եմ անոր. ան խորհուրդներ կու տար՝ անանց ծանրացնելու ճիւրը: Անոր հեղինակութիւնը երբեք չէ ձձշած վրաս: Հօրս խոր համոզումն էր, որ ձագիճ ընտրուած ասպարեղներուն մէջ միայն ի յայտ կու գան մարդուն ստեղծագործական կարողութիւնները, կը պատմէ Սաֆարեան:

«ՀԱՅԿԱԿԱՆ ԱԶԳԱՆՈՒՆ» ՈՒՍՈՒՄՆԱՍԻՐՈՒԹԻՒՆԸ

Հայաստանի Գիտութիւններու Ակադեմիայի հրատարակութիւնը լայն ընձայած է բանասիրական գիտութիւններու թեկնածու Տ. Ա. Կախուանի «Հայկական ազգանունն ուսումնասիրութիւնը, ուր տեղ գտած են Հայաստանի եւ Պորթուգալի Միութեան հայերնակ վայրերուն մէջ տարածուած հայկական ազգանունները:

Գրքին մէջ պատմական ընձուութեան եւ շաղափան ազգանուններու ձեւարման նշումները: Սատուկ ուշադրութիւն դարձուած է անոնց բառակազմական վերջուձեւն, ազգանունանակն հիմարու. մասնակցային եւ ժապաւերական գրասկարգումին: Թնտուած են ազգանունակերտ անունները, ձեւարման եւ կազմութեան ընթացքին ազգանուններուն կրած փոփոխութիւնները եւ անոնց տարբերակները:

Հեղինակը ձեռնամուխ եղած է ազգանուններու բառարան մը կազմելու ախտատեղին, որովորակելի մանրամասնորն անդրադառնալ ազգանուններու բառարանին: Ան նաեւ կախուան ստեւանուներու ջանկարքումն եւ ուսումնասիրութեան ուզումները:

Ռ. ՍԵՒԱԿ ԵՒ ԻՐ ՄՐՅԱՆԱԿԱԿԻՐՆԵՐԸ

ՍՈՆԱ ՅՈՎՀԱՆՆԷՍԵԱՆԻ ԱՄՄՈՒՆԻՔԻ ԵՐԵԿՈՆԵՐԸ

Չախէն աչ՝ Ռ. Սեւակի դուստրը՝ Ծամիրամ, Ալեքսանդր Եւ Անահիտ Թոփչանցեաններուն հետ:

Սոնա Յովհաննէսեան

Ռուբէն Սեւակի անտիպ կամ անձանոթ գործերու յայտնարեման շնորհակալ աշխատանքին մէջ, վերջին տարիներուն գնահատելի մասնակցութիւն բերաւ Հայքնէի երիտասարդ գրականագետ-քննադատ Ալեքսանդր Թոփչեան, որուն պրպտութեանը եւ փնտռութեանը փաստագրակը Հանդիսացաւ շնորհակալութեան արժանանքը — հետեւին Սեւակ — քանատեղծը եւ հակատագիրը խոյսագրակ մենագրութիւնը, որ 1906ին արժանացաւ «Ռուբէն Սեւակի անուան մրցանակին»:

1907ին, յայն մրցանակին արժանացաւ բնագրութիւն կողմէն՝ Անահիտ Թոփչեան, Ռ. Սեւակի բանաստեղծութիւններէն կազմուած գողտրիկ փունջի մը ուղարկուած ամուսնոյժ կատարած՝ 5 Յունիս 1907ին, Երևանի պատերազմի ուր Ա. կայանէն:

Ռ. Սեւակի ստեղծագործութեանը գլխաւոր առանձնաչափութիւնները եւ կեանքի Հանգուցային գրուածքները Հայքնէի Հանդիսատեսներուն հրաժեշտած են մէկ ժամ եւ տարր վայրկեան անուան յատուկ յայտագրով մը, որ խմբագրած եւ պատրաստած է Ալեքսանդր Թոփչեան, օգտագործելով բազմաթիւ լուսանկարներ եւ փաստաթուղթեր: Տպուորիլ եւ խորապէս յուզիլ այն յայտագիրով, Հայքնէի Թատրոնի ամենէն ուշագրաւ գերասանուհիներէն Հանդիսացող Անահիտ Թոփչեան խորագրուած ամուսնոյքստ է նահատակ բանաստեղծին բնորոշ գործերէն, արժանանալով զեղարուեստակերտ շնորհակալութեան ինքն գնահատանքին:

Հայ դասակարգ եւ ժամանակակից բանաստեղծներու գործերը գնահատանայ, աներկիւնայ եւ փառքանայ ճշակութեամբ շրջանակներուն ծանոթացուցած ծանոթ ամուսնոյքստ Սոնա Յովհաննէսեան, Մայիս ամսուան ընթացքին կոյնթ ունեցած է շարտարքի ջաղագրներու՝ Թորոնթոյի, Նիւ Կորքի, Մոնթրէալի եւ Լոս Անճելէսի մէջ:

Դանիէլ Վարուժանի, Սիւսանթոյի, Մեայք Սեւաքեանի, Մարթէա Ջարթիսեանի, Յովհաննէս Թումանեանի, Մուշեղ Իշխանի, Ժալ Եակոբեանի, Ջարհ Հրախունիի եւ ժամանակակից այլ բանաստեղծներու բնորոշ գործերը իր յայտագրին վրայ ընդգրկած Սոնա Յովհաննէսեան, արժանացած է զեղարուեստակերտ շրջանակներու ինքն գնահատանքին:

Ինչ մըրքով մէջ Ս. Յովհաննէսեանի ամուսնոյքստութիւն ամբողջ, ծանոթ արժակագիր Ա. Արփիւնի մէջի այլոց կը գրէ:

«Ջուտպ ու հանգարտ ամուսնոյքստ է Սոնան: Առանց իրաւիցեմազ, ծիծաղիլի պառչտուէի, առանց ձեռներու, քեներու անտեղի, աւելորդ շարժումներու: Ինչ որ կու տայ՝ կու տայ սպարուսով, ճայթի հանիլի ինչեմերով, զգացումով, որ կը տարածուի, կը հասնի ունկնդիրներուն»:

Իրեն ամուսնոյքստ Սոնա Յովհաննէսեան ո՛չ միայն Սփիւռքի մէջ գնահատուած է, այլեւ՝ Հայաստանի գրագիր ու ճշակութեամբ շրջանակներուն կողմէ:

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ԼՈՅՍ ՏԵՍԱՆ

ՅՈՆԱՆ ԴԱԻԹԵԱՆ

Ա. ՇԱՏՈՐ

— Խմբագիր՝ ԽԱԺԱԿ ՏԵՐ - ԳՐԻԳՈՐԵԱՆ —

Շ ՇՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ՝ Շ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

- 1988, Աթէնք, 389 էջ:

ՀՐԱՉ ՏԱՄՆԱՊԵՏԵԱՆ

Յ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԻՒՆԸ

ԻՐ ԿԱԶՄՈՒԹԵՆԷՆ

ՄԻՆՉԵԻ Ժ. ԸՆԴՅ. ԺՈՂՈՎ

ՇՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ՝ Շ. Յ. ԴԱՇՆԱԿՑՈՒԹԵԱՆ

- 1988, Աթէնք, 259 էջ, «Դրօշակ»ի տպարան:

ԳՐԻԳՈՐ ԶՕՀՐԱՊ

Ե Ր Կ Ե Ր

ՇՐԱՏԱՐԱԿՈՒԹԻՒՆ՝ ԴԱՆԷԼ ՎԱՐՈՒԺԱՆ ԳՐԱԿԱՆ ՇԻՄՆԱԳՐԱՄԻ-Ե

- 1988, Անթիլիաս, 421 էջ, տպարան Կիլիկիոյ Կաթողիկոսութեան:

ՀՆՔԱՆԱՆ

Հատուկ ամսա 100 Լ. Ո.

Տարեկան բաժնեգին 1000 Լ. Ո.

ԱՌԻՐԻԱ

Հատուկ ամսա 25 Ս. Ո.

ԱՐՏԱՍԱՀՄԱՆ

Տարեկան բաժնեգին 40 Ամերիկեան տոլար

بأكيين

مجلة شهرية ، ادبية فنية وعلمية

المدير المسؤول

السيد ارتين كارنيك قزنجيان

PAKINE

REVUE MENSUELLE
LITTÉRAIRE & ARTISIQUE

Propriétaire

Dr. A. KAZANDJIAN

Բ Ա Գ Ի Ն

ԱՄՍԱԳԻՐ

ԳՐԱԿԱՆՈՒԹԵԱՆ

ԵՒ ԱՐՈՒԻՆՍԻ

Խմբագիր

ԳՐԱՆՍՆԱԳԵԱՆ

Խմբագրության անդամ

ԱՄՐԳԻՍ ԿԻՐԱԿՈՍԵԱՆ

B. P. 80896 - Beyrouth - Liban

Tél. - 266740